

מה זה אלוהים על פי היהדות?

הקדמה

כל אדם שהוא מתייחס בצורה כלשהי למושג 'אלוהים'. כל אחד, אתאיסט גמור או מאמין גמור, צריך מצד ההיגיון וההגינות הבסיסיים לברר על מה הוא בעצם מדבר כשהוא אומר 'אלוהים'.

במילים פשוטות, הבנה של המושג 'אלוהים' פרושו איך צריך להתייחס למושג הזה ומה המשמעויות של המושג הזה. אפשר לומר שחוסר הבנה של המושג 'אלוהים' הוא המקור האמיתי של כלל השאלות והספקות בנושאי אמונה.¹

ישנם ארבעה שלבים חשובים. השלב הראשון הוא מה זה 'לא אלוהים'. השלב השני הוא שלב טכני פילוסופי שחשוב להבנה, בשלב השלישי יתברר מה זה 'כן אלוהים', והשלב הרביעי יעסוק בתרגול.

רוורס, ניוטרל, הילוך ראשון ואז קדימה.

השלב הראשון - מה זה לא אלוהים

על מה מדברת היהדות כשהיא אומרת "אלוהים"? מהו היחס של היהדות למושג האלוהי? כדי להבין את זה בצורה טובה ונכונה צריך בעצם להקפיד לרגע ולשים במחסן את כל מה שידענו אי פעם על אלוהים. למרות שהידע שלנו, ההבנה שלנו והחוויות שלנו חשובים, בשלב הזה הם יכולים לבלבל אותנו מאד.

בעצם יש כאן שתי בעיות.

מצד השכל, אי אפשר באמת לשכוח את כל מה שאנחנו יודעים. הידע שלנו הוא חלק מאיתנו ואנחנו לא יכולים פשוט להכניס אותו למחסן. בטח לא כשמדברים על מושג חשוב ומרכזי כמו "אלוהים". בעיה שנייה מצד הרגש. כמו שנראה בהמשך, היחס הקודם שלנו למושג "אלוהים" משפיע בצורה רגשית ומעשית על החיים שלנו והשפעות כאלו אי אפשר למחוק ולהעלים במשפט.

בשלב הזה ננסה לפתור את הבעיה הזו. נסביר מספר תפיסות מרכזיות ומוכרות של המושג אלוהים, ונבהיר שלא ככה תופסת היהדות את המושג הזה.

אלוהים הוא לא זקן עצבני שיושב בשמים מחלק סוכריות לחברים שלו ומרביץ למי שמעצבן אותו. למרות שזה נשמע רעיון מטופש מאד הרבה אנשים מתייחסים לאלוהים בדיוק בצורה הזו. ויש בזה היגיון, כל זמן שאדם לא למד להתייחס בצורה שונה למושג מסוים, הוא נשאר עם מה שלמד והכיר בימי הילדות שלו.

אלוהים הוא גם לא 'כוח עליון'. להגדיר את אלוהים בתור כוח עליון דומה ללהגדיר בן אדם עם נעליים בתור מנשא שרוכים. זו אמנם הגדרה נכונה באופן פשוט. אם יש בנעליים שרוכים, האדם מרים אותם כשהוא הולך, אבל הגדרה כזו אפילו לא מתקרבת לתיאור מלא של אדם.

כמו ש-'מנשא שרוכים' מקטין את המושג אדם לפעולה אחת צדדית ומטופשת, ככה ויותר מזה הגדרה של אלוהים ככוח עליון דומה לדחיסה של גודל אינסופי לתוך קובייה קטנטנה. אמנם אלוהים, בהבנה הפשוטה, מוגדר כבעל הכוחות כולם², אבל 'כוח עליון' הוא רק אחת מההתגלויות של אלוהים.

¹ "כל סבוכי הדעות שבבני האדם וכל הסתירות הפנימיות שכל יחיד סובל בדעותיו באים רק מפני הערפלים המצויים במחשבה ע"ד המושג האלוהי." (הרא"ה קוק, אורות, זרעונים, עמ' קכ"ד). "דעת אלקים היא יסוד התורה כולה ומטרתה העליונה. כל המצוות שבתורה עניינן להשלים בנו את דעת אלקים, למלא את כל חיינו בדביקות העליונה. וכן כתבו הקדמונים שבמצוות האמונה היסודיות של "אנכי ה' אלקיך" ו"לא יהיה לך" כלולות כל המצוות; בהן נמצאת תמצית הכל, דעת אלקים אמת, ומהן נמשכת ומופיעה כל התורה." (הרב צב"י טאו, לאמונת עתנו ח"ב, 'הישר כדוד', עמ' י"ד).

כל זמן שמבינים ש-'כוח עליון', הוא רק קובייה קטנטנה ביחס לאינסוף - ההבנה נכונה, אבל כשמציגים את המושג אלוהים כ-'כוח עליון' בתור הגדרה אחת ויחידה. זו טעות שנובעת מחוסר דיוק וחוסר הבנה לעומק וגורמת להפסד והחמצה של המושג אלוהים.

בתקופתו של הרמב"ם (רבי משה בן מימון) היו אנשים שחשבו, ואולי גם בימינו ישנם אנשים שחושבים ככה, שלא אלוהים יש גוף של ממש, במובן הכי פשוט של המילה. הרמב"ם תיאר אנשים, שהוא הגדיר בתור אנשים שמבינים בתורה ובגמרא, כלומר תלמידי חכמים ממש - שחשבו בטעות שלא אלוהים יש ידיים ורגלים ממש כמו לבן אדם.³ אותם אנשים חשבו שלא אלוהים יש מסה, ושהוא עשוי מחומר ממשי.

במבט ראשון מה שכתוב בתנ"ך מתאים לטענה הזו.⁴ הרי כתוב בפסוקים במפורש "הנה יד ה' הויה במקנך", "עיני ה' משוטטות בארץ", "אצבע אלוהים" או "והארץ הדום רגלי". אבל הרמב"ם התנגד למחשבה הזו בחריפות והסביר בפירוט שאותם אנשים פשוט מבינים בצורה רדודה ושטחית דברים עמוקים.

חשוב להדגיש שחכמי ישראל הגדולים שבכל הדורות תמיד ידעו שכתוב בתורה "לא תעשה לך פסל כל תמונה" ו"כי לא ראיתם כל תמונה". הם לא התייחסו למושגים הרוחניים בצורה חומרית, לא הגשימו את אלוהים⁵ ולא התייחסו למושג האלוהי בצורה שגויה. אבל האנשים הפשוטים והרבנים הפשוטים, כך כותב הרמב"ם - טעו והגשימו את אלוהים, כלומר הבינו את המושג אלוהים בצורה לא נכונה.

יש אנשים שמנסים להגיד שהרמב"ם המציא דבר חדש ושינה את ההבנה בתורה. הם טועים כי היהדות תמיד טענה בדיוק את מה שאמר הרמב"ם. מטרת המאבק של הרמב"ם הייתה להסביר את האמונה הלא גשמית והלא שטחית באלוהים גם לכלל הציבור ולרבנים.

בזכות הרמב"ם, אנשים כבר מבינים היום שאלוהים לא עשוי מחומר. למרות זאת, עדיין קיימת למשל דעה, שאלוהים הוא מין אור שופע וזוהר. הטענה הזאת שאלוהים הוא מין אור מבוססת על 'מחקרים' ו'רבנים' שמדברים על אנשים שמתו מוות קליני. אחרי שהם חזרו להכרה האנשים האלו תיארו אור גדול שדיבר אליהם ומשך אותם. וזו, לטענתם, ההוכחה שאלוהים הוא בעצם אור גדול, שופע ומושך.

אפשרות אחת להסביר את הסיפורים הללו, אם נחליט לקבל אותם בתור אמת, היא שחוסר חמצן במוח גרם להם להזיות. האפשרות השנייה היא שהם באמת ראו את העולם הבא. ואז יש לנו הוכחה שבעולם הבא יש סוג כלשהו של אור. עצם העובדה שהם ראו אור רוחני גדול השופע אהבה ואור שמשך אותם אליו, לא מוכיחה בשום צורה שאלוהים הוא האור הגדול הזה. חשוב להבין שמבחינת האמת האור הזה גשמי בדיוק כמו פסל. זו הגשמה גמורה לחשוב כך על אלוהים ואין לזה שום קשר לאופן בו מתייחסת היהדות לאלוהים.

² "...ויאמר אלוהים נעשה אדם, רצה לומר: אלוהים - שהוא בעל הכוחות כולם..." (רבי יוסף אלבו, ספר העיקרים, מאמר ראשון, פרק א.). "ובהזכירו אלהים יכין שהוא תקיף בעל היכולות, בעל הכוחות כולם." (רבי יוסף קארו, שו"ע או"ח, סימן ה' הלכה א').

³ "וכל שכן שכבר פגשנו אדם שהיה נחשב מחכמי ישראל, וחי' ה', יודע היה דרך הלכה, ונשא ונתן במלחמתה של תורה כפי מחשבתו מנעוריו, והוא היה מספק אם ה' גשם בעל עין ויד ורגל ובני מעים, כמו שבא בפסוקים, או אינו גוף. אמנם אחרים שפגשתי, מאנשי קצת ארצות, פסקו לגמרי שהוא גוף, והחזיקו לכופר מי שיאמר חלופו, וקראוהו מין ואפיקורוס, והבינו דרשות מסכת ברכות על פשוטיהן. וכיוצא בזה שמעתי על קצת אנשים שלא ראיתי." (רמב"ם, אגרת תחיית המתים, בתרגום ר"ש אבן תיבון.)

⁴ "מה שהביא את המאמינים במציאות תארים לבורא להאמין בכך, קרוב למה שהביא את המאמינים בהגשמה להאמין בה. את המאמין בהגשמה אין מביא לכך עיון שכלי, אלא הליכה בעקבות הפשט של הכתוב בספרי הקודש. כן הדבר לגבי התארים. מכיוון שנמצא בספרי הנביאים וספרי ההתגלות תיארו אותו יתעלה בתארים, והובנו הדברים כפשוטם, והאמינו שיש לו תארים. כביכול חשבוהו נעלה מכדי שתהיה לו גשמות ולא חשבוהו נעלה מכדי שיהיו לו מצבים גשמיים, והם ה-'מקרים' כלומר, הכשרים והנטיות הנפשיות אשר כולם איכויות. כל תואר אשר המאמין בתארים טוען שהוא עצמותי לאל יתעלה- תמצא שמשמעותו משמעות של איכות- אף שאין הם אומרים זאת במפורש- מתוך שהשוו זאת למצבי כל גוף בעל נפש חיתית אשר היו מורגלים אליהם. על הכל נאמר: דברה תורה כלשון בני אדם. כוונת כולם אינה אלא לייחס לו שלמות, (אך) לא עצם אותה משמעות שהיא שלמות לבעל נפש מן הברואים. רובם תוארי פעולותיו השונות, ועם שוני הפעולות אין העניינים המצויים בפועל משתנים." (רמב"ם, מורה נבוכים, בתרגום מ. שוורץ, ח"א פרק נ"ג.)

⁵ "החכמים] ז"ל אמרו אִמְרָה כוֹלֵלַת הַדּוּחָה אֶת כָּל מַה שֶּׁפֶל הַתִּיאָרִים הַגּוֹפְנִים הָאֵלֶּה הַנְּבִיאִים מְזַכְרִים גּוֹרְמִים לְמִוְתוֹ דְּמִיּוֹ-שׁוּא. זאת היא אִמְרָה המורה לך, שעל דעתם של החכמים ז"ל לא עלתה ההגשמה מעולם. בעיניהם היא לא היתה דבר המעורר דמיונות-שווא או המבלבל. לכן אתה מוצא אותם בכל התלמוד והמדרשות מחזיקים בהתמדה בפשטי נבואה אלה, מכיוון שידעו שהיה דבר בטוח מפני בלבול ואין לחשוש שיביא לידי טעות כלל, אלא הכל על דרך ההמשלה והדרכת הדעת אל נמצא." (רמב"ם, מורה נבוכים, ח"א פרק מ"ו.)

ישנם אנשים יותר מתוחכמים, שמבינים שאלוהים הוא לא ממש אור, בגלל שאור הוא דבר גשמי. אנשים כאלו אומרים שאלוהים זה בעצם רעיון. הרעיון של האהבה, או כוח עליון או דברים אחרים דומים. הגדרות כאלו נשמעות יותר רוחניות אבל הן גשמיות ודומות לפסל בדיוק כמו לחשוב שאלוהים עשוי מחומר או לחשוב שהוא אור.

יש גם אנשים עוד יותר מתוחכמים שיש להם ניסוחים מופשטים עוד יותר. למשל להגיד שאלוהים הוא 'היופי המוחלט', או 'האמת המוחלטת' או 'השלמות המוחלטת האינסופית שזורמת בכל ההווה ביופיה ובהדרה'. למרות התחכום שבהם, גם מאחורי משפטים יפים כאלו יכולה להסתתר הגשמה ושגיאה מחשבתית ממש כמו להגיד שאלוהים הוא פסל עשוי בוץ. שלמות מוחלטת היא דבר יפה מאד, אבל כשמתכוונים למושג מוכר מניסיון החיים היומיומי שלנו ופשוט מחברים לו את הביטוי 'מוחלט', אז גם זה לא אלוהים.

לסיכום, כשמנסים להציג את הרעיון האלוהי בכל מיני הגדרות שנשמעות רוחניות וגבוהות. למרות שההגדרות הללו פחות פיזיות מלחשוב על אלוהים בתור משהו עם גוף ממשי, כמו שאנשים חשבו בימי הרמב"ם. גם הגדרות כאלו בסופו של דבר הן טעות וחוסר כי הן מקטינות את אלוהים או מצמצמות אותו רק לחלק מסוים מהמציאות. בהמשך נסביר את העיקרון הזה בצורה ברורה יותר.

לומר 'אלוהים לא גשמי' כל אחד יודע, אבל להבין את המשמעות של המשפט הזה לעומק ולחיות לפי זה - זה כבר הרבה יותר מורכב וקשה.

הרמב"ם דיבר על י"ג עיקרים חשובים שעליהם מבוססת האמונה היהודית. השלישי מבין העיקרים האלו מדבר על הטעות שנקראת הגשמה⁶. בסידור התפילה של עם ישראל ישנו פיוט המבוסס על י"ג העיקרים⁷ האלו, וגם שם מופיע העיקרון הזה בקיצור ביחס לאלוהים: "אין לו דמות הגוף, ואינו גוף".

המושג הראשון הוא "גוף" במובן הפשוט של המילה. על הטעות הזו כבר דיברנו. היו אנשים שהבינו את התורה בצורה שטחית וחשבו שאלוהים יש גוף ממש כמו לבן אדם. עם ראש, ידיים, ורגליים.

המושג השני הוא "דמות הגוף"⁸. הכוונה ב-"אין לו דמות הגוף" זה שלא רק שאלוהים אין ידיים ורגליים, אלא שגם שום דבר לא יכול להגביל אותו. המשמעות של זה היא שאי אפשר להגדיר את אלוהים בשום צורה⁹, וזה בגלל שכל הגדרה מגבילה, חותכת ומסתירה את הדברים האחרים שמחוץ לדבר שהיא מגדירה.

כל דבר בעולם הוא כבר מוגדר. דברים גשמיים כמו שולחן או כיסא וגם דברים רוחניים כמו אהבה או נשמה ואפילו האינסוף. ולכן כל הדברים האלו מוגבלים. "אהבה" מוגבלת כי היא לא "שנאה". "נשמה" מוגבלת בגלל שהיא לא "גוף" ואפילו ה-"אינסוף" מוגבל כי הוא לא "סוף".

לכן חשוב להבין שלא כל דבר רוחני הוא אלוהים. ולכן גם אי אפשר להגיד שאלוהים בעצמו הוא רוחני, כי כמו שאמרנו: **כל הגדרה מגבילה במשהו וברגע שמשוהו מוגבל הוא כבר לא אלוהים.**

בזה הסברנו מה זה 'לא אלוהים'.

⁶ "היסוד השלישי- שלילת הגשמות ממנו. והוא, שזה האחד אינו גוף ולא כח של גוף, ולא יארעוהו מארעות הגופות, כמו התנועה והמנוחה, לא בעצם ולא במקרה". (הקדמת הרמב"ם לפרק חלק, בתרגום ר"ש אבן תיבון).

⁷ הפיוט "יגדל", נכתב על ידי ר' דניאל בן יהודה הדיין שחי ברומא כמאה שנים לאחר הרמב"ם.

⁸ אפשר למצוא הרחבה בנושא בנספח מס' 1 שבסוף החוברת.

⁹ "לאחר הקדמה זו אומר, שכבר הוכח הוכחה מופתית, שהאל יתעלה הוא מחוייב- המציאות שאין בו הרכבה כפי שנוכח הוכחה מופתית; ואין אנו משיגים אלא את עובדת-היותו, ולא את מהותו. לא ייתכן אפוא שיהיה לו תואר חיוב, מפני שאין לו עובדת-היות מחוץ למהותו כך שתואר יוכל להצביע על אחת משתיהן. לא כל שכן [לא ייתכן] שתהא לו מהות מורכבת, כך שהתואר יצביע על שני חלקיה. על אחת כמה וכמה [שלא ייתכן] שיהיו לו מקרים באופן שהתואר יצביע גם עליהם. מכאן שאין לו תואר חיוב בשום פנים." (רמב"ם, מורה נבוכים, ח"א פרק נ"ח).

ועכשיו בסוף השלב הראשון נשארנו בעצם בלי כלום. כי כרגע כל מה שנגיד, נחשוב או נדמיין על אלוהים פשוט לא נכון. אפשר להגיד שנשארנו בכלל בלי אלוהים.

עוד משהו שחשוב לדעת לפני שממשיכים הלאה זה שהטעות הזו ביחס לאלוהים שקוראים לה "הגשמה" גורמת לכמה וכמה בעיות¹⁰. בעיה נפשית ובעיה שכלית.

ביהדות, ישנם שני סוגים של יראה: יראת הרוממות ויראת העונש. יראת העונש היא לא לעשות חטאים רק כדי להימנע מהעונש שיבוא בעקבותיהם, בדיוק כפי שאדם לא עושה מעשה מסוים רק מתוך פחד שירביצו לו. אדם שירא יראת עונש מקיים מצוות ונמנע מעבירות כי הוא מאמין שאם הוא יהיה 'בסדר' אלוהים ייתן לו סוכריות ופרסים ואם לא, ייצלו אותו בגיהנום על שלוש להבות.

יראת הרוממות, לעומתה, קשורה לאהבת ה'. האדם מפחד לעבור עבירות לא כי הוא מפחד מעונש, אלא מתוך זה שהוא מבין שכל מעשה שלו משפיע על כל העולם.

זה דומה למישהו שמאד אוהב את אשתו, ויודע שאשתו מאד אוהבת לאכול דווקא חסה. גם אם עכשיו לילה ואי אפשר להשיג חסה. למרות שזה קשה לו, אותו בן אדם יתאמץ למצוא חסה, בגלל שהוא אוהב את אשתו.

הוא לא מפחד שהיא תעניש אותו, הוא מפחד שלא להשביע את רצונה. בגלל שהוא אוהב אותה, הוא לא רוצה שיהיה אפילו חיסרון קטן מאד, במה שהיא רוצה¹¹. זוהי יראת הרוממות, וכפי שהוזכר לעיל, היא נובעת מאהבה¹².

היו תקופות בהיסטוריה שבהן הקשר אל האלוהים היה של יראת רוממות אמיתית. בני ישראל התייחסו לאלוהים באופן עמוק, אמיתי ונכון הרבה יותר. הם ישבו ולמדו תורה בצורה נכונה ושלמה ונוצר אצלם יחס נכון ובריא לאלוהים.

מתוך המצב הזה של יחס נכון צמחה גם יראת רוממות גדולה מאד שכללה בתוכה גם את יראת העונש, ברגע שאדם מבין שלכל מעשה שלו יש תוצאה וכל מעשה שלו יכול להשפיע על כלל המציאות הוא גם לומד לפחד מן התוצאות השליליות שעלולות לנבוע ממעשיו.

באותם ימים, היה לבני האדם קשר נפשי עמוק מאד אל אלוהים ומתוך הקשר הנפשי הזה ומתוך ההבנה נוצרה הכנעה גדולה כלפיו - לא במובן של הפחד לקבל עונש, אלא במובן של הכנעה לרצונו של מישהו שאוהבים.

הבעיה הנפשית מתחילה בזה שלאט לאט, עם הדורות, ובעיקר בדורות הגלות אנשים כמעט ולא למדו בצורה נכונה איך להתייחס לאלוהים¹³ והרי אי אפשר לאהוב מישהו שלא מכירים - האהבה ויראת

¹⁰ הרחבה בנושא אפשר למצוא בנספח 2 בסוף החוברת

¹¹ "ועיקר היראה שהיא באה מכוח האהבה, כי מי שהוא אוהב את אחד הוא מתכוון לעשות רצונו בכל אשר אפשר, שלא יהיה פירוד לזאת האהבה, ובשביל כך הוא ירא לעבור רצונו גם כן אף בדבר קטן כי זה היה ביטול האהבה." (מהר"ל, נתיבות עולם, נתיב יראת ה', פ"א.)

¹² "אמנם, מי שאוהב את הבורא יתברך שמו אהבה אמיתית לא ישתדל ויכון לפטור עצמו במה שכבר מפרסם מן החובה אשר על כל ישראל בכלל, אלא יקרה לו כמו שיקרה אל בן אוהב אביו, שאלו יגלה אביו את דעתו גלוי מעט שהוא חפץ בדבר מן הדברים, כבר ירבה הבן בדבר ההוא ובמעשה ההוא כל מה שיוכל. ואף על פי שלא אמרו אביו אלא פעם אחת ובחצי דבור, הנה די לאותו הבן להבין היכן דעתו של אביו נוטה, לעשות לו גם את אשר לא אמר לו בפרוש, כיון שיוכל לדון בעצמו שיהיה הדבר ההוא נחת רוח לפניו, ולא ימתין שיצוהו יותר בפרוש או שיאמר לו פעם אחרת. והנה דבר זה אנחנו רואים אותו בעינינו, שיוולד בכל עת ובכל שעה בין כל אוהב ורע, בין איש לאשתו, בין אב ובנו, כללו של דבר, בין כל מי שהאהבה ביניהם עזה באמת, שלא יאמר: לא נצטויתי יותר, די לי במה שנצטויתי בפרוש. אלא ממה שנצטווה ידון על דעת המצוה וישתדל לעשות לו מה שיוכל לדון שיהיה לו לנחת." (רמח"ל, מסילת ישרים, פרק י"ח - בבאור מידת החסידות.)

¹³ "ויקם דור אחר אחריהם אשר לא ידעו את ה' וגם את המעשה אשר עשה לישראל" (שופטים, ב' י'). - "ויקם דור אחר אשר לא ידעו את ה' ע"י העיון והלימוד וגם לא ידעו את המעשה עפ"י ראות עיניהם ומאז התחילו לעזוב ארחות יושר וללכת בדרכי חושך." (מלבי"ם, שם.)

הרוממות הלכו ונעלמו, ונשארו רק ההכנעה¹⁴, הפחד והאמונה הטבעית שיש לכל אדם. במקום יראת רוממות גדולה ומתוכה קצת יראת עונש, נשארה רק יראת העונש.

במקום שתהיה אהבה, הרגשה של שותפות וקשר עם אלוהים נשאר רק פחד מכוח תקיף שאי אפשר לברוח ממנו. נשארה רק ההכנעה היוצרת נפש עבדותית. זהו הדבר הנורא ביותר שיכול להתרחש. אלוהים נתפס בתור כוח - רודן גשמי וגם המשעבד את נתיניו בחמת זעם¹⁵.

הגשמה היא גם לחשוב שאלוהים הוא חיצוני לנו ומכריח אותנו לעשות דברים שהם נגד רצוננו. הניתוק שאנשים יוצרים בצורה כזו בינם לבין אלוהים, נובע מכך שרצונם איננו באופן אוטומטי רצון ה'. האדם מרגיש שהוא נאלץ לקיים את רצון אלוהים רק מתוך הכרח, רק כי אלוהים יותר חזק ממנו.

במצב כזה, גם את הדברים היותר נעלים, יפים ומוסריים אדם מקיים מתוך פחד ואימה, לא מתוך שאיפות רוחניות ומוסריות נאצלות. במצב כזה, אין לו שום סיבה אמיתית לקיים מצוות, ואין לו שום דרך להבין את אלוהים - הכל כפוי ומוכתב מלמעלה בלא הגיון וסיבה.

אנשים חלשי אופי ופחדנים ייכנעו ויעשו את מה שהאלוהים הזה דורש מהם מתוך פחד וחנופה. החיים שלהם יהיו מלאי עצבנות וסתירות פנימיות אבל הם יכניעו את אישיותם בפני השליט המפחיד שהם חושבים שהוא אלוהים. בן אדם רציני שיש לו אופי לא יותר ולא יסכים להיכנע בפני אלוהים כוחני, אדם כזה יתעקש על שלו.

אם ככה, כשמתייחסים לאלוהים בצורה גשמית. ככל שאדם מאמין יותר, הוא נהיה יותר עבד. הוא בכלל לא רוצה לקיים מצוות, והוא לא מרגיש מחובר לאלוהים אבל אם אלוהים הוא הבריון של השכונה,

"ותפשי התורה לא ידעוני" (ירמיהו, ב' ח'). - "ותפשי התורה ראוי שידעו את ה' כי זה תכלית הלימוד והם לא ידעוני" (מלבי"ם, שם). "ויתעום כזביהם אשר הלכו אבותם אחריהם" (עמוס, ב' ד'). - "את חקיו לא שמרו, שמה שלא שמרו את חקיו לא היה מצד היצירה ולתיאבון רק מצד הכפירה ומאסם בתורה, והסבה לזה היה כי ויתעום כזביהם שהם דעות כוזבות שהיה להם באמונה." (מלבי"ם, שם). "וימים רבים לישראל ללא אלהי אמת וללא כהן מורה וללא תורה" (דברי הימים ב', ט"ו ג'). - "ימים רבים חלפו לישראל, ללא אלהי אמת, ר"ל כי ההשגה תהיה, א' ע"י הערת השכל שיכירו את אלהי אמת מצד דרשם האמתיות והשיגם אותם, ואז יכירו את ה' וידבקו בעבודתו מצד עיון השכל, ב' ע"י הערת התורה שתלמד דעת איך יעבדו את ה' ויתעד בגמול ועונש לעובד ולממרה, כמ"ש בחוה"ל בהבדל שני ההערות האלה, והערה התורית תהיה או ע"י המורים, או ע"י הלימוד בספר התורה, והנה בימים הרבים שחלפו והיו אצלם ללא, עד שלא דרשו את ה' לא מצד הערת השכל ולא מצד ההערה התורית..." (מלבי"ם, שם). "כל החורבנות וכל ירידתם של בני ישראל, הם מחמת שעזבו את פנימיות התורה, והשפילו מעלתה מטה מטה, ועשו אותה כמו שהיתה חס ושלום דבר שאין צורך בו כלל." (בעל הסולם, ספר ההקדמות, הקדמה לספר הזוהר, אות ס"ט, עמ' צ"א). "...ויט מדרך התורה אל מה שלא יקנהו מעלה יתרה ולא יקנהו ממכשול בנפשו, ושאם לא היה יודעו לא היה נענש עליו, והניח לעין בשרשי דתו ויסודי תורתו אשר לא היה לו להתעלם מהם ולהניחם, ושלא יוכל לקיים מצות אם לא ידעם ויעשם, כמו אמונת היחוד, אם אנחנו חייבים לעין בו מצד שכלנו, או אם יספיק לנו אם נדעהו מצד הקבלה, שנאמר שאלהינו אחד כאשר יאמרו הפתאים מבלי אות ומופת, או אם אנחנו חייבים לחקור על ענין האחד האמת... והענין הזה אין המאמין רשאי שלא ידענו... וכן, אם היתה דעתך קצרה והכרתך חלשה מהשיג אליו, לא היית נענש על פשיתך... אבל אם אתה איש דעת ותבונה שתוכל לעמד בהן על ברור מה שקבלת מהחכמים הנביאים מרשי הדת וקטבי המעשים, אתה מצוה להשתמש בהן עד שתעמד על הענין, ויתברר לך מדרך הקבל והשכל ביחוד." (רבנו בחי, חובת הלבבות, הקדמה). "בגלות, מתוך מה ש"גלינו מאצורנו ונתרחקנו מעל אדמתנו"... התמעטו כוחותינו ונתדלדלו, ואתו המקצוע הגדול והיסודי של "ראשית חכמה יראת ה'", של לימוד אמונה ודעת אלקים, נעזב ונתמעטה דרישתו. תופסי התורה, לומדיה והוגיה פנו לעסוק בנגלותיה של התורה, בפלפולי הלכות ובפסקי דינים, ואילו בעיקר הכל, ביסודות האמונה והחיים - לא עסקו ולא ביררו; וכבר האריכו בענין זה רבים מגדולי ישראל." (הרב צב"י טאו, לאמונת עתנו ח"ב, 'הישר כדוד', עמ' מ"ד).

¹⁴ "כשמלמדים את האדם תורת ההכנעה לפני האלוהים ואין מלמדים אותו את הגדולה האלוהית, הרי מקלקלים בזה את נפשו, שמלמדים אותו לחיות חיי עבדות והשפלה..." (הראי"ה קוק, שמונה קבצים, קובץ א' תת"ע). "כשההשכלה האלוהית היא קטנה אז הציור שמציירים את האלוהות הוא גם כן קטן. וכיוון שהתוכן האלוהי הוא מבאר את ההקטנה האין סופית של האדם לפניו, אז אין לשער עד כמה האדם נעשה זוחל ובטלן על ידי יראת שמים שאין בה דעה." (הראי"ה קוק, ערפילי טוהר, עמ' מ"ו).

¹⁵ "אבל בני אדם הנפחדים ונרעשים ומתוך פחדם אינם שמים על לב ואינם מעיזים לחקור בגודל הציור האלוהי ובחקר כבודו, והציור עצמו נהפך להם לרועץ, וחובת הכבוד לאלוהים מתגלמת אצלם בתור תביעה אכזרית מעצם שואף כבוד לאין חקר שהיא משפלת בקרבם רגש עדין וטוב ומהפכת אותם לעבדים עצובים ואכזרים שונאים זה את זה ושונאים את אלוהים באמת בתוכיות לבם, אף על פי שיאמרו תמיד דברי אהבה וכבוד כשמזכירים את ה'. 'בפיו ובשפתיו כבדוני וליבו רחוק ממני.'" (הראי"ה קוק, מוסר אביך, עמ' פ"א).

אז אין לו שום ברירה. במשך הזמן דורות שלמים חונכו כך לקבל צורת חשיבה עבדותית. צורת החשיבה הזו לא נגמרת ביחס אל ה', אלא מגיעה גם לשאר תחומי החיים וגורמת לחנפנות, עצבנות, נחשלות ואלומות. זו הבעיה הנפשית.

היחס הלא נכון לאלוהים יוצר גם בעיה שכלית שנקראת קטנות המוח. קטנות המוח היא כשאנשים מדברים על דברים שהם לא באמת מבינים לא באמת קשורים ולא באמת מחוברים אליהם. אנשים אומרים את המילים אבל לא מבינים אותן בצורה שלמה ולא חיים את המשמעות שלהן¹⁶. אדם יאמר שהוא מאמין או לא מאמין באלוהים, גם כשאין לו מושג לא מה זו אמונה ולא מה זה אלוהים.

המילים מחליפות את התוכן, אז אפשר לדבר על כל נושא בלי להבין בו שום דבר, ובלי להיות יכול להסביר אותו. כמו הבעיה הקודמת, גם הבעיה זו מגיעה לכל תחומי החיים. למשל, בדיון או ויכוח מכל סוג שהוא, התרגלנו לזה שמשפטים קליטים מחליפים את המשמעות והדיון העמוק. זו הבעיה השכלית

ההגשמה של אלוהים, גורמת לצורת חשיבה של עבדים, בפן הנפשי, ויוצרת מבחינה שכלית אנשים רדודים, שלא מתייחסים ברצינות אפילו למילים שהם בעצמם אומרים.

¹⁶ "החסרון היותר גדול שיש בתכונתה של יראת שמים שאינה מחוברת יפה באורה של תורה, הוא מה שבמקום יראת חטא היא מתחלפת על יראת המחשבה, וכיוון שהאדם מתחיל להיות מתירא לחשוב, הרי הוא הולך וטובל בבוץ הבערות הנוטלת את נשמתו מכשלת את כוחו ומעיבה את רוחו." (הרא"ה קוק, אורות הקודש ג', עמ' כ"ו).

השלב השני- השלב הטכני

לפני שנמשיך, צריך להסביר נקודה פילוסופית חשובה.¹⁷, שההבנה שלה תעזור לנו בהמשך.

אנחנו מבינים כל דבר בעולם רק דרך הפעולות שלו ודרך מה שאנחנו רואים או שומעים או מרגישים ממנו. אין לנו שום יכולת להבין או לתפוס מהו באמת הדבר עצמו¹⁸. את עצמותם הבלתי-תלויה של עצמים בעולמנו אנחנו לא יכולים להכיר.

הדרך היחידה שבה אנו מבינים דברים היא אך ורק דרך הפעולות שלהם, כלומר הצורה שבה הם פועלים בעולם¹⁹. אנו רואים רק מלבן לבן וקצת מלוכלך, ואומרים לעצמנו "זה קיר". אם נחשוב על זה באמת, אנחנו לא יכולים לדעת בשום צורה שזה באמת קיר. ומהו הדבר האמיתי שהוא המלבן הלבן הזה.

מה שאנו רואים, מרגישים, מריחים או חווים, לעולם לא יהיה הדבר עצמו, אלא הפעולות וההופעות שלו ולפי הפעולות וההופעות האלו אנחנו מחליטים בשכל שלנו מהו הדבר. ההתייחסות לכל דבר ודבר במציאות היא רק על פי ההופעה שלו אלינו ולא כפי שהוא בעצמותו. אין לנו שום הבנה או תפיסה במהות של הדבר.

זה נכון לגבי קירות, זה נכון גם לגבי אנשים אחרים, וזה נכון אפילו לגבי עצמנו. אדם לא יכול להכיר את המהות האמיתית שלו, אלא רק דרך הופעתו בעולם- לדוגמא, אדם יכול לומר 'לא ידעתי שאני מסוגל, הפתעתי את עצמי!'. הוא חווה חוויות מוזרות עם היצור שהוא תקוע בתוכו ומדי פעם מגלה ולומד על עצמו עוד דברים.

אין לנו שום דרך לדעת מה עומד מאחורי ההופעות שאנו רואים בעולם, או במילים אחרות- אנחנו מסוגלים להכיר אך ורק את המציאות הסובייקטיבית הסובבת אותנו, ולא את המציאות האובייקטיבית שעומדת בבסיסם של הדברים²⁰.

¹⁷ כגון: "את הדבר כשהוא לעצמו אין אנו יודעים. אלא את הופעותיו, זה יסוד תורת הדעת, בביקורת התבונה הטהורה, אי אפשר שתהיה לנו הכרה של דבר כלשהו. כשל דבר כשהוא לעצמו, אלא במידה שהוא דבר של הסתכלות חושנית היינו תופעה." (עמנואל קאנט, "ביקורת התבונה הטהורה", הקדמה.) ועיין לעיל הערה 32.

¹⁸ המהר"ל (מורנו הרב ליווא) כותב בספרו תפארת ישראל שאין דבר בעולם שאינו פועל, ומה שאינו פועל למעשה לא קיים: "הנבראים אשר ברא ה' יתברך בעולמו כלם הם פועלים בעולם אשר נבראו בו וכל אחד לפי מעלתו וחשיבותו גודל פעולתו. הנה השמים וכל צבא השמים כולם פועלים מסבבים הרקיע ופועלים בתחתונים כמו שבראם השם יתברך וסדר אותם. וכן התחתונים כולם פועלים." (מהר"ל, תפארת ישראל, פרק ראשון.)

¹⁹ "החוש אינו משיג רק חיצוניות הדברים כפי מה שהם פועלים על חושו, לא את אמתת הדברים כפי מה שהם בעצמם... ולא נוכל לאמר רק שכן השגנו את עצם המושג בחושנו, לא שהשגתנו את עצם המושג הוא עצם המושג. ושיטה זו ידועה אצל הפילוסופים הקדמונים, והאחרונים בבקרים את תכונת התבונה האנושית התבוננו בה בינה." (מלבי"ם, הקדמה לפרושו על ספר איוב, המערכה הראשונה.) "אמת הדבר, שמאז ומעולם ידענו, ולא הוצרכנו לקנט שיגלה לנו רז זה, שכל ההכרות האנושיות הן סובייקטיביות יחוסיות, זאת היא המלכות בבחינת כלי דלית לה מגרמה כלום." (הרא"ה קוק, אגרות הרא"ה א', עמ' מ"ז-מ"ח.)

²⁰ "אם נשאל כעת מהו צבעו האמיתי של השולחן שלפנינו, כשהוא לעצמו, כלומר לא כפי שהוא משתקף לעינינו אלא כמו שהוא באמת, נחטא בשאלה חסרת משמעות. לשולחן עצמו אין כלל צבע. פירושה של השאלה 'מהו צבעו של עצם פלוני?' הוא: 'מהו הצבע שיופיע בתודעתו של צופה אנושי רגיל שיצפה בעצם זה?' כך הדבר לגבי כל התכונות של העצמים והאישים השונים שאנו צופים בהם בחושנו... המסקנה המתבקשת היא שחוסר היכולת לתפוס את הדבר כשהוא לעצמו אינו מגבלה אנושית... חוסר היכולת הזה נגזר מן העובדה שלדבר כשהוא לעצמו אין כלל צורה. המונח 'צורה' פירושו הוא: העצם כפי שהוא מופיע בהכרה הצופה בו. להכיר דבר בעולם, פירושו ליצור תרגום חושני שלו בהכרתנו ולא ליצור קשר עם צורתו 'האובייקטיבית'. אין דבר כזה 'צורה אובייקטיבית'. כאמור לעיל, חוסר היכולת לתפוס את העצם כשלעצמו, אינה קביעה פיזיולוגית/ מדעית אפוסטריורית. זוהי קביעה לוגית/ אפיסטמולוגית אפריורית, מעצם הגדרתם של המושגים 'הכרה' ו-'צורה'." (הרב מיכאל אברהם, שתי עגלות וכדור פורח, עמ' 64.) וע"ש להסבר מעמיק יותר בנושא זה.

המשמעות של זה היא שאנחנו לא יודעים דבר על העולם כמו שהוא באמת, אנחנו רק יוצרים דמיונות והשערות במוחנו מהמידע שאנחנו שואבים מן העולם. יכול מאד להיות שאנחנו מבינים דברים הפוך לגמרי ממה שהם באמת. אין לנו שום דרך לדעת. אין לנו אפשרות לדעת מה נכון ומה לא נכון, מה המשמעות האמיתית של החוויות הרגשות והתחושות שאנחנו אוספים והאם באמת תרגמנו אותם נכון.

זוהי אינה בעיה צדדית וחסרת חשיבות, אלא בעיה מהותית בתורת ההכרה האנושית. אין לנו שום נקודה להיאחז בה ולדעת מהי המציאות לכשעצמה. לכאורה זהו אסון, אולם האנושות מוסיפה להיות את חייה על אף הבעיה הפילוסופית הקשה הזאת.²¹

למרות שאנו לא מבינים כלל מהי עצמותם של דברים בעולמנו, אנו מסתדרים איתם מצוין, וחוסר ההבנה הזו לא מפריע לנו להתחבר לרעיונות, לחיים, לעם ישראל, או לכל דבר אחר. העובדה שלעולם לא נוכל לדעת אם מאחורי כל דבר במציאות יש משהו ומהו אותו משהו, לא מפריעה לנו להתחבר ולהקשר לכל הדברים היפים והנפלאים בעולם ולפחד מהדברים הרעים שבו.

כהערה נוסף שתופעה המופיעה בכל האנושות, בצורה כללית, כחלק מהחיים הנורמאליים, כנראה שהיא נורמאלית²². לכן, אנו מבינים שעל אף הבעיה השכלית הקשה שאנו שרויים בה, אפשר וצריך לחיות איתה כפי שכל האנושות חיה איתה. מובן מאלינו כי צורה זו שבה חיה האנושות כולה, איננה נובעת מטמטום מחשבתי, אלא מתוך ידיעה פנימית שהרובד השכלי הוא רק חלק מסוים מן העולם, וממילא יש לנו ודאות בקיומה של מציאות אובייקטיבית.²³

²¹ למרות זאת. ישנה כאן נקודה שראוי לחשוב עליה- כיצד ניתן לחיות במציאות שלמעשה אין ביכולתנו להכירה באמת- אולם בחיים המעשיים היא איננה מפריעה לאף אחד וזו הנקודה שלשמה נלמד השלב הזה.

²² "בשכל מבחינים בין העניין הכללי לעניין הפרטי. שום הוכחה מופתית אינה אפשרית אלא בעניין הכללי." (רמב"ם, מורה נבוכים, ח"א פרק ע"ג.) "ואולם המפורסמות, הנה יש בהם חלוק ויתרון, כי יש משפטים נתפרסמו אצל אומה אחת ולא נתפרסמו אצל אומה אחרת. וכל מה שהיה הענין מפורסם אצל אומות רבות, האמתות בו יותר חזק." (רמב"ם, מילות ההגיון, שער ח'). "...כי המקרה לא יתמיד ואינו הרבה, אבל כאשר נראה בכל הנמצאים כלם הסדר והחכמה... שאי אפשר שלא יהיה זה רק ממסדר ממציא הכל הוא האל אשר סדר הכל בחכמתו וברא הכל בתבונתו... שאין ראוי לומר שיהיה המציאות העולם וטוב סדרו במקרה קרה כי המקרה אינו תמיד ואינו רב מאד, וכל הנמצאים עם רבויים הם מסודרים ועומדים תמיד כסדרם ולפיכך סדר נבראים אינו במקרה קרה..." (מהר"ל, תפארת ישראל, פרק ט"ז).

²³ "האידיאליות והשירה מוטיבציה אידיאליסטית ורוממות רוח מתפשטות הן, דוקא כשמציירים שאנו עוסקים במושגים הרוחניים מצד הופעתם בנפשנו הסובייקטיבית. כאשר מבינים שתאורי הקב"ה הם אינם אלא פועל יוצא של הקטגוריות הנפשיות הסובייקטיביות שלנו שלהם מרחב השערה בגדולת השלמות האלוהית. בזאת העולם הרוחני אינו רחוק זר ומנוכר לנו כ"א פנימיותנו הממשית. אמנם אין לשכוח שאיתניות ואומץ ישנם רק כשאנו עוסקים במציאות חזקה וקיימת מצד עצמיותה. אך כמובן שהמוטיבציה שלנו נובעת גם מתוך הזיקה לאמת מצד עצמה לא רק מצד ש: "אולי זה כך". ואנו צריכים להספיק כלומר לספק בשביל כך את שתי הדרישות, לצייר לתאר ולהבין א] שכל מה שאנו תופסים הכל הוא ציור אידיאלי, שצורנו הוא סובייקטיבי. אבל ב] כל צורה אידיאלית המתגלה בנפשנו מעידה היא לנו עדות נאמנה כל תביעה אידיאלית שיש בנפשנו לא נוצרה מיוזמתנו, לא אנו יצרנו את עצמנו, ולא אנו חקקנו את הקטגוריות הנפשיות שלנו, כ"א זוהי עדות נאמנה על שורש העניין. על מציאות חיה וקיימת, עליונה, בחביון העוז האלוהי, באופן יותר עשיר יותר קיים ויותר אמיץ בהיותו, ויותר נעלה בהופעת רוממות וגבורת האמת עוז האובייקטיביות, וזו השירה הדר השתלמות, האידיאליות הסובייקטיבית. בצורותיהם היותר שלמות מתחברים יחד." (הרב יוסף קלנר, הוד הקרח הנורא, נספח י' עמ' קפ"ז, על ערפילי טוהר לראי"ה קוק, עמ' נ'). "הלב הוא הסובייקטיביות שבהכרותה ישנה ודאות מוחלטת. בתודעה הסובייקטיבית אי אפשר להתכחש, גם לו יעלה על הדעת להסתפק בכל, כי א"כ, מי הוא המסתפק, ומנין הודאות בספק? ע"כ נקודת המוצא לכל, צריכה להיות הודאות הלבית. מתוך נקודת המוצא הודאית, הסובייקטיבית, מוצא האדם את ודאותו מתרחבת ע"י השאלה- תודעה זו שבקרב מה מוצאה? וכי אני חוללתי תודעות חושניות אלו, רגשות, תביעות מוסריות או הכרות אלו? ומתוך זיהוי של ההכרות הסובייקטיביות כהופעות חלקיות ממרחב מקורי להן, מתפתחת ההשקפה- השורשית החוזה אלוה מבשרה ואומרת במלוא הודאות "הנטע אוןן הלא ישמע, אם יצר עין הלא יביט. היסר גוים הלא יוכיח המלמד אדם דעת." ותביעת ערך הערכים, העולה מן הלב, מעצמיותו החפשית הראשונית של מרכז כוחות הנפש, תביעת הערך המוחלט והודאי, היא בעצמה מקור הודאות והאומץ, הנותנים את נמרצות כח הפעולה לכל תנועות הנפש כולן. כי היא העדות העליונה הנאמנה והמוחלטת למציאות האמת. זוהי "הארת האמונה שהיא למעלה מכל הערכים ובה היא מבססת את הערכים כולם." (הרב יוסף קלנר, חסד למשיחו, עמ' 211-212).

השלב השלישי - מה זה אלוהים

ברגע שניגשים לנושא של *מה זה אלוהים*, ישנם שני קשיים בדרך מהבנה גשמית להבנה רוחנית של היחס אל המושג האלוהי. גם כאן, הקושי הראשון הוא נפשי, והקושי השני שכלי.

הקושי הנפשי הוא שיותר נעים, קל ופשוט להתייחס למציאות בצורה גשמית ועבודתית ולא בצורה חופשית או בוגרת. העסק בינינו לבין האלוהים הישן היה פשוט - אנחנו מניחים תפילין ולא אוכלים חזיר, והוא זן ומפרנס אותנו. אנחנו עושים את שלנו ואלוהים עושה את שלו. חלוקה ברורה בינינו לבין אותו אלוהים ישן ועצבני שיושב בשמים ואשר אין לנו שום הבנה או שליטה במעשיו. אם נהיה צדיקים גמורים ונצליח לשכנע אותו, אולי הוא יחליט להמטיר עלינו גשם, אבל לא אנחנו אלו ששולטים במצב.

גם מן הבחינה האתאיסטית קל הרבה יותר להתנגד לדמות של אלוהים גשמי ורדוד שהוא בעצם דמות אדם משודרג וכוחני שכופה עלינו דברים מבחוץ, בצורה כזו כביכול אנחנו עומדים מול המושג הלא הגיוני שנקרא אלוהים ומשום מה אומרים לנו להאמין בו רק כי כולם מאמינים. אין לנו שום אחריות להתמודד עם המושג הזה ואין לנו שום סיבה לברר מה הוא אומר ביחס לחיים שלנו ומה המשמעות שלו לגבינו משום שהאלוהים הגשמי לא הגיוני ולא מסתדר עם שום דבר מדעי או עם המציאות שאנחנו חיים ומכירים.

כשנבין את היחס הנכון למושג האלוהי, יתגלה לנו שהמצב שונה לחלוטין. לנו יש בחירה חופשית ומתוכה אחריות אישית על כל דבר שקורה בעולם. אנחנו לא יכולים להמשיך להשליך אחריות על אלוהים. הבחירה החופשית שיש לנו היא מוחלטת ואנחנו לא יכולים להאשים אף אחד, כולל לא את אלוהים, במה שקורה לנו, כיוון שאנו יכולים לשלוט בכל, כולל הכל²⁴, בעצמנו²⁵.

כאן נמצא הקושי. הרבה יותר נוח להשאר עבד עם תחום אחריות מצומצם ולהאשים את אלוהים, מאשר להבין כי האחריות על כל הכישלונות שלנו היא קודם כל שלנו, ויש לנו את הכוח לפעול בעצמנו לשינוי המצב.

במבט ראשון, אין קשר בין יחס לא נכון ומגשים לאלוהים לבין האחריות על כל מה שקורה במציאות, אבל בפועל, היחס הלא נכון לאלוהים נוטע באנשים את ההבנה השקרית שיש חלוקת תפקידים בינינו לבין אלוהים. האדם אחראי על העולם הקטן והמצומצם שלו ואלוהים אחראי על כל השאר. לפי המחשבה הזו, בגלל שאלוהים אחראי על כל השאר, אז לאדם אין שום אחריות על העולם.

²⁴ לדוגמה - "מעשה ששלחו לחוני המעגל וכו'. תנו רבנן: פעם אחת יצא רוב אדר ולא ירדו גשמים. שלחו לחוני המעגל: התפלל וירדו גשמים! התפלל ולא ירדו גשמים. עג עוגה ועמד בתוכה, כדרך שעשה חבקוק הנביא... אמר לפניו: רבונו של עולם! בניך שמו פניהם עלי שאני כבן בית לפניך, נשבע אני בשמך הגדול שאיני זז מכאן עד שתרחם על בניך. התחילו גשמים מנטפין, אמרו לו תלמידיו: רבי, ראינוך ולא נמות. כמדומין אנו שאין גשמים יורדין אלא להתיר שבעתך. אמר: לא כך שאלתי, אלא גשמי בורות שיחין ומערות. ירדו בעזף, עד שכל טפה וטפה כמלא פי חבית. ושיערו חכמים שאין טפה פחותה מלוג. אמרו לו תלמידיו: רבי, ראינוך ולא נמות. כמדומין אנו שאין גשמים יורדין אלא לאבד העולם. אמר לפניו: לא כך שאלתי, אלא גשמי רצון ונדבה. ירדו כתיקנן, עד שעלו כל העם להר הבית מפני הגשמים... שלח לו שמעון בן שטח: אלמלא חוני אתה - גוזרני עליך נידי. שאילו שנים כשני אליהו שמפתחות גשמים בידו של אליהו לא נמצא שם שמים מתחלל על ידך? אבל מה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך, כבן שמתחטא על אביו ועושה לו רצונו. ואומר לו: אבא, הולכיני לרחצני בחמין, שטפני בצונן, תן לי אגוזים, שקדים, אפרסקים, ורמונים - ונותן לו... תנו רבנן: מה שלחו בני לשכת הגזית לחוני המעגל: ותגזר אמר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור. ותגזר אמר - אתה גזרת מלמטה, והקדוש ברוך הוא מקיים מאמריך מלמעלה." (תענית, דף כ"ג ע"א). "חד בי שמש חזיה לברתיה דהוות עציבא, אמר לה: בתי למאי עציבת? - אמרה ליה: כלי של חומץ נתחלף לי בכלי של שמן, והדלקתי ממנו אור לשבת. - אמר לה: בתי, מאי אכפת לך? מי שאמר לשמן וידלוק הוא יאמר לחומץ וידלוק. תנא: היה דולק והולך כל היום כולו, עד שהביאו ממנו אור להבדלה." (שם, דף כ"ה ע"א). "אמר החבר: ואם ימצא בן אדם אשר יבוא באש ולא תשרפהו, ויעמד זמן רב בלי מאכל ולא ירעב, ובעור פניו יקרן אור שאין העין יכולה לעמוד בו, ולא יחלה ולא יחלש - עד שבהגיעו לאחרית ימיו ימות לרצונו, כמי שיעלה על מטתו לישון ביום ידוע ובשעה ידועה, ונוסף על כל אלה ידע תעלומות מה שהיה ומה שיהיה..." (ריה"ל, ספר הכוזרי בתרגום יהודה אבן שמואל, מאמר ראשון, מ"א).

²⁵ "ודעו, רבותי, שעקר מעקרי דת משה רבנו, וגם הפילוסופים כלם מודים בו, שכל מעשה בני אדם מסור להן, ואין שם לא מושך ולא כופה... ואין שם טבע ולא מולד שמושך אותו לאחד מן הדרכים כלל." (רמב"ם, אגרת אל חכמי מונטפסליר על גזירת הכוכבים).

רק אחרי שנבין את היחס הנכון לאלוהים, נראה שהכול באמת תלוי בבחירה החופשית המוחלטת שלנו. מבחינה נפשית, יש לאנשים התנגדות פנימית לקבל את הדברים הללו כי זה גורר אחריות כבדה מאד. ההבנה האמיתית לא מאפשרת לאנשים להתחמק מאחריותם לכל הרע הנגרם בגללם, ומאלצת אותם להתמודד עם התוצאות הישירות של מעשיהם. לכשנגיע ליחס הנכון לאלוהים נרגיש בדיוק את הבעיה הזו.

הבעיה השנייה היא בעיה שכלית. היחס הנכון לאלוהים קשה להבנה, כיוון שמדובר בנושא מופשט. גם בעולם המדעי, לדוגמה, ישנם נושאים שלמרות שהם נכונים עובדתית, קשה לתפוס ולהבין אותם בגלל שהם נוגדים את האינטואיציה ואת ההבנה האינסטינקטיבית היום-יומית.

האינטואיציה בנויה על תפיסת עולם גשמית ולכן היא מתקשה להבין דברים מסוימים. לדוגמה, תורת היחסות של איינשטיין והעובדה הפיזיקלית שהזמן לא קבוע אלא משתנה לפי המהירות שבה נמצאים לא מסתדרת עם האינטואיציה.

צריך להתאמץ כדי לקבל אמת שכלית שלא מובנת אינטואיטיבית. ישנם גם אנשים שהחשיבה קשה להם, ויש בטלנים שאינם רוצים לחשוב. כל מה שלא נכנס בשישים שניות, 'שישים שניות על אלוהים', 'שישים שניות על העולם הבא', ו-'שישים שניות על שבת' לא מתקיים אצלם.²⁶

למרות הנטייה לרצות תשובות מידיות ופשוטות לכל שאלה, צריך גם יכולת למאמץ שכלי וגם התמדה וחזרה על הדברים עד שהם מובנים, כדי להבין בצורה נכונה את היחס לאלוהים.

כעת נבין את היחס הנכון למושג האלוהי. ועל מה היהדות מדברת כשהיא אומרת "אלוהים".

היחס אל אלוהים הוא היחס אל הכל. זוהי כל התשובה. לכאורה נראה שהתשובה הזו לא אומרת דבר, אולם כאשר נסביר אותה, נבין שחוץ ממנה לא צריך כלום. אמנם בתחילה היא נראית בלתי מובנת, כדרכם של דברים מופשטים, אולם לאט לאט היא תתבהר. כדי להבין טוב יותר במה מדובר נעיין בדברי הרב אברהם יצחק הכהן קוק בפסקה "צמאון לאל חי"²⁷.

"אי-אפשר למצא מעמד מבוסס לרוח כי-אם באויר האלהי. הידיעה, ההרגשה, הדמיון והחפץ והתנועות הפנימיות והחיצוניות שלהם, כולם מזקיקים את בני-האדם שיהיו אלהיים דוקא. אז ימצאו את מלואם, את יחושם השוה והמניח את הדעת..."

"אי-אפשר למצא מעמד מבוסס לרוח כי-אם באויר האלהי". בשלב ראשון אנחנו עוד לא יודעים מה זה "האויר האלהי" שעליו מדבר הרב, בגלל שאנחנו עוד לא יודעים מה זה אלוהים. בינתיים, למרות שזה לא מדויק, נקרא לו 'השלמות המוחלטת'²⁸ כדי להמשיך ולהבין את הפסקה.

"הידיעה, ההרגשה, הדמיון והחפץ והתנועות הפנימיות והחיצוניות שלהם, כולם מזקיקים את בני-האדם שיהיו אלהיים דוקא. אז ימצאו את מלואם, את יחושם השוה והמניח את הדעת. הרב אומר שבן אדם אינו מסוגל להרגיש שלווה נפש אמיתית כל זמן שהוא לא נמצא בשלמות מוחלטת, וההוכחה לכך היא החיפוש התמידי בו שרויה האנושות אחר התקדמות בכל תחום. כל אדם רוצה עוד-ולא משנה באיזה תחום מדובר.

ישנם כאלו שרוצים עוד כבוד, כסף או הנאה, ישנם שמחפשים עוד ידע, וישנם הרוצים עוד תורה. המשותף לכל האנושות הוא שהיא תמיד עורגת ורוצה עוד. אין מי שמוכן לעצור במקומו ולהסתפק במה שיש בידו. אדם יעצור רק כאשר הוא נתקל בנושאים שאינם מעניינים אותו באופן כללי, או מפני שהוא

²⁶ זוהי, אגב, אחת מהסיבות לקושי בלימוד גמרא בעיון. בעוד בקיאות, אפשר לומר, היא רק עניין של טכניקה, בלימוד גמרא בעיון צריך לחשוב על עשר שיטות במקביל, ולראות איך כל המחלוקות מסתדרות לפי כל שיטה.

²⁷ הראי"ה קוק, אורות, זרעונים, עמ' קי"ט.

²⁸ זו כמובן אינה הגדרה נכונה של אלוהים, ונשתמש בה רק לצורך הבנת הפסקה.

מעוניין להשקיע בתחום אחר דווקא. בסופו של דבר, כולם רוצים עוד מכל דבר, וזה מפני שמנוחת האדם היא רק בשלמות המוחלטת.

אם מעט פחות מגדולה זו יבקש לו האדם הרי הוא מיד טרוף כספינה המטורפת בים, גלים סוערים מתנגדים זה לזה ידריכוהו תמיד מנוחה... מקום מנוחתנו הוא רק באלוהים. בעולמנו באופן טבעי אין שלמות מוחלטת, היות והוא חלקי ומצומצם, ולכן תמיד יש לאן לשאוף. לעולם ניתן יהיה לקבל עוד כבוד, עוד תורה, עוד כסף וכדומה. אדם יודע ומרגיש בעצמו את אותו רצון להתקדמות תמידית, חיפוש אינסופי ושאיפה קדימה. והאדם תמיד ימצא בשאיפה לאותה שלמות מוחלטת, שכאן קראנו לה, רק לצורך הבנת הפסקה, אלוהים.

אבל האלוהים הלא למעלה מכל המציאות אשר יוכל להכנס בקרבנו ממנו איזה רגש ורעיון הוא וכל מה שהוא למעלה מכל רגש ורעיון בנו הוא לערכנו אין ואפס ובאין ואפס לא תוכל הדעת לנוח. על-כן ימצאו על פי-רוב תלמידי-חכמים מבקשי-אלהים יגעים ועיפים ברוח...

וממשיך הרב "אבל האלוהים הלא למעלה מכל המציאות אשר יוכל להכנס בקרבנו ממנו איזה רגש ורעיון הוא" אנהנו מחפשים את המושלם, והמושלם נראה שאינו קיים.

"וכל מה שהוא למעלה מכל רגש ורעיון בנו הוא לערכנו אין ואפס ובאין ואפס לא תוכל הדעת לנוח". כפי שלמדנו בשלב של הלא, אלוהים למעלה מהכל וכל דבר שנגיד אודותיו אינו נכון. אומר כאן הרב כי מה שהוא מעל הכל, למעשה אינו קיים מבחינתנו.

לדוגמה, נניח שיש חייזרים שאי אפשר לחוש בהם בשום צורה, ואי אפשר לתקשר איתם בכלל. יכול מאד להיות שהם מקיפים כל אחד מאיתנו ברגע זה. אבל העובדה הזו חסרת משמעות באופן מוחלט. בגלל שהם למעלה מחושינו ותפיסתנו- הם לא קיימים. מה שמעל הכל, פשוט אינו²⁹. יוצא אם כן, לפי מה שאמרנו בשלב של "מה זה לא אלוהים", שבאמת אין אלוהים.

"על-כן ימצאו על פי-רוב תלמידי-חכמים מבקשי-אלהים יגעים ועיפים ברוח". הפסקה הראשונה מדברת על כך שכל בני האדם מחפשים את אלוהים, את המוחלט, את מה שמעל הכל, את מה שמעבר לכל, אך לכאורה אין דבר כזה בעולם³⁰. התוצאה, בסופו של דבר היא שהאנשים הרציניים, מחפשי האמת והשלמות נשארים מתוסכלים, כי כשהם מנסים להתקרב לאלוהים, הם מגשימים אותו ומתייחסים אליו בצורה מחשבתית לא נכונה ובה מקטינים אותו - ובכך מתרחקים ממנו.

צריך להראות את הדרך איך נכנסים אל הטרקלין. השער הוא האלוהות המתגלה בעולם, בעולם בכל יפיו והדרו, בכל רוח ונשמה, בכל חי ורמש, בכל צמח ופרח, בכל גוי וממלכה, בים וגליו, בשפירי שחק ובהדרת המאורות, בכשרונות כל שיה, ברעיונות כל סופר, בדמיונות כל משורר ובהגיונות כל חושב, בהרגשת כל מרגיש ובסערת גבורה של כל גבור."

כאן בא הפתרון של הרב. "צריך להראות את הדרך איך נכנסים אל הטרקלין" זהו משל. כדי להיכנס לארמון צריך לעבור דרך השער. ומהו אותו שער?

²⁹ עיין שם בהמשך "הם מבקשים מה שהוא למעלה מכחם, מה שהוא לעומתם אין." (הרא"ה קוק, אורות, זרעונים, עמ' ק"ט).
³⁰ "ראשית דבר צריך אני להגיה בלשונך, שכתבת מהתמצית אשר קלטת מאשר קראת בדברי, שחטיבתם המיוחדת של ישראל היא בתור עם המתייחס לאלהות "לא לעצמותיו כי אם לדרכיו". השלילה של "לא לעצמותיו" איננה צודקת. אנכי הנני רגיל להבליט רק את החסרון העצום, הנמצא בהקטנות של הרעיון האלהי, כשהוא פונה רק אל העצמות בלא האידיאליות. אבל לפנות אל האידיאל האלהי בלא קשור לעצמות אור אין סוף, זהו אבסורד גמור ואי אפשר. כי באין אור חיים, הכל נופל ונובל. אין שום אידיאל חי וקים במציאות בלא שפע החיים של אור העצמות האלהית, הנובע תמיד ממעמקי המדע ומקור החיים של האמונה הבהירה, מעוז החיים ואור העולם." (הרא"ה קוק, מאמרי הרא"ה, עמ' 507).

"השער הוא האלוהות המתגלה בעולם, בעולם בכל יפיו והדרו, בכל רוח ונשמה, בכל חי ורמש, בכל צמח ופרח, בכל גוי וממלכה, בים וגליו, בשפירי שחק ובהדרת המאורות, בכשרונות כל שיה, ברעיונות כל סופר, בדמיונות כל משורר ובהגיונות כל חושב, בהרגשת כל מרגיש ובסערת גבורה של כל גבור." הרב מסביר שהיחס לאלוהים הוא היחס אל כל ההוויה אל כל המציאות ומעבר לכך. הרב כותב פה בצורה של שיר כדי להדגיש לנו שאלוהים מתגלה בכל, כולל הכל.

כשכותבים בצורה יבשה וטכנית - "אלוהים מתגלה בכל" כל אחד יחשוב על 'הכל' בצורה שונה ובדרך כלל גם קטנה וחלקית יותר מכוונתו של הרב. הדרך השירית לירית גורמת לאדם להבין גם דרך הרגשות, ההתפעלות, החיים והנשמה שלו, שהמושג 'הכל' כולל באמת הכל. הוא כולל, למשל, גם את כל המחשבות שהיו ושהיו, את כל מה שקרה או אף עתיד לקרות בעולם.

כאן ישנה מלכודת שצריך להיזהר ממנה. 'הכל' הוא מושג אין סופי, וזה דומה מאד לשיטתו הפילוסופית של ברוך שפינוזה, הקרויה פנתאיזם. פן- כללי, תאיזם- אלוהי.

שפינוזה טען שאלוהים הוא הכל³¹. הוא כמעט צדק, אבל בגלל שהוא כמעט צדק, הוא לגמרי טעה וזוהי טעות מוחלטת לומר כך. זוהי הקטנה של אלוהים. לעומת שפינוזה. אנו אומרים שאלוהים מופיע בכל. כשאנחנו אומרים מופיע, אנו לא מצמצמים את אלוהים ל'הכל' שלנו.

מי שטוען שאלוהים הוא הכל, למעשה מצמצם, מקטין ותוחם אותו. לומר על יצחק שהוא מופיע בחליפה זה מתאר אותו, אבל לא מגביל ומקטין אותו. אם נגיד שיצחק הוא אדם שלבוש בחליפה, כשיצחק יבוא בלי חליפה- הוא לא יהיה יצחק. כששפינוזה אומר שאלוהים הוא הכל, הוא מגדיר ומגשים אותו רק לתוך גבולות המחשבה האנושית של המילה "הכל". כשאנחנו אומרים שאלוהים מופיע בכל, אנחנו לא מדברים על עצמותו של אלוהים³².

היחס לאלוהים נובע מהמפגש שלנו עם ההופעה של אלוהים אלינו דרך המציאות. בדיוק כמו שהיכולת שלנו להתייחס לכל פרט במציאות, מאדם ועד גרגיר עפר, נובעת מהמפגש שלנו עם הצורה שבה הוא מופיע במציאות, מהצורה שבה חווים את סך כל ההופעות שלו- וכמו שהוסבר בשלב הטכני - כך בדיוק היכולת לחוות את ה' היא אך ורק דרך הפעולות שלו. כמובן, שכאשר מדובר על כל פעולותיו של הקדוש ברוך הוא המשמעות היא הכל.

החידוש שבצורת ההסתכלות הזו הוא שבעוד שבעבר חשבנו שצריך להתרומם לאיזושהי תפיסה על טבעית ומטאפיזית כדי לדעת ולהכיר את אלוהים, כעת מובן כי הקדוש ברוך הוא פשוט מופיע כאן בכל מקום. במקום לחפש את ה' בגבהי מרומים, גילינו שהוא כבר נמצא כאן ומופיע בכל המציאות. במקום לעלות אליו, הבנו שרק צריך לדעת איך להסתכל מסביב.

³¹ כפי שמשתקף מאמרתו המפורסמת של שפינוזה: "Deus sive Natura" – "אלוהים או הטבע (חד הם)".

³² בשלב זה אפשר לשאול שאלה שנובעת מתפיסה גשמית: איך יש משהו שהוא מחוץ לאותו הכל ומופיע דרכו, אם הכל כולל הכל? ושאלה נוספת - אם המושג 'הכל' הוא באמת אינסופי, מה רע בפנתאיזם של שפינוזה? הרי אם 'הכל' הוא מושג אינסופי, לומר שאלוהים הוא 'הכל' לא מגביל את אלוהים. שתי השאלות הן למעשה אותה שאלה בצורות שונות. הטעות שבהן היא הניסיון להכניס את המציאות האלוהית לתוך המגבלות התפיסיות של השכל האנושי. השכל האנושי תופס רק בחינה מסוימת של המושג 'הכל', ואם האדם סובר שאין שום דבר חוץ מ'הכל', אז גם אלוהים יושב בתוך אותו 'הכל' המסויים אותו הוא תופס. בהגיון לא נתפס שחץ מהכל האינסופי יש עוד. זהו רעיון שצריך להבין, ואותו המתמטיקה כבר הבינה. רעיון זה, יחד עם סימול מתמטי של האות א' העברית כמציאות עוצמות של קבוצות, הנחיל לעולם המתמטיקאי גאורג קנטור (סוף המאה התשע-עשרה לספיה"ג). אלף אפס (באנגלית: Alef null, מסומן: \aleph_0), לדוגמה, מייצגת את עוצמת המספרים הטבעיים שהיא האינסוף הקטן ביותר. קנטור, מתמטיקאי גרמני, בן למשפחה יהודית מתבוללת ממוצא רוסי-דני ואבי תורת הקבוצות המודרנית, הוכיח כי ישנם גדלים שונים של אינסוף. מעניין לציין כי עבור המתמטיקאים בני זמנו היה האינסוף דבר מה מעורפל, שהבינה אינה משגת. כתב העת שאליו שלח את מאמרו סירב לפרסמו וקנטור נתקל בהתנגדות עזה מצד הקהילה המדעית. לבסוף, ראו אור כל רעיונותיו בדבר האינסוף, אולם אלה נותרו שניים במחלוקת עוד שנים אחדות, בטענה שנושא זה חורג מן המתמטיקה האל-מטאפיזיקה.

אינו דומה אינסוף אחד למשנהו. ישנו אינסוף קטן, המתקדם לאט, וישנו אינסוף גדול המתקדם בעוצמה גדולה הרבה יותר. הטעות בהסתכלות על האינסוף בעיניים גשמיות היא ההסתכלות רק על המטרה. ממילא כל האינסופים שואפים לאותו אינסוף, ולכאורה אין שום הבדל ביניהם. המתמטיקה הבינה שיש אינסוף שמתקדם הרבה יותר לאט ויש אינסוף שמתקדם הרבה יותר מהר, ולכן הוא גם שלם יותר. לפיכך, גם אם נאמר שאלוהו של שפינוזה הוא אינסופי, הוא תמיד יהא חלקי וקטן כי לעולם ישנו אינסופי יותר ממנו.

בזה סיימנו את השלב של הכן. היחס אל המושג האלוהי הוא היחס אל הכול. עכשיו יש לנו ביד דרך שבה נוכל לטפל בכל שאלות האמונה. בשלב הבא, הדברים יתבררו בעזרת דוגמאות. נראה איך הדרך הזו באה לידי ביטוי בחיים ובמה שהכרנו וידענו קודם, נבין אותה טוב יותר ונוכל להבין בעזרתה דברים שקשורים לכלל נושאי האמונה.

השלב הרביעי- שלב התרגול

בשלב הזה נציג כלים ודרך להתמודד עם שאלות אמונה שונות על פי ההבנה החדשה. אין כאן נסיון לתת תשובות שלמות, מלאות וסופיות, אלא רק להצביע על דרכי התמודדות עם אותן שאלות.

כדי להגיע לתשובות מלאות ומספקות, נדרשת עבודה רבה. למרות זאת, התשובות שנציג בהמשך השלב הזה יעזרו להבהיר איך צריך לגשת לשאלות אמוניות ואיך הופכים את שאלות האמונה משאלות מיסטיות עם תשובות לא מוצקות, לשאלות שכליות שאפשר לענות עליהן בצורה הגיונית וישרה.

בחלק מן הדוגמאות, נחליף את המילה 'אלוהים' במילים 'הופעת כל ההווה' רק בתור שיטה טכנית, שאמנם לא נכונה בפני עצמה, אבל מאפשרת להבין ולהתייחס לדוגמאות טוב יותר.

נתחיל בשאלת האמונה הקלאסית: *האם יש אלוהים.*

לפי השיטה המגשימה שתופסת את המושג אלוהים בצורה שגויה. אין לשאלה הזו תשובה. על פי התפיסה הזו, צריך להראות את אלוהים, או לתת הוכחות נסיבתיות שהוא קיים. להראות את אלוהים, כנראה אי אפשר, כי אין שום אלוהים גשמי שירד מהשמים עם מרכבות האלים שלו³³, פגש את משה רבנו ונתן לו את התורה.

בגלל שזה לא קרה בצורה כזו, גם אי אפשר להוכיח את זה. נשארנו רק עם ההוכחות הנסיבתיות הרגילות, למשל "התורה כל כך חכמה, שלא יכול להיות שאדם חיבר אותה" או "העולם כל כך מורכב, שלא יכול להיות שהוא נוצר במקרה" ושאר הוכחות בסגנון הזה.

הוכחות כאלו לעיתים קרובות לא נכונות מבחינה פילוסופית או מדעית ובדרך כלל גם לא משכנעות. כל אדם עם רמקול ואקדח זיקוקים יכול היה לפני שלושת אלפים שנים לעשות דברים מורכבים ומחוכמים ולהראות אלוהים.

כתוצאה מכך, כל השאלה האם יש אלוהים נשארת ברמה המיסטית ואנשים מנסים להשתכנע שהם מרגישים בכל ליבם את ההווה הרוחנית השופעת, או שהם מסבירים לעצמם שאלוהים זה לא משהו שאפשר להוכיח אלא צריך להרגיש. אמונה הופכת להיות איזו תחושה עמומה ולא מוסברת במקרה הטוב, או בחירה שרירותית או מטעמי נוחות במקרה הרע. אי אפשר להוכיח את קיומו של אלוהים גשמי, מהסיבה הפשוטה שהוא פשוט לא קיים.

ונעבור לשיטה הרוחנית. כמו שאמרנו בהתחלה, לא ננסה להוכיח את קיומו של אלוהים, אלא רק ניתן כלי עבודה שמאפשרים להתמודד עם השאלה עצמה. בכדי לענות על השאלה *האם יש אלוהים*, עלינו לענות קודם על השאלה מהו 'יש'. היכולת לקרוא למשהו 'יש' נובעת מהצורך להתמודד עם המציאות ולהכניס אותה לתוך עולם השכל האנושי.

אם כך בעצם, המושג 'יש' הוא מושג סובייקטיבי ולא מושג אובייקטיבי. לדוגמא, מבחינתו של תינוק שנולד הרגע, ואף פעם לא פגש כלב, אין במציאות דבר כזה 'כלב'. התינוק לא יודע מה זה כלב, אז פשוט אין כלב. ל'יש' אין משמעות אובייקטיבית.

אי אפשר לומר שבאמת יש כלב, אבל התינוק לא יודע אודותיו, בגלל שמבחינתו הסובייקטיבית האישית של התינוק פשוט אין כלב. כך לגבי כל דבר במציאות. כל דבר שאנחנו לא יודעים אודותיו, אין לנו ודאות שהוא באמת קיים בפועל.

³³ הכוונה היא לספריו של השוויצרי אריך פון-דניקן "מרכבות האלים", "אלים מן החלל החיצון", המתעקש להוכיח כי האילילים שסוגדים להם בכל התרבויות האנושיות אינם אלא חייזרים מכוכבים רחוקים.

אפשר להגיד גם יותר מזה. כל דבר שכרגע, בנקודת הזמן הזו, אין לנו יחס אליו והוא לא פועל עלינו, לא קיים כלל. כל מה שמאחורי הגב שלנו - לא קיים פיזית כלל³⁴. בגלל שאין 'יש' אובייקטיבי, המציאות קיימת רק כאשר הסובייקט (אנחנו) חש אותה.

כאשר אנחנו לא חשים את המציאות ולא נפעלים ממנה, אז היא פשוט לא קיימת, בגלל שאין מציאות אובייקטיבית שנשארת תמיד. מה שיוצר את המציאות זו ההסתכלות הסובייקטיבית האישית שלנו. זאת, דרך אגב, טענה רצינית שקיימת בפיזיקה המודרנית כיום³⁵.

בכל אופן, לענייננו המציאות יכולה להיות אובייקטיבית ומוצקה גם כשאנחנו לא מסתכלים עליה. הנקודה החשובה היא שהמושג 'יש' הוא מושג סובייקטיבי אישי. כיוון שגם אם במציאות אכן יש כלב, אותו תינוק מעולם לא ראה אותו ולא נפעל ממנו, ולכן מבחינתו הכלב הוא כמו החיזורים הבלתי נראים שהזכרנו בשלב הטכני. לכן, כשאנחנו שואלים את עצמנו את השאלה האם יש או אין אלוהים, אנחנו שואלים תמיד שאלה סובייקטיבית, בגלל שכל דבר מוגדר לפי ההופעה והמפגש שלו איתנו.

כדי שנוכל לומר על משהו שהוא 'יש' הוא צריך לעמוד בשני קריטריונים. תנאי אחד, שהוא יופיע ויפעל עלינו. בלי התנאי הזה, כמו שהסברנו קודם, מבחינתנו הסובייקטיבית הוא לא קיים. התנאי השני הוא שלאותה הופעה תהיה הרמוניה, אחדות.

כשאנחנו מסתכלים על חדר גדול ובו יושבים אנשים, אנחנו לא חושבים שיש שם מפלצת עם הרבה ראשים, אלא מבינים שמדובר בקבוצה של פרטים נפרדים. מצד שני, אנחנו לא חושבים שהאדם והאוזן שלו הן שתי ישויות נפרדות. לכל ישות, כדי שתקרא ישות בפני עצמה, מוכרחה להיות אחדות פנימית, שתפריד אותה משאר הישויות הקיימות ומצד שני תגדיר את כולה כמכלול אחד. בלי האחדות הזו, לא נדע אם מדובר בישות אחת או בכמה ישויות שונות.

עכשיו יש אפשרות לבדוק האם יש אלוהים, לפי שני הקריטריונים שהצבנו.

אלוהים מופיע במציאות, ולכן הוא עונה לקריטריון הראשון, שדורש הופעה. עכשיו, אנחנו צריכים להוכיח שההווייה, המציאות בכללה, היא בעלת אחדות פנימית. סיסמת עם ישראל שבכל הדורות היא **"שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד"**. היה אפשר אולי לכאורה להשתמש בפסוקים יותר מרשימים מהתנ"ך, כמו: "בראשית ברא אלוהים את השמים ואת הארץ", "ואהבת לרעך כמוך", "אנכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים", או "ה' הגדול הגיבור והנורא".

המיוחד באמירת "ה' אחד" הוא שזו הדרך היחידה לדעת האם יש אלוהים. אחד משמעו הרמוני, אחדותי. אם נראה שההווייה הרמונית ואחדותית, שהכל נובע מהכל, ושהכל קשור אל הכל, אז נוכל להתייחס אל המציאות כדבר אחד ומתוכה להבין שיש אלוהים אחד. מציאות אחדותית משמעה יש אלוהים³⁶.

³⁴ זוהי תפיסה פילוסופית הנקראת 'אידיאליזם פילוסופי', מיסודו של הפילוסוף האירי ג'ורג' ברקלי, שטען במאמרו החשוב ביותר, "Esse Is Percipi", כי כל העצמים החומריים שאנו טוענים שקיימים בעולם החיצוני לנו הם לא יותר מאוסף תמונות הנמצאות במוחנו.

³⁵ כגון פרשנות קופנהגן למכניקת הקוונטים של הפיזיקאי נילס בוהר, הטוענת כי לצופה (צופה, לאו דווקא אדם, אלא כל מערכת חיצונית המושפעת מתוצאות הניסוי) ישנה משמעות מוכרעת בקביעת הגדרות תוצאת הניסוי.

³⁶ "לכן כך ראוי לך לתאר את כללות הכדור (כדור הארץ) הזה כפרט אחד חי, נע, בעל-נפש, כי אופן זה של תיאור נחוץ מאוד או מועיל מאוד בהוכחה המופתית שהאל הוא אחד, כפי שנביר. לפי התיאור הזה גם יתברר שהאחד ברא רק אחד." (רמב"ם, מורה נבוכים, ח"א פרק ע"ב).

עובדי האלילים הפרסיים הקדמונים, סברו שיש שתי אלוהויות: אלוהי הטוב ואלוהי הרע. הם לא ראו את הקשר של הטוב והרע במציאות ואת תפקודם כהרמוניה אחת. היוונים הקדמונים האמינו בהרבה אלילים, למעשה, מספר הישויות ההרמוניות שמוצאים בהוויה, אלו מספר האלוהויות. כאשר אנו אומרים "ה' אחד" אנו טוענים שכל ההוויה אחדותית ושהיא קשורה כולה בקשר אחד פנימי. הכל משפיע על הכל, כפי שיודע המדע כיום³⁷. לכן כל מה שנשאר לנו לעשות הוא לבדוק האם באמת עולמנו אחדותי, או לא. אין לנו עדיין תשובה, אבל דרך לבדוק יש לנו.

בשלב הזה אפשר לשאול: אם כל ההוויה היא באמת הופעה של אלוהים, למה אנחנו לא מזהים אותו באופן טבעי ומיידי כמו שמזהים אדם אחר? התשובה לכך היא שאכן כך הוא, אך זהו עניין שיש להתרגל אליו. זה דומה למשל לאדם הנמצא צמוד לפיל. אם מישוהו יישאל אותו: 'האם אתה רואה פיל?', הוא יענה שלא, ויטען שהוא רואה רק משטח אפור. רק אם אותו אדם יתרחק הוא יוכל לראות את הפיל.

בצורה דומה, רק כשמרחיבים את האופק המחשבתי, מתחילים לזהות את הגודל והאחדות שבהוויה, ואז אפשר להתרגל לנקודת מבט כללית יותר. עלינו להסתכל בעיניים של מדענים, כמו שאומר הרמב"ם³⁸, ולהביט בגדולות ובנפלאות שיש בעולם. לראות שהעולם פועל כמערכת הרמונית, שיש סדר בעולם, שיש מגמה וחוקים בעולם. מתוך ראייה זו, לאט לאט ניתן לראות את האחדות שבהוויה, ומתוך כך לראות כי יש אלוהים.

ברגע זה מופיעות שתי שאלות. השאלה הראשונה היא "אולי אותו דבר שמופיע הוא לא אלוהים?" התשובה פשוטה והיא נעוצה בכך ששאלה זו לשונית בעיקרה. זה לא באמת משנה איך נקרא לאותו דבר שעומד מאחורי הכל ולכן אין חשיבות לשאלה. לא חשובה המילה 'אלוהים', חשובה המשמעות שלה.

כאן נוספת השאלה השנייה והיא: "אולי אין שום דבר מאחורי הכל? אולי אין משהו שהכל הוא הופעה שלו?" כאן יש לחזור אל השלב הטכני ולהיזכר שאין לנו דרך לדעת דבר על עצמותם ומהותם האמיתית של עצמים בעולמנו, ואפילו הפשוטים ביותר. אנחנו לא יכולים להכיר לעולם את מה שמאחורי הדבר, את עצמותו, אלא רק את פעולותיו.

כך גם כאן. איננו יכולים לדעת מה עומד מאחורי הכל, כמו שאיננו יכולים לדעת לגבי כל דבר במציאות. השאלה האם יש משהו מאחורי הכל, היא כמו השאלה האם מאחורי המלבן הלבן ישנו קיר. אין שום הבדל בין השאלה מה יש מאחורי המלבן הלבן והשאלה מה נמצא מאחורי כל ההוויה.

ברגע שאנחנו יודעים שכל 'מה שמאחורי' הוא מעבר ליכולת התפיסה האנושית, השאלה עצמה חסרת משמעות. אנחנו יודעים ומכירים רק את הפעולות שמופיעות אלינו, ולכן אין לנו שום דרך לדעת אם באמת יש 'משהו' מאחוריהן. בשלב הטכני ראינו שבעצם אין לעובדה הזו שום חשיבות מבחינתנו.

למרות כל זאת, אין שום ספק בקיומה של מציאות אובייקטיבית כלשהי, מפני שאם אין שום מציאות אובייקטיבית מאיפה מגיעה החוויה האישית שלנו מהו מקור הדבר שאנחנו חווים?

בכל מקרה, השאלה אם יש או אין משהו מאחורי הכל, היא לא רלוונטית בגלל שאין לנו דרך לדעת על עצמותם של דברים בעולמנו כשלעצמם, אלא רק דרך פעולותיהם.

³⁷ כגון 'אפקט הפרפר', מושג שנבע ממאמרו של [אדוארד לורנץ](#) "האם נפנוף כנפיו של פרפר בברזיל מחולל סופת טורנדו בטקסס?". לורנץ היה המטאורולוג שגילה התנהגות כאוטית במשוואות דיפרנציאליות. תורת הכאוס קובעת ששינוי קטן של מערכת במצב רגעי נתון יכול לגרום לסחף שיסיט את המערכת ממהלכה הלינארי לכוון בלתי צפוי ובלתי חזוי. אז גם הועלה הרעיון הציוני של פרפר המרפרף בכנפיו בנקודה כל שהיא על כדור הארץ ובפעולה זו, בתנאי שיקור הדברים הנכונים, יכול לגרום לשינוי מזג האוויר בנקודה מרוחקת. דוגמא נוספת לתפיסה זו במדע היא 'התאוריה של הכל' מבית מדרשו של הפיזיקאי סטיבן הוקינג- השם המוצע לתאוריה הפיזיקלית שתשלב את תורת היחסות עם תורת הקוואנטים לשם הסברת ארבעת כוחות היסוד שבטבע ככוח אחד, והסברת מגוון חלקיקי היסוד.

³⁸ "היאך היא הדרך לאהבתו ויראתו. בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים ויראה מהם חכמתו שאין לה ערך ולא קץ, מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול... ולפי הדברים האלו אני מבאר כללים גדולים ממעשה רבון העולמים כדי שיהיו פתח למבין לאהוב את השם." (רמב"ם, הלכות יסודי התורה, פ"ב ה"ב).

בחיים שלנו ובחוויה שלנו 'הכל' פועל עלינו, ולכן מבחינתנו הוא הופעה של משהו, בדיוק כפי שהמלבן הלבן שפועל על החושים שלנו, הוא מבחינתנו קיר. לא משנה מה עומד מאחורי המציאות, וגם לא משנה איך נקרא לו, אלא אך ורק איך הוא מופיע אלינו.

בסופו של דבר, צריך להבדיל בין היחס השכלי מחשבתי למציאות לבין היחס הרגשי חווייתי אליה. מבחינה שכלית, אין לשאלה מה היא המציאות האובייקטיבית שום משמעות כמו שראינו הרגע. לעומת זאת, יש לנו צורך רגשי מאוד בסיסי להרגיש שקיימת ישות אמיתית אובייקטיבית מאחורי כל הופעה סובייקטיבית או חוויה, ולכן אנחנו נוטים לייחס מציאות אובייקטיבית לכל דבר, למרות שאין לנו וודאות בכך.

באופן רגשי, מאד חשוב לאדם לחשוב ולדעת שישנה ישות אמיתית כלשהיא, שהיא המופיעה בכל ההווה. באמת, זו תחושה נכונה- שהרי כמובן אין הכוונה כאן לטעון שאין אלהים - ואין בתחושה הזו שום בעיה כל זמן שההרגשה הזו נשארת ברובד הרגשי, ולא עוברת למישור השכלי ומנסה להבין מה היא עצמותה ומהותה של אותה ישות.

לגבי כל דבר בעולם, למשל לגבי אדם קרוב אלינו, אין אפשרות להוכיח באופן שכלי שאותו אדם קיים באופן ממשי כלומר שיש משהוא אמיתי "מאחורי" אותה הופעה. למרות זה, ברור לנו בצורה אינטואיטיבית שיש מולנו משהוא אמיתי, שהאדם הזה הוא ממשי. את אותה בהירות אינטואיטיבית של ההבנה צריך להפעיל כאשר מתייחסים להופעת האלהים דרך המציאות, גם כאן צריך לתת לאותה בהירות אינטואיטיבית לפעול ולדעת שמאחורי כל היש הרמוני שבמציאות, קיימת ישות אמיתית.

חשוב להרחיב לגבי הנקודה הזו. אלהים נודע מצד פעולותיו ולא מצד עצמותו - כלומר הדרך שלנו להכיר את ה', היחס שלנו אליו, הוא אך ורק דרך מעשיו³⁹. צריך להדגיש כאן שהמשמעות של 'מעשיו' היא כל המציאות כולה, במובן הכי כללי שלה, כמו שראינו בפסקה 'צמאון לאל חי'.

לאחר שההבנה כי אלוהים קיים ומופיע הופכת לחלק מהטבע המחשבתי, קל גם הרבה יותר להתפלל⁴⁰ באופן טבעי.

הדוגמא הבאה היא השאלה האם לקיים מצוות.

לפי השיטה הגשמית, התשובה תלויה בשאלה האם יש אלוהים או לא, במובן החיצוני של המילה. זאת אומרת, אם בעולם יש בריון עצבני היודע יותר טוב מכולם מה נכון לעשות, אז כדאי לקיים מצוות. מצוות הן, לפי השיטה הגשמית, הפקודות שאלוהים חלק ליושבי הארץ. כדאי לקיים מצוות, בהנחה שבאמת אלוהים ציווה אותן ובהנחה שהוא קיים, שתי עובדות שבשיטה הגשמית לא ניתנות להוכחה.

לפי השיטה הרוחנית, השאלה הופכת להיות כזו: האם מצוות התורה יוצרות מציאות של הרמוניה עם ההווה? מצוות הן הסדר של העולם ההרמוני⁴¹, או בעברית, דבר ה'. ישנן שתי קומות בבירור שאלה זו,

³⁹ "כל שכלנו חפשונו, במדענו למצא מה הוא. לא מצאנוהו ולא ידענוהו, אך ממעשיו הכרנוהו". (ר' שמואל בר קלנימוס, שיר הייחוד, היום החמישי.) "כי ידעת כי הש"י נעלם מעין כל במהותו אפילו במלאכים דכתיב כי לא יראני האדם וחי, כלומר אפילו החי שהוא המלאך. אמנם נודע במציאותו מצד פעולותיו ככתוב נודע ה' משפט עשה. (וכן מהכתוב) הפעם אודיעם את ידי וידעו כי שמי ה'. ולכן כל ברכה באה נגלה ונסתר מצד מהותו ונגלה מצד פעולותיו." (ספר שושן סודות, אות קנא, ד"ה סוד נגלה ונסתר בברכה.) "כי אין השם ית' נודע מתוך ידו"ד שעמוק וסתום הוא לפיכך אינו נקרא ככתבו אבל הוא נודע מתוך פעולתו באומרו שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה מתוך הנבראות נשיג הש"י." (ר' יוסף גיקטליה, שערי צדק, השער השביעי.) "מה הקב"ה רואה ואינו נראה, כלומר יודע כל הנבראים והוא אינו נודע מצד עצמו אלא מצד פעולותיו כי אין מי שיוכל להשיג אמתתו, ורואה מלשון ולבי ראה הרבה חכמה, כך הנשמה יודעת ואינה נודעת אלא מצד פעולתה כי אינה גוף." (ר' יעקב סקילי, תורת המנחה, דרשה ס"ד.) "כי ה' יתברך סתים וגליא, כי הוא יתברך סתום ונעלם מצד עצמו ונגלה מצד פעולותיו." (ר' נתן מברסלב, ליקוטי הלכות, הלכות מצוות, הלכה ד.)

⁴⁰ הרחבה קצרה בנושא התפילה ניתן למצוא בספח מספר 3.

השלב הכללי, והשלב הפרטי. כשאדם לומד נהיגה, מספיק שידע שלחיצה על הדוושה הימנית מאיצה, לחיצה על השמאלית בולמת והטיית ההגה מפנה את המכונית. זה כל מה שהוא צריך לדעת כדי לנהוג.

איך עובדת התוכנה של ההזרקה האלקטרונית? הנהג הממוצע לא יודע. לפעמים הוא אפילו לא יודע בכלל שיש הזרקה אלקטרונית ומה היא עושה. זו הקומה הראשונה, הידיעה שבאופן כללי המכונית עובדת. הקומה השנייה, הנבנית על גבי הראשונה, היא שכלל שידע אותו אדם איך כל פונקציה ברכב עובדת, הוא ינהג טוב יותר ויתן יותר אמון במכונית.

זו אחת הסיבות שנהגי מרוצים וטייסים לומדים אווירודינמיקה. הבנת המערכת לפרטיה מגדילה את האמון בה, את יכולת השימוש בה ואת נצילותה. כך גם המצוות. בתחילה יש לבדוק האם השיטה הזאת עובדת, דהיינו האם המצוות הרמוניות עם העולם, ואחר כך לבנות את הקומה השנייה ולהרבות בלימוד הפרטים. בשלב הראשון עלינו לברר, באופן כללי, האם השיטה של עם ישראל המתקראת מצוות, הרמונית עם ההוויה.

אם נראה שהמצוות מתאימות לסדר המציאות, לסדר ההוויה, לחיים ולעולם, אז הן דבר ה' והן אמת ולפיכך יש לקיימן. אם הן לא כאלה- הן סותרות את העולם ואת החיים- אזי הן לא דבר ה'.

קל מאד לראות את ההרמוניה של המצוות עם העולם, גם במימד הפיזי וגם במימד הרוחני- שגם בו אגב, מבררים על ידי סטטיסטיקה ולא בצורה ישירה. דבר פשוט ונראה לעין הוא שאנשים שעושים רע, מושפעים ממעשיהם הם לרעה. אדם שמדבר לשון הרע על אחרים או גונב, נעשה אדם פחות טוב ולעיתים קרובות גם פחות שמח. וגם ההיפך נכון. אדם שנותן צדקה וגומל חסד עם אחרים, הופך לאדם יותר טוב ובדרך כלל גם שמח ומאושר יותר.

לעם ישראל, עם הכללים שלפעמים נראים מוזרים במבט ראשון ולא תמיד מובנים, יש השפעה כללית, נשמה אחרת, וחיים ארוכים יותר משל שאר אומות העולם. אלו הבנות או מסקנות שניתן על ידי חקר ההיסטוריה והמציאות להגיע אליהן ולהוכיח בנכונותן.

כך גם אפשר להראות שמערכת המצוות עובדת כפי שהיא בצורתה זו ולא בשום צורה אחרת. כל מי שניסה לחתוך ממנה משהו, זאת אומרת להוריד או לשנות מצוות, נעלם מעם ישראל. קראים, צדוקים, נוצרים, רפורמים- כל הכתות הללו ניסו להסיר חלק מהמצוות, ונכרתו או התנתקו מעם ישראל.

אם מוציאים מהמנוע בורג והרכב מפסיק לנסוע, סימן שצריך את הבורג. ככה אפשר לראות שהמערכת הזאת עובדת, ועובדת בדיוק כפי שהיא. כדי להמשיך ולהתקדם בהבנה צריך להעמיק ולחקור את הסיבות הפרטיות לכל מצווה ומצווה ואת ההיגיון והסדר בפרטים שלהן. לרוב המצוות, אולי אפילו לכולן, יש סיבות רבות וטעמים עמוקים.

ככל שנדע ונבין את טעמי המצוות ואת הפעולה שלהן במציאות הרוחנית, נאמין יותר במערכת ונדע לפעול בה בצורה מיטבית. אמנם לא ענינו על השאלה במלואה, אבל גם כאן, כמו בשאלה הקודמת, יש לנו עכשיו את הדרך לברר את התשובה. כעת יש לנו אפשרות ללמוד היסטוריה ולברר את טעמי מצוות, ולהגיע למסקנה שהמצוות הן הרמוניות ותואמות למציאות ולכן חשוב וטוב לקיימן.

דוגמה נוספת היא המושג: 'ללכת בדרכי ה' ⁴¹. לפי התפיסה הגשמית, 'הליכה בדרכי ה' היא ציווי שהמשמעות שלו היא שצריך לחקות את הסבא הזקן שיושב בשמים. אחרי שמבינים את היחס הנכון

⁴¹ "ועוד, כי כל סדר עולם נמשך אחר התורה, כמו שאמרו במדרש (ב"ר פ"א), שהיה מביט בתורה וברא העולם. הרי לך כי סדר העולם נמשך אחר התורה, ומתחייב סדר העולם מן התורה, ולכך אם לא בריתי שהיא התורה, חוקות שמים וארץ לא שמת". (מהר"ל, תפארת ישראל, פרק ס"ב.)

⁴² "ומצוין אנו ללכת בדרכים אלו הבינוניים, והם הדרכים הטובים והישרים, שנאמר 'הלכת בדרכיו'. כך לימדו בפירוש מצוה זו: מה הוא נקרא חנון, אף אתה היה חנון; מה הוא נקרא רחום, אף אתה היה רחום; מה הוא נקרא קדוש, אף אתה היה קדוש. ועל דרך זו קראו הנביאים לאל בכל אותן הכינויים, אך אפיים ורב חסד צדיק וישר תמים גיבור וחזק וכיוצא בהן--להודיע שאלו דרכים טובים וישרים הם,

לאלוהים, אפשר להבין שבגלל שאלוהים מופיע דרך כל המציאות, ודרך חיי העולם, אז ללכת בדרכיו משמעו לחיות את החיים בשיא איכותם ולנצלם עד תומם.

הדרך לעבודת ה' ולהתקרבות אמיתית לאלוהים, היא בזה שאנו תמיד מרוממים את חיינו ושואפים לחיות את חיינו באופן נכון יותר, שלם יותר וטוב יותר⁴³, לחיות את החיים בלי להשתעבד לאף כוח פרטי ומצומצם ולרצות תמיד להתקדם, ולא אפשר לאף כוח מסוים, חזיון צדדי או קבעון מחשבתי להשתלט על חיינו⁴⁴.

במילים אחרות: לא לעבוד אלוהים אחרים- אל המין, אל הממון, אל האוכל ואפילו אל השכל, שהם כל מיני אלילים מודרניים שכיום עובדים וסוגדים להם. זאת אומרת, לא לתת לאף כוח פרטי שליטה על חיינו, כי לפי ההבנה היהודית האחדותית, כל כוח שקיים במציאות צריך לקבל את מקומו הראוי והנכון⁴⁵. ורק כאשר כל כח מקבל את מקומו הראוי לו ועובד באופן נכון עם כל שאר הכוחות, החיים ראויים להקרא חיים.

דוגמא נוספת היא הבנת הפסוק: **"בראשית ברא אלוהים את השמים ואת הארץ"**.

לפי השיטה הישנה, הגשמית, בא זקן, עשה קסם וכדור הארץ הגיח אל המציאות. לעומת זאת, ההבנה הרוחנית שונה לגמרי. "בראשית ברא אלוהים את השמים ואת הארץ" שווה: ההווה כולה מופיעה בשני כוחות יסודיים, כוח אינסופי פועל הנקרא "שמים", וכוח סופי נפעל שנקרא "ארץ"⁴⁶.

חשוב מאד לזכור שבשום מקום בתורה ובמדרשים לא מדובר על אלוהים בעצמו, אלא תמיד רק על הצורה בה הוא מופיע אלינו בעולם⁴⁷. בכל פעם שמופיע שם ה' או אחת מפעולותיו, זה תמיד בא ללמד אותנו על החיים בפועל ולא על אלוהים בעצמו.

הפסוק: "בראשית ברא אלוהים את השמים ואת הארץ" מסביר שהמציאות מורכבת משני חוקים יסודיים "חומר וצורה" שהם שורש כל ההווה. הפסוק לא מדבר על איך ומתי נברא העולם ובוודאי שלא על המפץ הגדול ועל האבולוציה, אלא על חוקי ההווה היסודיים ביותר שמופיעים אלינו. הם הדבר הראשון שאנו מזהים בהווה ובשני החוקים הללו ההווה הופיעה ומופיעה.

זה נקרא ברוחנית- "בראשית ברא אלוהים". הצורה היא "השמים", כוח אינסופי פועל, ואילו החומר הוא "הארץ", כוח סופי נפעל. הזוגיות הזו של חומר וצורה היא יסוד הופעת כל ההווה. החומר הוא הדבר המוגדר והצורה היא זו שמגדירה אותו⁴⁸.

וחייב אדם להנהיג עצמו בהן ולהידמות כפי כוחו... ולפי שהשמות האלו שנקרא בהן היוצר, הן הדרך הבינונית שאנו חייבין ללכת בה, נקראת דרך זו, דרך ה'." (רמב"ם, הלכות דעות, פ"א ה' י"א-י"ג.)

⁴³ "בכל דרכיך דעהו" - צריך לבקש את הקב"ה בתוך הדרכים שהוא מתנהג בהם: כשהוא עוסק בתפילה, אז יבקש את הקב"ה בהבנת ענייני תפלתו וכונה רצויה באמונת הלב באתם העניינים של תפלתו, ולא יבקש את הידיעה בשעה היא בעניינים אחרים, כי כיוון שהוא עוסק בעבודה זו - הקב"ה כביכול שורה מצדו בזו העבודה דווקא ובה ימצאנה ולא במקום אחר. וכשהוא עוסק בתורה, יידע שימצא את הקב"ה בהיותו מעמיק ומעיין להבין דבר על בוריו ולזכור ולשנן היטב, ובהוא יודע אותו יתברך, בתורתו ולא באופן אחר, כי בשעה זו הוא מתגלה בעבודה זו. וכן בהיותו עוסק בגמילות חסדים להיטיב לחברו - אז יבקש את הקב"ה רק בהעמקת עצה, איך להיטיב לו טובה גדולה הגונה וקיימת. וכן בכל הדברים שעושה - הרי באמת אין דבר בעולם שאינו לכבודו יתברך, על כן כל מה שעושה ידיה הכל דברי מצוות ורצונו, ויבקש בהם את שמו יתברך, כשישתדל בכל שכלו וכוחותיו לעשות את מה שהוא עושה בתכלית השלמות בכל צדדי השלמות, ונמצא שהוא יודע את הקב"ה בכל הדרכים... " (הראי"ה קוק, מוסר אביך, ע"מ ל"ט)

⁴⁴ "...ומבלעדי הידיעה העליונה שכל אלה אינם כי אם הזרחות ניצוציות ממה שלמעלה מהגדרה היו גם הם מביאים לידי כפירה. ובאנשים שנעתקו לגמרי מהדעה המקורית הזאת מביאים הם באמת לידי כפירה גסה. אם הכרת הלב קרועה ממקורה זה הרי היא מתדלדלת ואין לה שום ערך, ואין תקנה שתהיה מאירה בצורה חיה, כי אם על פי הקישור בהארת האמונה, שהיא הארה כללית למעלה מכל ערכים ובה היא מבססת את הערכים כולם." (הראי"ה קוק, אורות, זרעונים, עמ' קכ"ה.)

⁴⁵ "יסוד תיקון העבודה הוא לסדר כל דבר וכל כוח, בין בנפש ובין בעולם ביושר על מכונו, ולא להפוך את הסדרים... אלוהים עשה את האדם והעולם ישר, במלאו הכוחות והאמצעים הדרושים, לשלמות הגוף והנשמה, להוציאם אל הפועל." (הראי"ה קוק, שם, ע"מ ס"ב.)

⁴⁶ "את השמים ואת הארץ. הפשט הברור הוא מש"כ הרמב"ן בפסוק ח' שאינו מדבר בזה המקרא ברקיע שנקראו ביום השני שמים, וביבשה שנקרא ביום השלישי ארץ... אלא נראה דשמים וארץ היינו בכלל משפיע ומקבל השפעה, והפי' בתחילת הבריאה עלה על רצונו ית' להיות הליכות העולם כולו משפיע ומושפע... והנה כל המשפיעים מכונים בשם שמים... " (הנצי"ב, העמק דבר על התורה, בראשית א' א').

⁴⁷ ולכן הערנו קודם שאפשר להחליף את המילה 'אלוהים' במילים 'הופעת כל ההווה' בתור טכניקה. שאננם לא נכונה עד הסוף בפני עצמה, אבל מאפשרת הבנה רוחנית טובה ונכונה יותר.

דוגמה נוספת הפסוק "וידבר ה' אל משה לאמר".

כמו שאמרנו, כל מה שנכתב על אלוהים בתנ"ך, מדבר על המציאות הנגלית אלינו ואף פעם לא על עצמותו של אלוהים. גם הפסוק "וידבר ה' אל משה לאמר" לא פשוט כמו שהוא נראה.

הכוונה היא לא שאלוהים צרח למשה באוזן, אלא "ההוויה כולה הופיעה אל משה, ומכאן ידע מה לאמר". משה רבינו תפס את המציאות והבין את ההוויה. באופן עקרוני, הבנה כזו יכולה להגיע אל האדם גם על ידי תנודות של גלי לחץ באוויר, כלומר של דיבור ווקלי ממש- אבל זה לא הכרחי בשום צורה.

כשמשה שומע את דבר ה', הכוונה היא שהוא מבין את ה', תופס איך המציאות מופיעה ומבין את המשמעות של ההופעה הזו. מקור כל המציאות נתגלה לפניו, ולא רק כהבנה שכלית פילוסופית. נתגלתה לפניו החוקיות המציאותית, מקורה ותכליתה, וגילוי זה היה לא רק חודר אלא גם חד וברור. שמיעתו הפנימית של משה היתה כה בהירה עד שנתנסחה לפניו לא רק כחוקיות כללית ערטילאית, אלא כחוקיות מפורטת החודרת עד למישור המעשי שבחיים. לחוקיות זו קוראים בעברית 'תורה', ולחוקים המעשיים 'מצוות' שהן הן חוקי ההוויה⁴⁹.

אנחנו לא יודעים כיום מהי נבואה⁵⁰, אך אנו יודעים שמשה רבינו, אדון הנביאים, דבר אליו ה' פנים אל פנים⁵¹ והיה לו כוח נבואי גדול יותר מאשר לכל נביא אחר שהיה או שיהיה. אנשים טועים בדמיונם וחושבים שזה התבטא בזה שאל משה ה' דיבר פה אל פה, אבל למשל אל ישעיהו הוא רק צעק מרחוק.

משה היה נביא בדרגה גבוהה יותר מכולם ולכן הוא תפס את המציאות בדרגה גבוהה מכולם. זאת הסיבה שתורת משה לא יכולה להשתנות ואי אפשר לחלוק עליה⁵². נרחיב מעט יותר בנקודה זו מפני שלמרות שלכאורה היא פשוטה, היא יוצרת לא מעט קשיים.

לאור ההבנה החדשה, עלולה לפתע לעלות מחשבה בסגנון: אם דבר אלוהים אל משה משמעו שמשה עצמו הבין את המציאות ומתוך כך כתב את התורה - אז בכלל לא אלוהים הוא שנתן את התורה, אלא משה כתב אותה על פי עצמו⁵³.

הטעות וההגשמה שבמחשבה הזו, היא ההנחה שהבנתו של משה רבינו איננה דבר ה'. אנו עדיין שבויים בתפיסה שמישהו שיושב בשמיים דיבר ממש עם משה. אולי התבגרנו ואנו מבינים שהזקן יכול לדבר גם

⁴⁸ דבר זה הזכר בקצרה בסוף השלב הראשון - 'מה זה לא אלוהים', וישנה הרחבה בנושא החומר והצורה בנספח מס' 1.

⁴⁹ "וכמו שהתורה היא סדר האדם, כך התורה היא סדר העולם, עד שהתורה היא סדר הכל." (מהר"ל, נתיבות עולם, נתיב התורה, פרק א'). "ועוד כי גזר הש"י קודם לכל שיהיה לעולם ציור וסדר שיהיה נוהג בו, וזהו שהתורה נבראת תחילה, שהרי התורה היא ציור וסדר העולם." (מהר"ל, גבורות ה', פרק ע').

⁵⁰ "... וצריך לצרף תמיד, שאחר כל התנשאות המחקרים שלנו אין אנו משיגים כלל מה הוא רוממות הקדושה של נבואה, ויכולים אנחנו להסביר לעצמנו רק אופן קירוב, כמו שאנו מסתכלים באור העליון של דעת ה' ב"ה, וההשגה היותר בהירה וחייה באמת היא הבאה מתוך אמונה שלמה, שבאה עם המחקר הטהור, וגם קודם לו ואחריו..." (הרא"ה קוק, אגרות הרא"ה א', עמ' נ"ד).

⁵¹ "וידבר ה' אל-משה פנים אל-פנים..." (שמות ל"ג, י"א)

⁵² "היסוד התשיעי- הבטול. והוא, שזאת תורת משה לא תבטל, ולא תבוא תורה מאת ה' זולתה, ולא יתוסף בה ולא יגרע ממנה, לא בכתוב ולא בפרוש. אמר: "לא תסף עליו ולא תגרע ממנו." (רמב"ם, הקדמה לפרק חלק, היסוד התשיעי.)

⁵³ "לאחר שהגענו אל הדרגה הזאת, שאתה יודע ידיעת-אמת שהאל יתעלה נמצא שלא בתוקף מציאות, ואחד שלא בתוקף אחדות, איני סבור שאתה זקוק שתוסבר לך שלילת תואר הדיבור ממנו, מה גם שהאומה שלנו מסכימה פה אחד שהתורה נבראת. הכוונה בכך שהדיבור המיוחס לו נברא. הוא יוחס לו רק מפני שהקול שאותו שמע משה, האל בראו ויצר, כמו שברא את כל אשר בראו ויצר, ועוד יבוא דיון רב על הנבואה. אך כאן הכוונה היא שלייחס לו את תואר הדיבור הוא כמו לייחס לו כתארים את כל המעשים הדומים למעשינו. על כן הודרכו הדעות לכך שיש ידיעה אלוהית אשר אותה הנביאים משיגים על-ידי שהאל דיבר אליהם ואמר להם, כדי שנדע שעניינים אלה אשר הם מעבירים אלינו מן האל אינם מחשבתם ושיקול-דעתם גרידא... כך, גם כל אמירה ודבור הבאות מיוחסות לאל הרי הן משתי המשמעויות האחרונות, כוננתי שהן או כינוי לחפץ ולרצון, או כינוי לעניין המובן מן האל בין אם נודע על-ידי קול נברא או נודע בדרך מדרכי הנבואה שעוד נבהיר אותן. לא שהוא יתעלה דיבר באותיות וצלילים ולא שהוא בעל נפש שהעניינים יירשמו בנפשו, באופן שבשעצמותו יהיה עניין נוסף על עצמותו. אלא עניינים אלה קשורים בו ומתייחסים אליו כמו שמתייחסים (אליו) המעשים כולם." (רמב"ם, מורה נבוכים, ח"א ס"ה.)

בטלפתיה או בכל דרך מיסטית אחרת, אבל בסופו של דבר, בדמיון שלנו ההבנה של התורה היא שיושב לו בשמים סבא זקן ושולח לנו את דבריו.

חז"ל טבעו בתפילה את האמירה שהקדוש ברוך הוא מחדש בכל יום מעשה בראשית⁵⁴, ומסביר הרב חיים מוולוז'ין בספרו נפש החיים⁵⁵ שהאמירה הזו באה כנגד תפיסה אלילית שגויה שטוענת שאחרי שאלוהים ברא את עולמו, פרש לעיסוקיו ומאז העולם ממשיך להתרוצץ לבד.

היה אפשר לחשוב שאלוהים מתח את הקפיץ לפני ששת אלפים שנים, ומאז המציאות מתקדמת על פי חוקי הטבע. כנגד זה אומרת היהדות שהקדוש ברוך הוא מחדש בכל יום מעשה בראשית: בכל רגע ורגע אלוהים ברצונו מחדש את המציאות, וכולה נבראת בכל רגע ורגע מחדש⁵⁶.

לדוגמה, אין כוח משיכה כלל. ישנו רצון אלוהים שחפצים יפלו כלפי מטה, ואילו היה אלוהים מחליט שברגע זה חפצים לא יפלו, אז הם לא היו נופלים. כוח המשיכה מתאר את התופעה ואיך היא משתלבת עם שאר התופעות בטבע. אבל הוא לא עונה על השאלה למה חוקי הטבע הם דווקא כאלו.

הרמח"ל - רבי משה חיים לוצאטו - מסביר שחוקי הטבע הם לא באמת חוקים קבועים⁵⁷, אלא כחלק מרחמיו של אלוהים על בריותיו הוא אירגן להם את העולם בצורה מסודרת, בעלת חוקים ותבניות כך שאפשר יהיה לחיות בלי יותר מדי הפתעות.

אותם חוקים הינם קבועים רק מפני שאלוהים רוצה בכך. אותם חוקים מקבלים בכל רגע ורגע את כוחם מהקב"ה, ואילו רצה, יכול לקרוע את ים סוף, להעמיד חמה בשמים או להעלות את אליהו בסערה השמימה. גם כאשר אדם פועל פעולה כלשהי במציאות, זה רק מפני שאלוהים רצה בכך.

⁵⁴ "ובטובו מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית" (ברכת יוצר המאורות).

⁵⁵ "וענין מה שהוא יתברך נקרא בעל הכחות, כי לא כמדת ב"ו מדת הקב"ה. כי האדם כשבונה בנין דרך משל מעץ. אין הבונה בורא וממציא אז מכוח העץ רק שלוקח עצים שכבר נבראו ומסדרם בבנין. ואחר שכבר סדרם לפי רצונו עם שכחו הוסר ונסתלק מהם ע"כ הבנין קיים אבל הוא ית"ש כמו בעת בריאת העולמות כולם בראם והמציאם הוא יתברך יש מאין בכחו הבלתי תכלית כן מאז כל יום וכל רגע ממש כל כח מציאותם וסדרם וקיומם, תלוי רק במה שהוא ית"ש משפיע בהם ברצונו יתברך כל רגע כח ושפעת אור חדש. ואילו היה הוא ית"ש מסלק מהם כח השפעתו אף רגע אחת כרגע היו כולם לאפס ותהו וכמו שיסודו אנשי כנה"ג המחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית היינו תמיד ממש כל עת ורגע וראייתם מפורשת כאמור לעושה אורים גדולים שלא אמר עשה אלא עושה." (ר' חיים מוולוז'ין, נפש החיים, שער א', פ"ב).

⁵⁶ "כי הוצאת דברים אל הפועל יקרא 'אמירה'... וקיומם יקרא 'איייה'... והענין, להורות כי עמידתם בחפצו, ואם החפץ יתפרד רגע מהם - יהיו לאין". (רמב"ן, בראשית, א' ג' ד'). "הנה מכאן תשובת המינים וגילוי שורש טעותם, הכופרים בהשגחה פרטית ובאותות ומופתי התורה, שטועים בדמיונם הכוזב שמדמין מעשה ה' עושה שמים וארץ למעשה אנוש ותחבולותיו. כי כאשר יצא לצורף כלי - שוב אין הכלי צריך לידי הצורף, כי אף שידי מסולקות הימנו והולך לו בשוק, הכלי קיים בתבניתו וצלמו ממש כאשר יצא מידי הצורף. כך מדמין הסכלים האלו מעשה שמים וארץ. אך טח מראות עיניהם... שבהסתלקות כח הבורא מן הנברא ח"ו ישוב הנברא לאין ואפס ממש, אלא צריך להיות כח הפועל בנפעל תמיד להחיותו ולקיימו..." (אדמו"ר הזקן, ספר התניא, שער היחוד והאמונה, פ"ב)

⁵⁷ "אמר השכל - יותר ממה שאמרת, אומר לך בענין זה. כי אמת הוא ודאי שהקב"ה היה יכול לברוא עולמו בדרך כל- יכלתו בלא שנוכל להבין במעשיו לא נמשך ולא קודם, לא סיבה ולא מסובב; ואם היה בורא כך- היה סותם פיהם של כל הבריות, שלא יפצו פה כלל על כל מעשיו, כי לא היה אפשר לנו להבין דרכו כלל ועיקר, כי דרך כל- יכלתו אינו נתפס משכלנו, ואינו מובן מן האדם אשר דעתו מוגבלת בחוקותיה הפרטיים. אבל מפני שרצה הרצון העליון שיוכלו בני אדם להבין קצת מדרכיו ופעולותיו, ואדרבה, רצה שיהיו משתדלים על זה ורודפים אחרי זה מאד, על כן בחר להיות פועל אדרבה בדרך בני האדם, פירוש, בסדר מושג ומובן. והכלל הוא- שרצה לפעול פעולותיו לפי ערך הנבראים, לא לפי ערכו, על כן נתן לנו מקום להתבונן בהם, ולהבין לפחות מעט מזעיר, אם לא כביר. והראיה לדבר- מעשה בראשית ככתוב בתורתו, שהרי שם מעיד על עצמו שברא את עולמו בחילוק זמנים, והבדל מאמרות, ובסדר מה שרצה בו, ולא הכל בבת אחת, ולא במאמר אחד שהיה יכול להבראות. ומעתה יש לנו להבחין בכל פעולותיו וטעמיהם, וכל שכן בתולדותיהם, כל הסוגים והמינים והפרטים, ככל הסדר הנשמר בדרכי בני האדם." (הרמח"ל, דעת תבונות, מ').

קיבלנו בחירה חופשית, אבל הבחירה החופשית עצמה היא רצון אלוהים, ורק מכוחו ומרצונו אנו יכולים לפעול במציאות. אלוהים נתן לנו בחירה חופשית אמיתית, שבאמצעותה אנחנו יכולים לפעול אפילו נגד רצונו, וזהו עצמו רצון אלוהים.

לכן כל פעולה שהאדם עושה, באה מכוחו של הקב"ה. כאשר אדם מבין, המשמעות היא שאלוהים הוא שהבין אותו, אפשר לו להבין, דבר איתו. אין צורך בשיחה קולית כדי שזה יקרא דבר ה'. דבר ה' זו המציאות עצמה. כל הבנה או ידיעה שיש לאדם מגיעה אליו כי אלוהים דיבר איתו⁵⁸.

לפעמים בצורה לא לגמרי ברורה, ולפעמים בצורה בהירה וברורה לגמרי כנבואת משה- כאספקלריא מאירה. אלוהים אפשר לו להבין את המציאות לכל עומקה ומרחביה. לנביאים אחרים אלוהים נתן יכולת הבנה פחות טובה, ולבני אדם רגילים- הבנה ברמה בסיסית הרבה יותר.

ישנם אנשים, לדוגמה, שמבינים במתמטיקה, במוזיקה או בפיזיקה. גם הם תופסים משהו בהוויה האלוהית, וגם הם תופסים חלק מן ההופעה של ה' בעולם- דבר ה'- דרך משפט מתמטי, לחן או ניסוי. אלוהים מדבר איתנו פשוט דרך החיים. החיים הם דבר ה'. זה לא פחות דבר ה' ממה שאלוהים מדבר עם משה. ההבדל הוא לא ברעיון, אלא באיכות.

זאת אומרת, משה רבינו מתנבא בדרגה גבוהה מאד, וממילא הוא תופס את המציאות בצורה שלמה וכוללת, מבין את הכל מצויין- ומתוך כך הוא תופס איך חוקי התורה הם הסדר של העולם ואותם הוא יכול לכתוב. כשאלוהים מדבר בצורה אחרת, פחות ברורה, תופסים דברים יותר נמוכים וקטנים. נבואה, אם כן, היא השגה שכלית⁵⁹- וזה לא סותר את העובדה שנבואה היא דבר ה'. יש להבהיר שנבואה אינה דומה להבנה שכלית רגילה אלא דומה יותר לראיה חושית, אך בשונה ממנה מבחינה ו"רואה" גם עניינים שכליים ורוחניים, כיוון שכל מה שמופיע בעולם, בעברית נקרא דבר ה'. ה' מופיע בכל ההוויה, ולא רק דרך גלי קול הנעים דרך האוויר. אין שום סיבה שהצורה בה הקב"ה מבין את בראיו צריכה לעבור דווקא דרך הטכניקה בה אדם מבין את חברו.

⁵⁸ ואין ספק כי אמיתת הנבואה ומהותה הוא שפע אלהי שכלי שופע מהשם ית' באמצעות השכל הפועל בעולם הדברי שהוא עולם האדם. ובעבור שבני הנביאים מקבלים פעלו ומתפעל מהם שכל אחד ואחד מהם במעלות מתחלפות לפי הסיבות קראו השפע ההוא האלהי בשמות מתחלפים להורות על חזקת האיש או המקבלו ועל הבדל כוחו מזולתו ובזאת הסיבה קראוהו גם כן בלשון תרגום בשמות מתחלפים. ופעם יקראוהו בלשון עברי בשמות נופלים על גופים מיוחדים ופעם על מקרים ותארים. ואלה מקצתם, אור ה'. שכניה. כבוד ה'. רוח ה'. רוח קדשו. רוח נכון. בית ה'. מקדש ה'. הר ה'. יקרא דה'. שכניתא דה'. מימרא דה'. תרגום. וכן דבר ה'. רוח פיו. שם ה'. וכיוצא בהם רבים. ולפיכך יקרא המשיג ג"כ בשמות מתחלפים, רואה, חזה, צופה, נביא. וכן רבים וכך העניין המושג קראוהו, נבואה, חזון, משא, מראה, חלום. השגה, חכמה, ידיעה, השכל, תבונה בינה, מדע, דעה. ושמה תחשוב שמקצת מאלה וכיוצא בהם אינם שמות לעניין ההוא אלא לעניין זולתו דע שאינו כן. אבל כל מחשבה וכל חכמה ובינה ודעת וכיוצא בהם כולם הם עניינים נשפעים מהשפע ההוא האלוהי כמו שכל הבריות נבראות ונמצאות ממנו אלא שהם דבר מדבר עדיו שהוא סיבה ראשונה לכל ית' שמו והתחלפות אישי המינים ומיני הסוגים העליונים הכל משפעו יתברך שפע אחר שפע עד האדם עם כל כוחותיו. ואמנם יבדלו ענייני השפע זה מזה לפי הבדלי הנבראים. ואז יושם שיעור לכל מין ומין הכולל כל אישיו ויהיה שם אחר מבדיל בין המינים כמו שם מחשבה ושם דמיון ושם חכמה ושם דעת וכיוצא בהם שכל אחד מהם מין כולל תחתיו כל אישיו וגם אלה בעצמם אל מינים מתחלפים כמו שם חכמה שכולל מיני חכמות מתחלפות כי הנגר יקרא חכם וכן הסופר וכן החכם הלומד וכן הנביא. כי אי אפשר שינבא כי אם חכם גדול מופלג בחכמה שאין הנבואה שורה אלא על חכם גיבור ועשיר. ואם כן כבר התבאר כי דבר ה' הנקרא שפע נבואי הוא הפועל כל אלו הפעולות שזכרנו ודומיהם באמצעות דבר אחר ובעבור שהנבואה מין מעולה מכל המינים הנק' אצל פעל השפע בעצמו נקרא המשיגו נביא. (רבי אברהם אבולעפיא, אמרי שפר, חלק א').

⁵⁹ דע שאמיתת הנבואה ומהותה היא שפע השופע מן האל יתעלה ויתהלל באמצעות השכל הפועל, תחילה על הכוח המדבר, ואחרי-כן על הכוח המדמה. זאת היא דרגתו העליונה של האדם ותכלית השלמות האפשרית שתיתכן שתימצא למינו. (רמב"ם, מורה נבוכים, ח"ב, ל"ו). "וכשם שקבע הבורא ית' בדקות רבה את היחס הזה בין החוש החיצוני ובין המוחש הגשמי כך קבע בדקות רבה יחס בין החוש הפנימי ובין הענין הבלתי גשמי שכן נתן לבחירי בראיו עין פנימית הרואה את כל הדברים כמו שהם בהיותם הבלתי משתנית ואלו השכל מביא מן הדברים הבודדים ראיות על מהותם ועקרם מי שנחן מבריותו בעין כזאת הוא הפקח באמת והוא רואה את שאר האנשים כעורים שעלו להנחותם ולהדריכם ויתכן כי העין ההיא היא הכח המדמה כל זמן שכח זה משמש את הכח השכלי עין זו היא הרואה צורות עצומות ונוראות המורות על אמתות שאין בהן ספק והגדולה שבראיות על אמתותן היא הסכמת כל הקהל ההוא רצוני לומר קהל כל הנביאים על אותן צורות כי איש מהם מעיד לחברו על דברים שראו כדרך שאנו עושים זאת בנוגע לדברים מוחשיים שהרי כלנו מעידים על מתיקות הדבש ועל מרירות הלענה עד כי בראותנו אדם חולק עלינו אנו אומרים עליו כי הוא יוצא מגדר הענין הטבעי הנביאים הסתכלו אפוא בעולם האלוהי בלא ספק בעין הפנימית וראו צורות המתאימות לטבעם הם ולמה שרגילים היו לראות ועל כן בבואם לתאר מה שראו השתמשו בתארים גשמיים" (ריה"ל, ספר הכוזרי, מאמר ד', ד').

נראה את הרעיון זה אצל המלבי"ם – רב מפורסם מן המאה ה-19, אצל הרמב"ם - רבי משה בן מיימון. ובספר הכוזרי שחיבר רבי יהודה הלוי.

נתחיל עם פרוש המלבי"ם על איוב⁶⁰. אחת מן הטענות שחוזרות על עצמן אצל איוב היא הטענה - למה אלוהים לא מדבר איתי, למה הוא מעניש אותי מבלי להסביר לי על מה ולמה? ספר איוב מחולק לפי עיקרון של רב שיח לכל אחד מן החברים של איוב יש תשובה אחרת לשאלות שלו.

המענה (התשובה) האחרון בספר איוב הוא התשובה של אליהוא לאיוב, והוא זה שעונה את התשובה לשאלה הזו. וזו גם התשובה שלבסוף איוב מקבל ומסכים איתה. ואחרי התשובה הזו נגלה אלוהים אל איוב מן הסערה.

בתשובה שלו אליהוא נזף באיוב, ואומר לו שהקב"ה בוודאי מדבר איתו בכל רגע ורגע, אלא שאיוב הוא שלא שומע. **"גם ברר לו שבחנם התלונן על מה שה' העלים דבריו מבני אדם ולא יודיעם את חטאתם ואת אשר העו שבעבורם יפקוד בשבט פשעם"** זו התלונה של איוב, שה' מעלים מבני אדם את הסיבה לעונשים שהם מקבלים.

"כי כבר יודיעהו הודעות שמימית בחלום ובחזון, שע"י חלומות אמתיות יגלה און אנשים לדעת את עונם ואת העתידות עליהם, גם יודיעם זאת על ידי חלומים ויסורים, שכל אלה הם הדברים שידבר אלהים במו" - כלומר בעצמו - "את האדם להשיבו מדרכו הרעה וחיה". ובהמשך⁶¹ - **"הקשב איוב שמע לי - כי גם לאיוב הגיעו הודעות כאלה תחלה ע"י חלומות, כמ"ש כי פחד פחדתי ויאתיני"**

איוב אמר עוד בתחילת הספר⁶² "כי פחד פחדתי ויאתיני ואשר יגרת יבא לי" - איוב פחד, הרגיש שמהו לא תקין, ולכן הקריב באופן קבוע קורבנות בשביל בניו ובנותיו. הייתה לו תחושה שמהו לא בסדר, אבל הוא לא ידע מה בדיוק.

אליהוא אומר לו בעצם - ידעת שמהו לא בסדר, למה לא בדקת? אלוהים דיבר איתך, אמר לך - בהרגשה פנימית, באינטואיציה, או בחלום - ואתה לא הקשבת. זה נקרא שאלוהים דיבר איתך. **"שראה כבר בחלום את העתיד לבא עליו ויפחד ממנו, ואח"כ ע"י חוליו".** כל מאורע בחייו של האדם הוא דבר אלוהים - "שכל אלה הם הדברים שידבר אלהים במו את האדם".

כבדרך אגב ניתן ללמוד מכאן שנבואה מופיעה רק כאשר השכל סיים את תפקידו - קודם איוב וחבריו בררו באופן שכלי אנושי, ורק אחרי שהגיעו למסקנות הנכונות, אלוהים מופיע מן הסערה - ובכוח הנבואה רואים את האמת הפנימית שעומדת מאחורי אותן מסקנות.

הרמב"ם בספרו מורה נבוכים⁶³ כותב על הפסוק "ויעבור ה' על פניו" ועל דו השיח בין משה לקב"ה לאחר חטא העגל: **"אל תחשוב זאת לגנאי שמפרשים פירושים רבים את העניין הזה הקשה להבנה, הרחוק מהשגתנו, שהרי אין זה מזיק לענייננו. רשאי אתה לבחור איזו אמונה שתרכזה: או שמעמד גדול זה יהיה כולו מראה נבואה בלי ספק".**

שהרי אף אחד לא מדמיין שעבר שם זחליל ענק במצעד צבאי - אלא ודאי הכוונה למראה נבואה, "ושמבוקשו היה כולו השגות שכליות: זאת שביקש ונמנעה ממנו וזאת שאותה השיג. הכל שכלי, אין בו חוש, כפי שפירשנו בראשונה."

⁶⁰ איוב, ל"א ל"ח ואילך.

⁶¹ שם, ל"ג ל"א.

⁶² שם, ג' כ"ה.

⁶³ רמב"ם, מורה נבוכים, ח"א כ"א.

בקשתו של משה "הראני נא את כבודך", ומה שה' מנע ממנו "כי לא תוכל לראות פני"- ובהמשך נפרט זאת יותר- הכל הן השגות שכליות. "או שהיתה עם זאת השגת חוש הראייה, אך ראייה זאת היתה של דבר נברא, אשר עם ראייתו מגיעה ההשגה השכלית לשלמות, כפי שפירש אונקלוס. אלא אם כן היתה השגה חזותית זאת אף היא במראה הנבואה, כפי שנאמר לגבי אברהם: והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר; או שהיתה עם זאת השגת חוש האוזן גם כן, ויהיה הקול הוא אשר עבר על פניו, שאף הוא נברא בלי ספק. בחר לך איזו דעה שתמצה. שהרי כל הכוונה היא שלא תאמין שמה שאמר כאן ויעבר הוא כמו עבר לפני העם, שהאל יתעלה ויתרומם אינו גוף והתנועה אינה אפשרית לגביו, ולכן אי-אפשר לומר שהוא עבר במשמעות הראשונית שבלשון."

הרמב"ם מציג תחילה בתוקף את האמת, את השורה התחתונה- מה נכון לחשוב: הכל שכל- ההבנה שכלית, השאלה של משה שכלית, התשובה של אלוהים שכלית, ההשגה שכלית. רק אחר כך מוסיף הרמב"ם, שלא נורא אם תחשוב אחרת- כל עוד לא תיחס לאלוהות גוף. אם אדם ירצה לחשוב שגם נשמע שם קול או שמשה ראה משהו בעיניו- הוא יכול, אולם זה כבר חסר חשיבות.

רבי יהודה הלוי בספר הכוזרי⁶⁴ עובד בשיטה דידקטית יותר. הוא לא מכריח, אלא רומז. רובו של ספר הכוזרי בנוי בצורה של דו שיח בין מלך הכוזרים שנקרא "הכוזרי" לחכם יהודי שנקרא "החבר". בקטע זה מדברים הכוזרי והחבר על נושא מעמד הר סיני.

"אמר הכוזרי: הנה כל השומע ספוריכם על שהאלוה דבר עם המוניכם וכתב לכם לוחות וכדומה אין להאשימו אם יראכם כמגשימי האלוה". הכוזרי מבין בתחילה שה' דיבר באופן פיזי פשוט, ולכן אין להאשים את היהודים על כך שהם מגשימים את הקב"ה. "אולם גם אתכם אין להאשים שהרי אי אפשר לכם לדחות עדותם של המעמדים הגדולים הנשגבים שאין להטיל בהם ספק ולכן תצדקו בהשליכם אחר גוכם את ההקש ההגיוני ואת העיון השכלי. אמר החבר: חלילה לנו מאל שנאמין בנמנע ובמה שהשכל מרחיק ורואהו כנמנע."

עונה לו החבר, שלא ייתכן שעם ישראל יקבל תפיסה מגשימה ומוטעית של האלוהות, ומוכיח באריכות שהתורה אוסרת הגשמה "על אחת כמה וכמה עלינו להרחיק את ההגשמה מבורא הכל. אמנם לא יתכן שנדחה את הקבלה בדבר המעמד ההוא, אולם עם כל זה עלינו לאמר אין אנו יודעים כיצד נתגשם הענין הרוחני ההוא ונעשה לדבור שקרע את אזנינו ואין אנו יודעים אם ברא אז האלוה דבר שעד אותה שעה לא היה במציאות או שהשתמש לשם כך בדבר מן הנמצאות שהרי האלוה אינו חסר את היכולת לא לכך ולא לכך"

כפי שאלוהים ברא את העולם, כך הוא יכול לברוא גלי לחץ באוויר שישמעו לנו כדיבור. "בדומה לזה אנו אומרים כי הוא ית' ברא את הלוחות וכתב עליהם כתב חרות כדרך שברא את השמים ואת הכוכבים ברצונו בלבד כך רצה האלוה כי יתגשם הענין האלוהי בשעור שבחר בו ובתכונה שרצה בה וכך נחרת הכתב בלוחות בצורת עשרת הדברות... ובדרך זו נצטיר האויר המגיע אל אזן הנביא בצורת קולות המורים על הענינים שרצה האלוה להשמיעם לנביא ולהמוין. אמר הכוזרי: זאת היא טענה מספקת."

רבי יהודה הלוי, דרך גרונו של מלך כוזר, אומר שאפשר להבין שאכן היה קול ממשי שנשמע לאוזני הנביא וזו לא הגשמה. אבל למרות זאת "אמר החבר: אינני מכריע כי הדבר קרה בדיוק לפי תאור זה." אין שום הכרח לסבור שאכן הדיבור האלוהי הופיע כגלי קול. "יתכן שקרא בדרך עמקה משאוכל לצירה לעצמי אך העולה בידנו מזה הוא שכל מי שראה את המעמדות ההם נתאמת לו כי הדבר בא מלפני הבורא בלי אמצעי."

אין בעיה עקרונית להבין שהקב"ה ברא קול הנשמע כדיבור אנושי, אבל אין שום סיבה להצמד דווקא להסבר הזה. הדיבור האלוהי יכול היה להופיע בהרבה דרכים אחרות. הנקודה החשובה איננה באיזו דרך פיזית הידיעה הגיעה אל עם ישראל ואל משה, אלא מה הם ידעו ומה הם הבינו.

⁶⁴ ריה"ל, ספר הכוזרי, מאמר ראשון, פ"ח-צ"א.

עכשיו אפשר להבין טוב יותר איך משה יכול לטעות בנבואתו- בהבנתו את דבר אלוהים. במי מריבה, לדוגמא, אלוהים ציווה את משה לדבר אל הסלע אבל משה היכה אותו⁶⁵. גם בפרשת שמיני בספר ויקרא משה טעה בדבר הלכה, ואהרון תיקן אותו- "וישמע משה ויטב בעיניו"⁶⁶.

התורה היא אמת לא מפני שמשה רבינו לא יכול לטעות. לעומת זאת בפרשת בנות צלופחד, או בפרשת פסח שני, משה לא ידע את ההלכה, ואמר לעם- "עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם"⁶⁷. המשמעות היא שמשה אמר לעם- חכו, אני אחשוב, אתרכז, אשתמש בכל כוחותי הנבואיים, ואז אצליח להבין דברים שאחרת לא הייתי מבין.

הדוגמא הבאה לקוחה מפרשת כי תשא בספר שמות. "ויאמר ה' אל משה גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה כי מצאת חן בעיני ואדעך בשם. ויאמר הראני נא את כבודך. ויאמר אני אעביר כל טובי על פניך וקראתי בשם ה' לפניך והנתי את אשר אחזק ורחמתי את אשר ארחם ויאמר לא תוכל לראות את פני כי לא יראני האדם וחי ויאמר ה' הנה מקום אתי ונצבת על הצור והיה בעבור כבדי ושמתוך בנקרת הצור ושכתי כפי עליך עד עברי והסרתי את כפי וראית את אחרי ופני לא יראו."⁶⁸

יש לשים לב לכך שה' מדבר על עצמו בגוף שלישי ואומר "וקראתי בשם ה' לפניך", במקום שיאמר "וקראתי בשמי לפניך". מכאן נמצאנו למדים, ששם ה' אינו ה' בעצמו אלא אחת מהופעותיו. בנושא זה דן ספר הכוזרי במאמר השני.

"אמר החבר: כל שמות האלוה (חוץ מן השם המפורש)" גירסה זו, אגב, אינה נכונה, ולכן היא בסוגריים. כל השמות כולם, כולל השם המפורש⁶⁸. **"הם ספורים ותארים נוספים [על עצמותו] שכולם שאולים מההפעלות שהנבראים נפעלים מגזרותיו וממעשיו."**

וממשיך הכוזרי ומביא כדוגמא את התארים רחום וחנון. אולם גם שם צבאות, שם אלוהים, שם שדי, או שם אדנות, הם צורות בהן הנפעלים, דהיינו הנבראים, נפעלים מהתפעלויותיו, דהיינו מגזרותיו וממעשיו. השם המפורש, להבדיל משאר שמות הקב"ה, כולל את כל מה שאנו יודעים על ה' בנקודה אחת ובזה הוא יותר מדויק.

על דרך משל, השם המפורש הוא כמו שמו הפרטי של אדם, בעוד השמות האחרים הינם רק תארו של אותו אדם. שמו הפרטי של האדם אינו עצמותו, כמובן, אך הוא המתאר אות טוב יותר מכל תאור פרטי אחר. שמו מבטא את כל אישיותו בבת אחת בצורה נקודתית.

⁶⁵ "לפי שלא צוה המקום להכותו, אלא 'ודברתם אל הסלע', והמה דברו אל סלע אחר ולא הוציא. אמרו שמא צריך להכות כבראשונה שגא' והכית בצור." (רש"י במדבר כ', י"ב). "ואל ירע בעיניך לומר שמשה לא הבין אמיתות כוונת ה', כי אין הנביאות באה להצדיק בעיון, ולזה תמצא שאמרו ז"ל חכם עדיף מנביא, ובמה שלפנינו לא נעלם מעיני משה גם כן המשמעות שנתכוון אליו ה', אלא שנפל לו ספק במשמעות אחר, ומשום מיחוש כבודו יתברך טעה למה שעשה כנוכח." (אור החיים על התורה, במדבר כ', ח'). "המן הסלע הזה נוציא לכם מים- בשעת הרמת ידו במטה ויך בו את הסלע פעמים או אמר להם דרך כעס וחמה סבורים אתם שמן הסלע הזה נוציא לכם מים. ומספק אמר משה כן שטעה במה שאמר לו הקב"ה קח את המטה כמו שעשה ברפידים. ומה שאמר לו הקב"ה 'ודברתם אל הסלע היה סבור שזו היא דבור הסלע הנאמר במטה ולכך הכה פעמים בסלע בעין חימה וכעס ומספק אם יוציא מים הרי טוב ואם אין אדבר אל הסלע אחרי כן." (רשב"ם, במדבר כ', י'). "וכבר טעה משה שאמר לו הקב"ה קח את המטה סבר משה להכות בסלע והקב"ה לא אמר קח את המטה אלא לפי שלא היה לאות לבני מרי" (חזקוני, במדבר כ', ח').

⁶⁶ "ואת שעיר החטאת דרש דרש משה והנה שרף ויקצף על אלעזר ועל איתמר בני אהרן הנותרים לאמר, מדוע לא אכלתם את החטאת במקום הקדש כי קדש קדשים הוא ואתה נתן לכם לשאת את עון העדה לכפר עליהם לפני ה'. הן לא הובא את דמה אל הקדש פנימה אכול תאכלו אתה בקדש כאשר צויתי. וידבר אהרן אל משה הן היום הקריבו את חטאתם ואת עלתם לפני ה' ותקראנה אתי כאלה ואכלתי חטאת היום הייטב בעיני ה'? וישמע משה ויטב בעיניו" (ויקרא י', ט"ז-כ'). "רבי נחמיה מתיירר ליה הכי: 'מדוע לא אכלתם' אמר לו משה לאהרן: שמא נכנס דמה לפני ולפנים? אמר לו: הן לא הובא את דמה. שמא חוץ למחיצתה יצאת? אמר לו: בקדש היתה. ודלמא באנינות אקריבתה ופסלתה? אמר לו: משה! וכי הם הקריבו? אני הקרבתיו. ואמר ליה: הן לא הובא את דמה, ובקדש היתה- 'אכול תאכלו אותה כאשר צויתי'. באנינות יאכלוה! אמר לו: 'ותקראנה אותי כאלה ואכלתי חטאת היום הייטב בעיני ה'." שמא לא שמעת אלא בקדשי שעה? דאי בקדשי דורות. קל וחומר ממעשר הקל. ומה מעשר הקל אמרה תורה שלא אכלתי באוני ממנו', בקדשי דורות לא כל שכן? מיד 'וישמע משה ויטב בעיניו'. הודה ולא בוש משה לומר לא שמעתי, אלא אמר שמעתי ושכחתי." (בבלי, זבחים, דף ק"א ע"א). " וייטב בעיניו. העביר משה קול במחנה שטעה. כ"ה ברבה. וטעם העברה זו ללמד לחכמי הדור ולדורות הבאים שלא יהי' אדם גדול בוש ונרתע טעות הוראה. שהרי משה רבינו ג"כ טעה." (הנצי"ב, העמק דבר, ויקרא, י', כ').

⁶⁷ במדבר, ט', ח'.

⁶⁸ "כי עצמות א"ס ב"ה הוא סתים מכל סתימין. ואין לכנותו ח"ן בשום שם כלל, אפילו בשם הוי"ה ב"ה, ואפילו בקוצו של יו"ד דביה." (ר' חיים מוולוז'ין, נפש החיים, שער ב' פ"ב).

שם ה' המפורש מבטא את כל מה שאנו נפעלים מה', לעומת השמות האחרים המבטאים רק חלק ממה שאנו נפעלים. כך גם הפסוק יובן. שם ה' הוא הצורה היותר עליונה בה אפשר להתקרב לאלוהים, הנקודה היותר תמציתית בה אלוהים מתגלה אלינו ולכן אלוהים אומר למשה שהוא יתגלה אליו בשמו, זאת אומרת יראה לו איך לתפוס את המציאות האלוהית.

"ויאמר לא תוכל לראות את פני כי לא יראני האדם וחי ויאמר ה' הנה מקום אתי ונצבת על הצור והיה בעבור כבדי ושמתוך בנקרת הצור ושכתי כפי עליך עד עברי והסרתי את כפי וראית את אחרי פני לא יראו."

בשיטה הגשמית, כל זה אינו הגיוני לחלוטין. לכאורה איזושהו אליל מזוקן עובר ליד משה ומניח עליו את ידו כדי שלא יראה את פרצופו. לאחר שהוא חולף על פניו אותו אליל מסיר את ידו, כך שמשה רואה רק את גבו.

בהבנה הרוחנית, יש להבין שמשה בבקשתו לראות את פני ה' לא בקש להבין את עצמותו של אלוהים, בגלל שזה בלתי אפשרי, לא בעולם הזה ולא בעולם הבא⁶⁹. כמו שכבר הוסבר, אי אפשר להכיר את עצמותו של דבר בעולמנו, ובודאי לא את עצמותו של אלוהים.

משה רבנו ביקש לראות דבר שישנה אפשרות שאלוהים יראה לו, ולא דבר שברור לו למשה שאי אפשר לראות. "כי לא יראני האדם וחי" פרושו שאפשר לראות את פני ה', אולם לא בעולם הזה, לא בחיים⁷⁰, בעוד את עצמותו של ה', גם בעולם הבא אי אפשר לראות.

כדי להבין את הפסוק, אנחנו צריכים להבין קודם מהי המשמעות של המושג פני ה'. פנים, בעברית משמעם מגמה, כמו בפסוק "ופניך הולכים בקרב" שאמר חושי הארכי לאבשלום.

בעולם שלנו אנחנו מבינים דברים רק בדיעבד. למשל, לעשות צדקה וחסד. אנו מבינים שזהו דבר טוב. אבל אם לא היו יותר עניים, מסכנים וחולים בעולמנו ולא היה אף אחד שהיה אפשר היה לגמול איתו חסד - לא היינו חושבים בכלל שישנו מושג הנקרא חסד.

⁶⁹ "וכל הצורות האלו חיים ומכירים את הבורא ויודעין אותו דעה גדולה עד למאד. כל צורה וצורה לפי מעלתה לא כפי גדלו. אפילו מעלה הראשונה אינה יכולה להשיג אמיתת הבורא כמה שהיא אלא דעתה קצרה להשיג: אבל משגת ויודעת יתר ממה שמשגת ויודעת צורה שלמטה ממנה. וכן כל מעלה ומעלה עד מעלה עשירית גם היא יודעת הבורא דעה שאין כח בני אדם המחוברין מגולם וצורה יכול להשיג ולידע כמותה. והכל אינן יודעין את הבורא כמו שהוא יודע עצמו." (רמב"ם, הלכות יסודי התורה, פ"ב ה"ח.)

⁷⁰ "ואשר ידע משה רבנו, שלא נשארה לו מחצה שלא קרעה, ושכבר נשלמו בו מעלות המדות כלן והמעלות השכליות כלן - בקש להשיג ה' על אמתת מציאותו, הואיל ולא נשאר מונע, ואמר: "הראני נא את כבודך". והודיעו, יתעלה, שאי אפשר לו זה בהיותו שכל מצוי לחמר, רצוני לומר: באשר הוא אדם, והוא אמרו: "כי לא יראני האדם וחי". הנה לא נשארה בינו ובין השגת ה' על אמתת מציאותו אלא מחצה אחת בהירה, והוא השכל האנושי הבלתי נבדל. והשפיע עליו, יתעלה, ונתן לו מן ההשגה אחר שאלתו יותר ממה שהיה אצלו קדם שאלתו, והודיעו כי התכלית לא תתכן לו והוא בעל גשם. וכנה אמתת ההשגה בראית פנים, כי האדם, אם יראה פני חברו - תקנה לו בנפשו צורה שלא יתבלבל בה עם זולתו; אבל אם יראה אחריו - אף על פי שיבחינו בזאת הראיה, אבל לפעמים יספק עליו, ולפעמים יתבלבל לו עם זולתו. כן השגתו יתעלה על האמת, היא, שיקנה מאמתת מציאותו בנפש מה שלא ישתתף במציאותו היא זולתו מן הנמצאות, עד שימצא בנפשו את מציאותו חקוקה, נפרדת ממה שימצא בנפשו ממצאות שאר הנמצאות. ואי אפשר להשגת האדם זה השעור מן ההשגה, אבל הוא, עליו השלום, השיג למטה מזה מעט, והוא אשר כנה אותו: "וראית את אחרי". (רמב"ם, שמונה פרקים בתרגום ר"ש אבן תיבון, פרק שביעי.) "מה הוא זה שביקש משה רבינו להשיג כשאמר 'הראני נא את כבודך'. בקש לידע אמיתת המצאו של הקב"ה עד שיהיה ידוע בלבו כמו ידעת אחד מן האנשים שראה פניו ונחקה צורתו בקרבו שנמצא אותו האיש נפרד בדעתו משאר האנשים. כך בקש משה רבינו להיות מציאת הקב"ה נפרדת בלבו משאר מציאת הנמצאים עד שידע אמיתת המצאו כמה שהיא. והשיבו ברוך הוא הוא שאין כח בדעת האדם החי שהוא מחובר מגוף ונפש להשיג אמיתת דבר זה על בריו: והודיעו ברוך הוא מה שלא ידע אדם לפניו ולא ידע לאחריו, עד שהשיג מאמתת המצאו דבר שנפרד הקב"ה בדעתו משאר הנמצאים כמו שיפרד אחד מן האנשים שראה אחריו והשיג כל גופו ומלבושו בדעתו משאר האנשים. ועל דבר זה רמז הכתוב ואמר וראית את אחרי ופני לא יראו." (רמב"ם, הלכות יסודי התורה, פ"א ה"י.)

אנחנו מבינים את המשמעות, את הצורך ואת הטוב שבחסד, רק אחרי שאנחנו רואים אנשים שזקוקים לו. זה נקרא להבין את העולם דרך האחור ולא דרך הפנים. זו צורת הבנה חלקית וחסרה.

בגלל שהדברים בעולמנו לא מובנים מצד עצמם, מצד מגמתם, אלא רק מצד הפעולה הפיזית והמעשית שהם פועלים בעולם. אנחנו לא יכולים להבין דברים שעוד לא קרו וגם את מה שאנו מבינים, אנו מבינים בצורה לא שלמה, כי, לדוגמה, כל עוד לא הבנו את המסכנות למלוא עומקה, לא נוכל להבין את החסד למלוא עומקו.

משה רבנו רצה להבין את המגמה האלוהית בעצמה מבלי להיות תלוי בהתממשותה הפיזית, לדוגמה להבין את מושג החסד מבלי לראות עניים ומסכנים. אותה מגמה אלוהית נקראת פני ה'.

הגמרא בברכות מסבירה שמה, בבקשתו מאלוהים "הראני נא את כבודך" ביקש לדעת ולהבין את שאלת "צדיק ורע לו, רשע וטוב לו". מי שמבין למה בעולמנו יש צדיק שרע לו ולעומתו רשע שטוב לו, מבין את המגמה האלוהית בעולם.

זו לא שאלה פשוטה בכלל. ישנם הרבה תירוצים דתיים ואף אחד מהם לא עונה באמת לשאלה, כי משה רבנו בעצמו, שלו מיוחס כתיבת ספר איוב, פוסל בספר את כל התירוצים הללו אחד אחרי השני.

איוב מופיע כצדיק גמור ועליו מעיד ה' – "ירא אלוהים וסר מרע". מצד שני, קורה לו רע גמור, ישר מאלוהים. לדוגמה, הבית שנופל על בניו, נופל בצורה כזאת שכל הקירות קורסים פנימה, אל תוך הבית, ולא על פי דרך הטבע, שבה בית שקורס בגלל רוח קורס על צידו⁷¹. רעיו של איוב מביאים בפניו את כל התירוצים הקלאסיים והוא מפריך אותם אחד אחרי השני.

כדי להבין את "צדיק ורע לו, רשע וטוב לו", גם במקרה הקיצוני ביותר כמו במקרה של איוב, צריך להבין את פני ה', את מגמת ה' בעולם. על פי האחור בלבד, כלומר על פי התוצאות וההיסטוריה, אין לנו שום דרך להבין את זה.

משה רבנו ניסה לנתח את כל המציאות, ולא מצא תשובה לשאלת צדיק ורע לו רשע וטוב לו, בגלל שלשאלה זו אין תשובה במציאות אלא רק בנבואה. את זה משה ביקש להבין – את מגמת ה' בעצמותה, ומתוך כך את "צדיק ורע לו, רשע וטוב לו".

ה' עונה לבקשתו של משה ואומר "ופני לא יראו". בעולם הזה אי אפשר להבין את המגמה האלוהית בעצמותה, אלא רק דרך אחוריה. על זה נאמר שמה רבינו זכה למ"ט שערי בינה, ורק לעתיד לבוא יתגלה שער החמישים⁷².

⁷¹ "והנה רוח גדולה באה מעבר המדבר וייגע בארבע פינות הבית, וייפול על הנערים וימותו ואימלטה רק אני לבדי להגיד לך" (איוב, א' י"ט) – "והנה רוח, גם זה היה חידוש שהרוח בא מצד אחר מעבר המדבר וכמ"ש חז"ל שהיה רוח מזרחית, ובבואו אל הבית נתחלק לארבע רוחות והקיף את הבית סביב." (מלבי"ם, שם.)

⁷² "...אבל השער החמישים לא היה לו, מפני שזה לא יהיה אלא כשיבא מלך המשיח לגאול את ישראל... וכשיהיה למשיח בן דוד הנ' שערי בינה, אז נאמר "קומי אורי", מפני שמה לא יכל לגאול את ישראל לגמרי, מפני שלא היה לו שער החמישים. אבל לעת"ל שיהיה למשיח בן דוד שער החמישים, אז נאמר, "קומי אורי כי בא אורך", שזהו האור של הנ' שערי בינה, שהיה חסר בזמן משה... (הרמח"ל, פרוש הרמח"ל על התורה.) "...אבל הבית העליון שעליו נאמר, בחכמה יבנה בית, לא היה עדיין שם משה בכל הבית נאמן, כי חסר בעוד שהיה חי שער הנ' המשתחוה לחכמה... (השל"ה, בעשרה מאמרות, מאמר שלישי.) "והנה המ"ט סודם מ"ט פנים טמא ומ"ט פנים טהור, שבהם סוד הזכות וחוב. אך הכתר הוא שער הנ' שהוא הכל יחוד א'. וזה סוד, אף על פי שהללו מטמאין והללו מטהרין אלו ואלו דברי אלהים חיים, שהוא זה האלה"ם שאמרת. כי באל"ה שבו, יש המחלוקת בסוד מ"ט ומ"ט. אך כולן חוזרין ונכללין בשער הנ'." (הרמח"ל, אדיר ברומ, חלק א').

הרב קוק מסביר שהשער החמישים של הבינה משמעו להבין כיצד כל פרט ופרט במציאות קשורים זה לזה ואיך המגמה האלוהית מופיעה דווקא בחתיכת הנייר הזו⁷³. לולא הייתה בעולם, היה העולם נראה אחרת לגמרי. קצת בדומה לזה היה אצל שלמה המלך שכתוב שדבר על החיות ועל הצמחים, כלומר הבין את הערך שיש למשל לכלל הכלבים בהוויה האנושית והעולמית⁷⁴.

שלמה המלך הבין זאת רק בכללים ולא בפרטים. לעומת זאת, שער החמישים, משמעו היכולת להבין מדוע נברא דווקא הכלב הזה, ולמה דווקא זנבו שחור, ולמה יש עליו דווקא כך וכך שערות. את זה רצה משה רבנו להבין- ואת זה לא קיבל.

הגמרא במסכת ברכות, מסבירה את דו השיח הזה בין משה לאלוהים אשר בסופו רואה משה את האחור ואומרת שאלוהים הראה למשה קשר של תפילין. דף קודם לכן הגמרא אומרת שבכל יום הקב"ה מניח תפילין שכתוב בהם "ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ".

מסביר המהר"ל מפראג בספרו באר הגולה, שתפילין הם הצורה בה האדם מתחבר ומתקשר לאלוהים. לעומת זאת, התפילין של אלוהים הם הצורה בה הוא מתחבר אל עם ישראל⁷⁵.

בפשטות, התחברות ה' אל עם ישראל (תפילין) או התפארות ה' בעם ישראל (ומי כעמך ישראל), משמעה שההוויה מתעלה ומתקדמת דרך עם ישראל. מגמת כל ההוויה מופיעה דרך עם ישראל. קשר התפילין הוא החיבור בין פני ה', דהיינו המגמה האלוהית המופיעה דרך עם ישראל, לבין האחור, ההופעה המעשית של אותה מגמה בעולם, שהיא עם ישראל עצמו.

זו נקודת החיבור בין רצון אלוהים העצמי לבין העולם, הנקודה בה הערכים האלוהיים המוחלטים מתרגמים לערכים המציאותיים שבעולמנו. אלוהים אומר למשה - את הפנים אתה לא יכול לראות, אבל אם אתה רוצה להבין את המגמה האלוהית בעולם, אתה צריך להבין את הקשר ואת החיבור בין ישראל לאלוהיו⁷⁶.

⁷³ "משיח יפרש תורת משה, בזה שיתגלה החזון בעולם איך יונקים כל העמים והמפלגות האנושיות את לשד חייהם הרוחניים מהמקור היסודי האחד... וההתישבות המוחלטת של האיחוד הרוחני של כל העולם האנושי, בצורה המקיימת את כל הטוב של החופש הפרטי, האישי והקבוצי, היא התחלה למה שהוא יותר נעלה ונשגב, להרעיון הגדול הנובע מגילוי האחדות העשירה של כל ההווה כולה, בכל זיוה, חנה ויפיה, ובכל מתקה ועינוגה, וכל הוד רעננותה ורעם גבורתה, בשפעת חסדה, ועליצות שלותה העליונה." (הראי"ה קוק, שמונה קבצים, קובץ ב', קע"ז).

⁷⁴ "...אבל מה שהמציאתו המלאכה האלוהית והחכמה הטבעית- כגון מיני האילנות ומיני העשבים ומיני המחצבים ומיני האבנים ומיני החיות- יש מהם שתכליתו מושגת בחקירה מועטה, ויש מהם שתכליתו נמצאת בחקירה מרובה, ויש מהם שתכליתו דקה ונעלמת, עד שלא תודע כלל, אלא אם כן נודעה בנבואה, או בכח ידיעת הנסתרות, אבל בחקירה מדעית אי אפשר. מפני שאין ביכלת האדם לחקר ולידע למה המציא הטבע הנמלים מקצתן בכנפים ומקצתן בלי כנפים, ולמה המציא גם כן תולעים מרבנות רגלים ואחרות מעטות רגלים מהן, ומה התכלית זאת התולעת וזאת הנמלה. אבל דברים שהם יותר גדולים מאלה, ופעלם יותר גלוי- הרי בידיעת תכליתם יהיה יתרון אנשי החכמה זה על זה, וככל שיהיה יותר מלמד וחזק השקידה וזך השכל- כן ידע תכלית יותר דברים. ועל כן כאשר נתן ה' לשלמה מן החכמה מה שיעד לו, ידע מתכליות אלה המינים מה שאפשר לאדם באשר הוא אדם לידע, ודבר על תכליות האילנות והעשבים ומיני החיות. אמר הכתוב: "וידבר על העצים מן הארץ אשר בלבנון ועד האזוב אשר יצא בקיר וידבר על הבהמה ועל העוף ועל הרמש ועל הדגים", והיה זה לעד שיש בו כח אלהי ואמר אחר זה: "ויבאו מכל העמים לשמע את חכמת שלמה" וכו'." (הקדמת הרמב"ם למשנה).

⁷⁵ "אבל הכבוד מישראל במה שהם עלולים ממנו בעצם ובראשונה, אין כאן פירוד כלל, ולפיכך הכבוד הזה שהוא מישראל שהם עלולים בעצם נקרא תפילין שהם תכשיט כבוד דבוק בבעל התפילין. וכשאמר משה הראני נא את כבודך בקש לעמוד על אמיתת הכבוד הזה, ואמר הקדוש ב"ה וראית את אחורי ופני לא יראו ובפרק קמא דברכות א"ר חנא בר ביזנא אמר ר' שמעון חסידיא מלמד שהראה לו הקב"ה קשר של תפילין, פי' שהראה לו הכבוד אשר אינו אמתת הכבוד וזה הראה אל משה, אבל עצם אמתת הכבוד והם עצם התפילין דבר זה לא הראה לו כלל, וזה שאמר ופני לא יראו הוא אמתת הכבוד כפי מה שהוא וזהו התפילין עצמם רק הקשר שנקשרים בבעל התפילין. ודבר זה הראה למשה, כי ישראל קשורים ודבוקים בו אבל אמתת הכבוד כפי מה שהוא לא ראה ודבר זה יתבאר עוד באריכות בעז"ה." (מהר"ל, באר הגולה, עמ' ס').

⁷⁶ רק כהערה נוסף כי ההבדלים שיש בקשר התפילין בין החסידים, שקושרים בצורה ריבועית, למתנגדים הקושרים בצורת יוד, הם ביטוי של המחלוקת בין נפש החיים לבין בעל התניא ואכמ"ל.

דוגמא נוספת, הפעם מההגדה של פסח. "ועברתי בכל מצרים, אני ולא מלאך. והכתי כל בכור, אני ולא שרף. ובכל אלוהי מצרים אעשה שפטים, אני ולא שליח. אני ה', אני הוא ולא אחר."

בהבנה גשמית, היינו מבינים שאלוהים הוא סוג של דון קישוט רכוב על סוס, והשליח, המלאך, הוא בסך הכל סגנון פנשו העוזר שלו שרכוב על חמור. כמו תמיד, אי אפשר להבין בכלל את השיטה הגשמית, שהרי אין משמעות לאמירה שאלוהים בא בעצמו והכה כל בכור בארץ מצרים. סוף סוף, גם אם אלוהים שלח מלאך שיעשה את העבודה, זה אלוהים בעצמו שהרג אותם.

נבין את הפסוק לפי הבנה נכונה של היחס למושג האלוהי. המילה המודרנית המתאימה ביותר ל-'מלאך' היא 'אידיאל'⁷⁷ - רעיון רוחני פועל.

דבר ידוע הוא שמלאך משמעו שליח⁷⁸. מלאך אם ככה הוא שליח רוחני. לפי הבנתנו את היחס למושג האלוהי, שליחו הרוחניים של אלוהים הם הרעיונות, הכוחות והאידיאלים בעולם.

אלוהים פועל במציאות באמצעות כוחות רוחניים. לדוגמה, אם בזמן הגמרא היה צורך לכתוב את תולדות המהפכה הקומוניסטית, היה נכתב "המלאך האדום נטה ידו על רוסיה". האידיאל הרעיון הפועל הקומוניסטי השתלט על רוסיה ובמהפכה הקומוניסטית וספיחה נהרגו מליונים רבים של אנשים.

אמנם היה אדם ספציפי שלחץ על ההדק, אולם המלאך האדום, שרה של רוסיה, האידיאל הקומוניסטי, הוא זה שדחף את הארועים. זהו כוח רוחני פועל שלו יש כוח יותר מאשר לכל טרקטור. הכוח הרוחני הפועל הזה, הוא הדרך בה אלוהים מופיע ופועל בהווה⁷⁹. אמנם אלוהים פועל גם דרך כוחות פיזיים ממש, אבל גם, בסופו של דבר, האידיאלים הרוחניים האלו הם אלו שמזיזים את המציאות.

⁷⁷ "דאינון מלאכים דמתפשוטין בכל איברים... כולו נהורין סתימין בלבא." (זוהר, פנחס רכ"ב ע"א, ברעיא מהימנא ועיין גם שמות קי"ח ע"ב.) "מלאכי אלהים מחשבות החכמה." (ראב"ע, בראשית, כח' יב.) "והמלאך בין אדם ובין אלהיו- הוא שכלו." (הקדמת רבי אברהם אבן עזרא, הדרך הג'.) "יעלה... אורות עליונים בשורש נשמתן והם נקראים... מלאכי אלהים." (אור החיים הקדוש, בראשית, כ"ח י"ד ד"ה "בדרך"). " אך כאן אין אנו מדברים אלא על המלאכים אשר הם שכלים נבדלים, כי אין תורתנו מכחישה שהוא יתעלה מנהיג את המציאות באמצעות המלאכים... אלא כל אלה דברים מפורשים שאפילו פרטי המציאות - ואף בריאת איברי בעלי-החיים כפי שהם - כל זאת באמצעות מלאכים. כי הכוחות כולם מלאכים. מה רב עוורון הבורות! וכמה הוא מזיק! אילו אמרת לאיש מאלה הטוענים שהם חכמי ישראל שהאלוה שולח מלאך הנכנס אל בטן האשה ומעצב שם את העֶבֶר, היה הדבר יפה בעיניו והיה מקבלו, וחושב שזאת גדולה ויכולת מצד האלוה, וחוכמה מלפניו יתעלה, אף-על-פי שהוא מאמין שמלאך הוא גוף מאש שורפת אשר מידתו כמידת שלישי העולם כולו, ויחשוב כל זאת אפשרי לגבי האל. אבל כאשר ייאמר לו שהאל שם בזרע כוח מעצב את האברים האלה ומתווה אותם והוא המלאך, או שהצורות כולן מעשה השכל הפועל והוא המלאך והוא שרו של עולם אשר מזכירים אותו החכמים תמיד - יירתע מכך כי אין הוא מבין את משמעותה של הגדולה והיכולת האמיתית הזאת, דהיינו, הבאתם לידי מציאות של הכוחות הפועלים בדבר, אשר אינם מושגים בחוש. החכמים ז"ל אמרו במפורש למי שהוא חכם, שכל כוח מן הכוחות הגופניים הוא מלאך - כל שכן הכוחות המפוזרים בעולם - ושכל כוח יש לו פעולה מסוימת אחת מיוחדת, ואין לו שתי פעולות. בבראשית רבה: תני: אין מלאך אחד עושה שתי שליחות ואין שני מלאכים עושין שליחות אחת. זה ענינם של כל הכוחות. מה שידגיש לך שכל הכוחות הפרטיים הטבעיים והנפשיים קרויים מלאכים, הוא שהחכמים אומרים במספר מקומות - והמקור הוא בבראשית רבה - בכל יום הקב"ה בורא את של מלאכים ואומרים לפניו שירה והולכין להם... התבונן אפוא כיצד הוברה מכל צד שמשמעות מלאך היא מעשה כלשהו ושכל מראה מלאך הוא רק במראה הנבואה ובהתאם למצבו של המשיג." (רמב"ם, מורה נבוכים, ח"ב פ"ו.) "מלאכי אלהים הם המחשבות הקדושות שבישראל." (רבי אליהו גוטמכר מגריידיץ, סוף "שלום בפמליא של מעלה"). "הבן איך קרא לכוחות דנפש מלאכים." (האר"י, עץ חיים היכל אל א"ק שער ה' טנת"א סוף פ"ה.) "מלאכי לבו." (ר' נחמן מברסלב, לקוטי מוהר"ן, סימן נ"ט.)

⁷⁸ "וישלח יעקב מלאכים" (בראשית, ל"ב ג'). "וישלח משה מלאכים מקדש" (במדבר, כ' י"ד.) "וישלח יפתח מלאכים" (שופטים, י"א י"ב.) "המלאכים, הם נמצאים רוחניים שנבראו לעשות שליחותו של הבורא ית' בכל מה שיחפוץ והם ממונים כל אחד על ענין מה שמסר לו הרצון העליון." (הרמח"ל, מאמר העיקרים.)

⁷⁹ "יכל מסייעין למלך מלכי המלכים הקב"ה, אפילו הרוחות, אפילו שדים, אפילו מלאכי השרת." (מדרש תהילים כ"ד, מהדורת בובר אות י.) "המלאכים הם השליחים של בורא עולם, שליחים של הנהגת הבורא בנבראים. גילוי שליחות זו של הבורא מופיע בכמה אופנים ומדרגות. כל כוחות הטבע הם מלאכים. בגמרא בפסחים [קי"ח, ע"א] מוזכר שקיץ וחורף הם מלאכים. גם הכוחות החומריים והגשמיים

המדרש בבראשית רבה אומר "אין מלאך אחד עושה שתי שליחויות ולא שני מלאכים עושים שליחות אחת". כל אידיאל הוא חד כיווני. רעיון הדין אינו יכול לעסוק בחסד ורעיון החסד אינו יכול לעסוק בדין. דין הוא דין וחסד הוא חסד.

במקום אחר, אומר המדרש "אין לך כל עשב ועשב, שאין לו מזל ברקיע שמכה אותו, ואומר לו גדל". רש"י - רבי שלמה יצחקי - מסביר שמזל הוא מלאך. לכאורה יש פה בזבוז משווע של מלאכים. רק על גינה אחת אחראים שלושת אלפים מלאכים, שכל תפקידם הוא לגדל את הדשא. הכוונה היא שאין דבר בעולם, ואפילו גבעול עשב, שקיים לשווא ושואין לו ערך רוחני.

לכל דבר בעולם ויהא זה העלה הנידח ביותר, יש סיבה רוחנית, ערכית, אידיאלית, לקיומו. זו כוונת המדרש - לכל יש ערך. במדרש שיר השירים נאמר "במלך שלמה, במלך שעשה שלום בין בריותיו, תני ר' שמעון בן יוחאי הרקיע של שלג והחיות של אש, ולא זה מכבה זה ולא זה מכבה זה, מיכאל שר של שלג וגבריאל של אש ולא זה מכבה זה ולא זה מזיק זה".

כשנאמר בשיר השירים "המלך שלמה" הכוונה היא להקב"ה, מלך שהשלום שלו. כדוגמא מביא המדרש את מיכאל שר השלג ואת גבריאל שר האש, שאינם מכבים זה את זה כיוון שהקב"ה משכין שלום ביניהם.

שלג, בהבנה רוחנית, מיצג בלובנו הטהור את הטוב ואת החסד⁸⁰, מיכאל שרם של ישראל, הוא שר החסד. לעומתו, גבריאל, המרמז בשמו על גבורה, על דין, הוא שר האש. למרות התפקיד המנוגד לכאורה שיש להם, חסד ודין, אלוהים משכין שלום בינותם ומעמיד את העולם באמצעותם.

בתור הערה נציין כי שמו של כל מלאך מרמז על תפקידו והסיבה ששמות המלאכים מסתיימים באל היא לרמז על העניין הרוחני שבשלו הם נוצרו⁸¹. כל עשרת סוגי המלאכים שמזכיר הרמב"ם, כגון השרפים, האופנים והחיות, הם כולם כוחות רוחניים במדרגות שונות⁸².

כשבהגדה של פסח נכתב "אני ולא מלאך". הכוונה היא ללמד אותנו את הערך הגדול של יציאת מצרים. יש הרבה מאורעות בחיי עם ישראל ולכל אחד מהם ערך רוחני מסוים, ותרומה מסוימת בקידום ההווה. כניסת יהושע ועם ישראל לארץ, לדוגמא, מקדמת את ההווה בצורה מסוימת ובאמת נגלה אז ליהושע מלאך שמציג עצמו בתור שר צבא ה'. זהו אידיאל מסויים וחשוב הצריך להתגלות בכניסה לארץ, אולם זה רק מלאך.

האלה, הם מלאכים. מכאן שהכל מלאכים. כל כוחות הנבראים, כל כוחות התגלות הבורא בנבראים הם מלאכים... התגלות הבורא בנבראים מתגלית במלאכים. היא מופיעה בכל מיני כוחות, בכל מיני מלאכים. יש מלאכים חומריים שהם כוחות חומריים, וכמו כן יש מלאכים שמימיים ורוחניים ואבסולוטיים שאיננו רואים אותם. יש מליוני מלאכים: כוחות ארציים וכוחות שמימיים, כוחות פסיקליים וכוחות פסיכולוגיים של האדם, וכהנה וכהנה. יש מלאכים קבועים בעלי תפקיד קבוע בהנהגת העולם, למשל גבריאל, ויש מלאכים לא קבועים המקבלים שליחות לאותה שעה ["...בכל יום בורא הקב"ה כת של מלאכים חדשה והן אומרים שירה חדשה לפניו..."] (בראשית רבה ע"ח א')... (הרצ"ה קוק, שיחות הרצ"ה, בראשית, וישלח, סידרה ב').

⁸⁰ המלאך מיכאל הוא שרם של ישראל, כמו שכתוב בתנ"ך בספר דניאל: "אבל אגיד לך את הרשום בכתב אמת ואין אחד מתחזק עמי על אלה כי אם מיכאל שרכם" (דניאל, י' כ"א). מיכאל קרוי "מי כאל" כיוון שהוא הכי דומה לקב"ה. כך גם ישראל הם ראשית ההופעה האלוהית בעולם והם הדומים ביותר לה' היות והם כוללים את כל ההווה.

⁸¹ ועיין בספר "מלאכי עליון" לרב ראובן מרגליות הכולל רשימת שמות המלאכים על פי חז"ל.

⁸² "ובמה יפרדו הצורות זו מזו והרי אין גופין, לפי שאין שוין במציאותן אלא כל אחד מהן למטה ממעלתו של חברו... שינוי שמות המלאכים על שם מעלתם הוא, ולפיכך נקראים חיות הקדש והם למעלה מן הכל ואופנים ואראלים וחשמלים ושרפים ומלאכים ואלהים ובני אלהים וכרובים ואישים, כל אלו עשרה השמות שנקראו בהן המלאכים על שם עשר מעלות שלהן הן..." (רמב"ם, הלכות יסודי התורה, פרק ב', הלכות ה'ז').

יציאת מצרים היא ארוע שכל ההוויה והמציאות גנוזה בו ומושפעת ממנו, עד כדי כך שניתן לומר שבלי יציאת מצרים אין לעולם קיום⁸³. האמירה הזו בהגדה של פסח, לא באה ללמד אותנו על מלאכים, אלא להסביר לנו את הערך של יציאת מצרים.

אף מלאך פרטי המיצג רק רעיון של אידיאל מסוים, חלקי, לא יכול להוציא את ישראל ממצרים, בגלל שיציאת מצרים היא לא ארוע חלקי וקטן שמקדם ומשפיע על המציאות בצורה מקומית. יציאת מצרים כוללת בעצמותה את הופעת כל ההוויה. ביציאת מצריים האידיאל של כל ההוויה מופיע בפעם אחת, והיא משפיעה על כל המציאות בצורה מוחלטת.

לכן, רק ה' יתברך בעצמו מוציא את ישראל ממצרים, לא בשם שום אידיאל פרטי וחלקי כזה או אחר, כי אם בשם אידיאל כל ההוויה⁸⁴. כבדרך אגב נסביר כי הכפילות "אני ולא מלאך, אני ולא שרף" באה להראות את שני סוגי הכוחות הרוחניים הפועלים בעולם.

מלאך, כמו שהסברנו, הוא כוח רוחני חיובי, שמקדם את המציאות בצורה בונה על ידי הגברת הטוב. לעומתו, שרף מקדם את המציאות על ידי הרס והשמדת הרשע. שרף הוא גם כוח רוחני חיובי, בניגוד למשל למלאכי חבלה, אבל הוא מקדם את המציאות על ידי מיגור הרוע⁸⁵.

"אני ולא מלאך, אני ולא שרף" פירושו, לא הצד בהוויה המתקן ובונה את הטוב ולא הצד בהוויה שהורס את הרע, אלא משהו שכולל את שניהם ומעבר להם.

בזה לכאורה סיימנו את נושא היחס למושג האלוהי, אבל יש צורך להבין שזה נושא, שתוך כדי החיים והלימוד תמיד צריך לחזור אליו.

תם ולא נשלם.

⁸³ "כי יציאת מצרים בעצמו, חוץ מהנסים שעשה ביציאה, הוא יסוד האמונה שעליו נבנה הכל." (מהר"ל, גבורות ה', פרק ג'). "יציאת ישראל ממצרים תשאר, לעד, האביב של כל העולם כולו." (הראי"ה קוק, מאמרי הראי"ה ח"ב, עמ' 501).

⁸⁴ "...ולא תמצא כח הכולל הכל זולת השם יתברך, כי כל המלאכים זה ממונה על זה וזה ממונה על זה אבל השם יתברך הוא הכל. ולכן אמר שלא היתה הוצאה הזאת בכח מלאך הממונה על המים, ויבאו פעולות ממנו כפי מה שהוא ראוי שיבא ממנו, ויש פעולה להפך שהם ממדת אש ולא היתה הוצאה ע"כ זה גם כן, ולא על ידי השליח, כי הפעולות אשר הם בעולם הבאים מן העליונים נחלקים לאלו שלושה חלקים, וזה כי הוא העלה הראשונה יתברך שמו וזכרו לעד שכולל הכל ואין פעולותיו בחלק בלבד רק בכל, והמלאכים הם ממונים על דברים פרטים כמו שאמרנו למעלה, ולפיכך מיכאל מים וגבריאל אש, ואין אחד כולל הכל רק כל אחד חלק אחד פרטי... נמצא כי מדריגת המלאך ומדריגת השרף גודל הכח, ומדריגת השליח בכח כללי ואלו הדברים הם דברי חכמה. ולפיכך אמר ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך שלא היתה היציאה בכח חלק האחד ממדת המים, ולא על ידי שרף בכח חלק שני ממדת האש, ולא על ידי השליח שהוא כללי אבל כחו בקטנות, כי אם על ידי הקדוש ברוך הוא בעצמו אשר הוא כולל הכל ובכחו הגדול בלי קץ ותכלית ועל ידו היתה הוצאה." (מהר"ל, גבורות ה', נ"ה).

⁸⁵ "...ופעל נסיי נחלק לב' חלקים, האחד או שהוא פועל הויה ועל ידי אותה הויה נעשה מה שירצה כמו שנתן המן והבאר לישראל, וזהו פועל של הויה, או שהוא פועל ואינו הויה רק הפסד וזבה נעשה הדבר כמו המלאך שהכה במחנה אשור כי בזה שהרג מחנה אשור נצלו ישראל... וכנגד הראשון אמר לא על ידי מלאך שפעל היציאה והוא פועל הויה, ולא על ידי שרף לפעול היציאה על ידי הפסד מצרים, ולא על ידי השליח שהוא מנהגו של עולם..." (מהר"ל, שם, שם).

נספח מס' 1 - הסבר מורחב של "הגשמה"

כדי להבין בצורה טובה יותר מה זה 'לא אלוהים', צריך להבין מה זה ה-'גשמיות' שעליה מדבר הרמב"ם. הדרך לעשות את זה היא הבנת המשפט שהזכרנו קודם "אין לו דמות הגוף ואינו גוף". אפשר לשים לב למשהו מעניין - הרמב"ם מדבר על שני מושגים שונים - גוף וכח של גוף, או "דמות הגוף" בלשון הפיוט.

הגאון רבי אליהו מוילנא מזכיר בתחילת הפירוש שלו לספר משלי, משפט שאמרו גם אחרים לפניו⁸⁶ "בכל דבר יש חומר וצורה פועל ותכלית"⁸⁷. הרעיון הזה יכול להישמע מסובך אבל הוא יהיה ברור יותר כשנגיע לדוגמאות.

בהבנה פשוטה כמו של הפילוסופיה היוונית, המושגים האלו שנקראים חומר וצורה נמצאים בכל עצם בעולם. החומר זה הדבר שמרכיב את העצם, והוא זה שמקבל את הצורה. הצורה לעומתו היא מה שגורם לחומר להיות מה שהוא⁸⁸, זאת אומרת מה שמגדיר את העצם.

לדוגמה, החומר של גוף האדם, הוא הבשר והדם שמהם הוא מורכב, והצורה שלו היא מבנה האדם-ראש, ידיים, רגליים וכו'. אבל לא החומר ולא הצורה מספיקים בפני עצמם. בשר יכול להיות חומר להרבה דברים אחרים למשל סטייק או דינוזאור, וגם את צורת האדם אפשר לבנות על ידי שימוש בחומרים אחרים למשל אבן או ברזל או עץ. החומר של שולחן עץ למשל הוא העץ שממנו הוא עשוי והצורה שלו היא הצורה של משטח שמונח על רגל או רגליים. אבל עץ יכול להיות חומר של הרבה דברים אחרים. למשל של כיסא או של דלת. ואת צורת השולחן אפשר לבנות מהרבה מאד חומרים אחרים למשל ברזל או פלסטיק ואפילו קרטון. רק השילוב של שני אלו ביחד החומר והצורה יוצר את הדבר עצמו שולחן עץ. זו ההבנה הפשוטה של הפילוסופיה היוונית.

אבל הגאון רבי אליהו מוילנא מדבר על משהו עמוק וכללי יותר. הוא מסביר לנו את ההבנה היהודית שמבינה שכל דבר הוא בו-זמנית גם חומר וגם צורה.

בדוגמה הראשונה אמרנו שבשר האדם הוא החומר של האדם. אבל לפי ההבנה היהודית אפשר לראות שגם הבשר בעצמו מורכב מחומר וצורה. החומר של הבשר הוא המולקולות האורגניות שמהן הוא מורכב, וצורתו היא הקשר בין המולקולות שיוצר דווקא בשר של אדם, ולא נפט או בשר ממוטה. גם למולקולות בעצמן יש חומר וצורה. החומר שלהן הוא האטומים שמהם מורכבות המולקולות, וצורתן היא המבנה שבו מסודרים וקשורים האטומים.

לפי ההבנה החדשה הזאת, אם נסתכל על האדם עצמו, נראה שהוא חומר של נשמתו (הצד הרוחני שבאדם⁸⁹) והאישיות המיוחדת שלו שהרי זה מה שמבדיל אותו מכל אדם אחר. גם תאומים זהים גופנית הם שני אנשים שונים ולא אדם אחד.

⁸⁶ כגון הרמב"ם: "הבהרה בפיסיקה מציאות הסיבות לכל מה שיש לו סיבה. והן ארבע: החומר, הצורה, הפועל והתכלית, ומתן קרובות ומתן רחוקות." (רמב"ם, מורה נבוכים, ח"א פרק ט"ו), או הרלב"ג: "ותהו ובהו הם החומר והצורה אשר הם התחלות ההויה. כמו שהתבאר בראשון מהשמע (לאריסטו) והם החומר הראשון והצורה האחרונה. רוצה לומר הצורה אשר יקבלה החומר הראשון תחלה קדם קבלו שאר הצורות. כאילו תאמר הצורות היסודיות." (רלב"ג, בראשית, א' ב').

⁸⁷ פרוש הגר"א למשלי, א' א'.

⁸⁸ "סיבות הנמצאות ארבע: החומר והצורה, והפועל, והתכלית. דמיון זה בענינים המלאכותיים: הכיסא, דרך משל, חומר העץ, ופועלו הנגר, והצורה הריבוע... ותכליתו הישיבה עליו... ואלו ארבע הסיבות הן מבווארות ונראות בענינים המלאכותיים כולם, כי כל אומן אמנם יצייר הצורה אשר צייר בחומר... בעבור כוונה יכוון אותה בכלי ההוא." (רמב"ם, מילות ההגיון, שער ט'), "וכן הוא הענין בנמצאות הטבעיות, ראוי שנבקש בהם אלו הסיבות בעצמן, זולת זה, כי אנחנו לא נקרא התמונה והתואר בענינים הטבעיים 'צורה', אבל נקרא 'צורה' בענינים הטבעיים הענין המעמיד לאותו המין, המיוחד בו, אשר אילו יכולת לסלקו מן הדבר ההוא- לא יהיה הדבר ההוא מאישי אותו המין. דמיון זה: האדם מן הענינים הטבעיים, חומר הוא החיות, וצורתו היא הכוח המדבר, ותכליתו היא השגת המושכלות." (רמב"ם, מילות ההגיון, שער ט'). "אומר אפוא, כי השם המיוחד לצורה המפורסמת אצל ההמון, אשר היא תבנית הדבר ומתארו, הוא תאר... ואילו צלם נקראת הצורה הטבעית, דהיינו, הענין העושה את הדבר לעצם ולמה שהוא. וזאת אמיתתו באשר הוא הנמצא ההוא." (רמב"ם, מורה נבוכים, ח"א פרק א').

⁸⁹ גם הנשמה עצמה היא החומר של עם ישראל הבנוי מנשמות כל ישראל

ושוב נחזור לשולחן העץ. שולחן עץ הוא **חומר** של הרעיון שנקרא שולחן ורעיון השולחן הוא **חומר** לכל המושג שנקרא רהיטים ורהיטים הם **חומר** של חפצים וכך הלאה ובאופן זהה לכל הכיוונים.

כל שלב בשרשרת, הוא גם **חומר** למה שמעליו וגם **צורה** למה שתחתיו. נקודה זו נכונה לגבי כל דבר שבעולם. כל מושג, מופשט או לא מופשט, מהווה בו זמנית **חומר** למה שמעליו ו**צורה** למה שתחתיו.

כעת, לאחר שהבנו מחדש את המושגים **חומר** ו**צורה**, ניתן לראות כי הם לא תלויים במושגים גשמי ורוחני במובן הישן של המילה. גם דברים רוחניים, כמו נשמה, יכולים להוות **חומר** למה שהוא למעלה מהם⁹⁰.

מקובל לחשוב לעיתים שחומר זה עצם בעל מסה, ולכן אמונה או אהבה אינן חומר. כעת ניתן להבין כי מבחינה זו - אהבה, אמונה ואפילו נשמה הן בו-זמנית גם **חומר** וגם **צורה**. בקשר הזה שקיים בין **חומר** ו**צורה**, ה**צורה** היא המגדירה את ה**חומר** שמתחתיה, ולכן היא הפועלת, וה**חומר** לעומתה הוא מקבל הפעולה, כלומר הנפעל. מכאן נמצאנו למדים שהגדרת ה**חומר** היא דבר שצורתו נקבעת על ידי מה שלמעלה ממנו, כלומר שיש משהו אחר הקובע את העיקרון העומד מאחוריו, מגדיר או מגביל ותוחם אותו.

ככה הבנו בעצם שהרעיון ה**חומרי** שווה למשהו שמקבל הגדרה משהו אחר. כשהרמב"ם אומר "אין לו דמות הגוף" הוא מתכוון לרעיון ה**חומרי**, ולא רק לחומר במובן הפשוט. "אין לו דמות הגוף" זה אומר שלא להיהם אין גם את הרעיון ה**חומרי**, זאת אומרת את העיקרון של ה**חומריות** בעצמו.

הרמב"ם מתכוון ללמד אותנו שאלוהים לא מקבל **צורה** משום דבר שמעליו⁹¹, שום דבר לא מגביל אותו. ובעצם שום דבר לא מגדיר אותו. אם נחזור לדוגמאות, גם האהבה האינסופית, האמת המוחלטת או היופי המושלם - הן דבר מוגדר ומוגבל. כי האמת המוחלטת לא כוללת את השקר ולכן היא לא שלמה. משהו חותך ותוחם ומגדיר אותה וקובע שהיא רק אמת ולא שקר.

וככה גם לגבי אלו שמגדירים את אלוהים בתור אינסוף. גם זה לא נכון כי אינסוף הוא לא סוף. אפילו אלו שאומרים שאלוהים הוא נשמת העולם זו טעות של הגשמה, בגלל שכל הגדרה שהיא הופכת את המוגדר לחומר.

כמו שאמרנו. כל דבר שמשוהו אחר חותך, מגביל וסוגר אותו הוא חומר והדבר שמגביל אותו הוא ה**צורה** שלו.

⁹⁰ "ודע, שזאת הנפש האחת, אשר קדם סיפור כוחותיה, או חלקיה, היא כחמר, והשכל לה צורה." (רמב"ם, שמונה פרקים, בתרגום ר"ש אבן תיבון, פרק ראשון).

⁹¹ "וטעם הצור שהוא עומד תמיד כצור. ואל תתמה כי כן יאמר הכתוב כאריה ישאג כי לא יוכל המדבר לדמות מעשי השם יתברך כי אם אל מעשיו כי הכל מעשיו. וכן צור לבבו כמו משען ותוקף ועמידה. ו"א מלשון צורה וכן וצורם לבלות שאול. ועיקר שאין לו עצם מקבל רק הוא צור קדמון והראשון נכון בעיני." (ראב"ע, דברים ל"ב ד' - ד"ה "הצור תמים פעלו").

נספח מס' 2 - הסבר מורחב של הבעיה בהגשמה

היינו יכולים לחשוב שאין בעיה בעצם בהגשמה ושכל אחד פשוט יאמין באלוהים איך שבא לו. אולי דווקא להתחיל להסתבך בהבנות עמוקות יבלבל אנשים שפשוט היו לומדים תורה ומקיימים מצוות או קשורים לאלוהים בדרך שלהם ובלי כל ההבנות האלו?

אבל כמו שנראה, זה רחוק מלהיות המצב. ההגשמה גורמת נזק גם לאדם הפרטי וגם לכלל. כמו שאמרנו הבעיה בהגשמה היא כפולה: נפשית ושכלית. את נזקי ההגשמה מסביר לעומק הרב אברהם יצחק הכהן קוק במאמר "יסורים ממרקים" שבספר אורות⁹².

"לרגלי המניעה הכללית של הלמוד הרוחני בענינים האלהיים הולך מושג האלוהות ונחשך, מאין עבודה שכלית והרגשית מטוהרה. עם זה הפחד החיצוני והאמונה הטבעית והשעבוד של ההכנעה נשארים בלבבות רבים בתור השפעת ירושה מאותן התקופות, שהדעת וההרגשה האלוהית היתה מאירה בהן בעזה, עד שהיתה ראויה מצד גדלה לשעבד אליה את כל הנפשות. וכיון שנקודת התוך של ההכרה האלהית עמומה היא הרי המהות האלהית הכלולה בהמון, וגם ביחידים שהם ראויים להיות למאירי דרך להם, רק בתור כח תקיף שאין להמלט ממנו והכרח הוא להשתעבד אליו. כשבאים להשתעבד לעבודת אלהים על פי המצב הריקן הזה, של הציור האפל המלא תהו ובהו שמתהוה ברעיון כשחושבים על דבר אלהים בלא השכלה ובלא תורה, יראה תתאה הנתוקה ממקורה, שהוא יראה עילאה, האדם הולך ומאבד את זהר עולמו על ידי מה שהוא מקשר את עצמו לקטנות המוחין. אין גאות אלהים מתגלה אז בתוך הנפש כי אם שפלות דמיונות פרוצים, המציירים תכונה של איזו מציאות בדויה מטושטשת, מדולדלת וקצופה, שמבהלת את כל מאמין בה ומדכאת את רוחו, מטושטמת את הלב ומונעת את עדינות הנפש של האדם מלהתגבר, ועוקרת את הזיו האלהי שבנשמתו. ואף אם יאמר כל היום כולו שאמונה זו היא בד' אחד היא מלה ריקה שאין הנשמה יודעת ממנה כלום, וכל עדין רוח מוכרח הוא להסיח דעתו ממנה, וזאת היא הכפירה שבעיקבא דמשיחא כשאזלו מים מני ים הדעת האלוהית בכנסת ישראל- ובעולם כולו. ההתישבות הנפשית הגסה, על-דבר מציאות התכן האלוהי בעצם המלים והאותיות בלבדן, זאת היא שמחפירה את האנושיות."

הבעיה הראשונה, היא בעיה נפשית, והיא שההגשמה יוצרת אצל האדם "נפש של עבד", כפי שקורא לכך הרב. **"לרגלי המניעה הכללית של הלמוד הרוחני בענינים האלהיים הולך מושג האלוהות ונחשך"** אנשים לא לומדים אמונה בכלל, ואת היחס הנכון לקב"ה בפרט. מן הסיבות שהובילו לגלות הייתה המניעה מלימוד אמונה, ומגמה זו המשיכה גם בגלות ושם הלכו לימודי האמונה והצטמצמו. **"הולך מושג האלוהות ונחשך"** כאשר 'חשך' מובנו בפירות. אצל רוב האנשים כיום מושג האלוהות חשוך והם אינם מבינים ואינם תופסים נכונה מה זה אלוהים, וזאת **"מאין עבודה שכלית והרגשית מטוהרה"**. אותם אנשים לא מבינים מה זה אלוהים, כי הם לא מתאמצים ללמוד ולהבין בצורה שכלית. **"עם זה הפחד החיצוני והאמונה הטבעית והשעבוד של ההכנעה נשארים בלבבות רבים בתור השפעת ירושה מאותן התקופות שהדעה וההרגשה האלוהית היתה מאירה בהן בעזה, עד שהיתה ראויה מצד גדלה לשעבד אליה את כל הנפשות"**, התחושה שמדובר במשהו גדול שיש לו השפעה אמיתית על המציאות עברה אל אותם אנשים בירושה ובמסורת אך ללא הפנימיות, ללא המהות הרעיונית וללא ההבנה העמוקה ולכן הם עובדים את אלוהים אך ורק מתוך פחד.

וממשיך הרב: **"וכיון שנקודת התוך של ההכרה האלהית עמומה היא הרי המהות האלוהית כלולה בהמון וגם ביחידים שהם ראויים להיות למאירי דרך להם"** - גם אצל ההמון, ואפילו אצל מי שראויים להיות מאירי דרך להם, דהיינו הרבנים - **"רק בתור כח תקיף שאין להמלט ממנו והכרח הוא להשתעבד אליו"**. - כוח עליון, כפי שקראנו לו לעיל, ולא יותר מזה.

⁹² הרא"ה קוק, אורות, זרעונים, עמ' קכ"ו. להרחבה ולהעמקה ע"ן בספרו של הרב יוסף קלנר "הוד הקרח הנורא".

הבעיה השנייה, הבעיה השכלית, חמורה עוד יותר מהבעיה המנטלית. "כשבאים להשתעבד לעבודת אלהים על פי המצב הריקן הזה, של הציור האפל המלא תהו-ובהו שמתהווה ברעיון כשחושבים על דבר אלוהים בלא השכלה ובלא תורה, יראה תתאה"- יראה נמוכה, יראת העונש- "הנתוקה ממקורה, שהוא יראה עילאה, האדם הולך ומאבד את זהר עולמו על ידי מה שהוא מקשר את עצמו לקטנות המוחין. אין גאות-אלהים מתגלה אז בתוך הנפש כי אם שפלות דמיונות פרוצים, המציירים תכונה של איזו מציאות בדויה"- שיקרית, מלשון בדיה. המציאות האלוהית מתגלה בתור שקר, כלא קיימת באמת. "מטושטשת",- כיוון שאיש אינו מבין על מה מדובר- "מדולדלת"- חסרת ערך, אין שום הרגשה כי מדובר בדבר גדול- "וקצופה",- עצבנית, מלשון קצף- "שמבהלת את כל מאמין בה ומדכאת את רוחו, מטמטמת את הלב ומונעת את עדינות הנפש של האדם מלהתגבר, ועוקרת את הזיו האלהי שבנשמתו. ואף אם יאמר כל היום כולו שאמונה זו היא בד' אחד היא מלה ריקה שאין הנשמה יודעת ממנה כלום, וכל עדין רוח מוכרח הוא להסיח דעתו ממנה, וזאת היא הכפירה שבעיקבא דמשיחא כשאזלו מים מני ים הדעת האלוהית בכנסת ישראל- ובעולם כולו." זהו שורש מאמרו המפורסם של הרב קוק 'מאמר הדור'⁹³. כל אדם עדין נפש חייב להסיר מנשמתו, להסיר את עצמו, מתפיסה עלובה שכזאת. מבחינה נפשית, כאמור לעיל, העליבות היא בכך שהאדם מקיים המצוות אינו אלא עבד כנוע ונרפס. האדם האמיץ לא יפחד מלהבות הגהנום, ודווקא אנשים כמותו אנו חפצים. הבעיה השכלית, לעומתה, נקראת קטנות המוח. קטנות המוח גורמת לאנשים לדבר, להתקשר ולהתחבר למילים שהם לא שייכים אליהן, לא מבינים אותן בשלמות ולא חיים אותן⁹⁴, ומחנכת את האדם לקבל מושגים בצורה שטחית וחיצונית מבלי לחקור ולהבין אותם לעומק.

"ההתישבות הנפשית הגסה, על דבר מציאות התכן האלוהי בעצם המלים והאותיות בלבדן, זאת היא שמחפירה את האנושיות." -היכולת להתחבא מאחורי המושגים מבלי להבינם מביישת את האנושיות. התוכן האלוהי קיים אך ורק במילים ולא בהבנה. אדם יאמר שהוא מאמין או לא מאמין באלוהים, אולם אין לו מושג לא מהי אמונה ולא מהו אלוהים.

זהו שורש כל התרבות הקלוקלת שבה אנו חיים כיום. אצל אחי יוסף בתנ"ך, למשל, אנו רואים יושר אמיתי. "ולא יכלו דברו לשלם"- מסביר רש"י שהם לא יכלו לברך את יוסף לשלום כיוון שהוא הכעיס אותם - אצלם לא יתכן שהמילה 'שלום' תאמר כאשר היא חסרת משמעות. הם לא יכלו לומר מילה שהם לא מתכוונים אליה⁹⁵.

מנגד, להבדיל, עומדת הנצרות שהיא כל כולה אנטי שכלית. הנוצרי אומר- "אני מאמין באלוהים, אני מאמין ביש"ו", אני מאמין בשילוש הקדוש"⁹⁶. הוא אומר מילים שאין להן שום משמעות ושום מובן ומתחבר אליהן מבלי שבאמת יוכל להסביר אותן. אחד מעקרי הנצרות הוא השלושה שהם אחד. האב הבן ורוח הקודש הם גם שלושה והם גם אחד. אדם יכול לחזור על המנטרה הזו כמה שירצה, אבל היא תשאיר חסרת מובן והגיון⁹⁷. זו הבעיה השכלית שההגשמה יוצרת: ניתוק השכל וההבנה מהמעשים והמילים. אנשים יכולים להכריז כי הם מאמינים באלוהים מבלי לדעת מהו אלוהים, או להפך, לומר שהם אתאיסטים בלי לדעת מהו אלוהים. לתופעה זו הרב קורא קטנות מוח.

⁹³ הראי"ה קוק, עקבי הצאן, עמ' ק"י.

⁹⁴ "החסרון היותר גדול שיש בתכונתה של יראת שמים שאינה מחוברת יפה באורה של תורה, הוא מה שבמקום יראת חטא היא מתחלפת על יראת המחשבה, וכיוון שהאדם מתחיל להיות מתירא לחשוב, הרי הוא הולך וטובל בבוץ הבערות הנוטלת את נשמתו מכשלת את כוחו ומעיבה את רוחו." (הראי"ה קוק, אורות הקודש ג', עמ' כ"ו.)

⁹⁵ "מתוך גנותם למדנו שבחם שלא דברו אחת בפה ואחת בלב." (רש"י, בראשית, ל"ז ד').

⁹⁶ "אז קרא לאחד מחכמי הנוצרים.. ויאמר לו... נתגשמה האלוהות והיתה לעבר בגוף של בתולה ממשפחה רמה בישראל, והיא ילדתו: אנושי בנגלה ואלוהי בנסתר, נביא שלוח בנגלה ואלוהי שולח נביאים בנסתר, והוא המשיח, הנקרא אצלנו בן האלהים, והוא האב והוא הבן והוא רוח הקודש. והנה אנחנו מיחדי האלוה באמת, אם כי בלשונו מופיע השלוש." (ריה"ל, ספר הכוזרי בתרגום יהודה אבן שמואל, מאמר ראשון, דברי הנוצרי למלך כוזר.) "שישימוהו- להשם- שלושה, ויצאו אל הכפירה." (רב סעדיה גאון, אמונות ודעות, ב', ה:.) "כמו שהגויים גנבו מאיתנו את שם שמים, כך גנבו את השלישיה שלנו והפכו אותה לעבודה זרה, סלפו וחללו את הקודש." (שיחות הרצי"ה, בראשית, תולדות, תדרה א').

⁹⁷ כפי שאמר קוינטוס ספטימיוס פלורנס טרטולינוס (Tertullianus), מאבות הכנסייה הנוצרית שחי בשנים 160-220 לספ"ה: "Credo Quia Absurdum"- אני מאמין כי זה אבסורד.

נספח מס' 3 - התפילה לפי ההבנה החדשה של המושג האלוהי.

כשאדם מברך ואומר "ברוך אתה ה'", הוא רוצה להתייחס למשהו. ועכשיו נראה שהוא לא יכול. אדם רוצה לחשוב על אלוהים כאשר הוא מתפלל אליו, אבל הרי אמרנו שחשיבה על עצמות ומהות האלוהים היא בעייתית ומוטעית.

הפתרון לכך הוא כמו שנאמר בלשון הגמרא הוא "זמן תורה לחוד וזמן תפילה לחוד"⁹⁸.

תורה ותפילה הן שני סוגים נפרדים של פעולות. תפילה היא לא עוד סוג של לימוד תורה, אלא שיטה שלמה ושונה לגמרי של עבודת ה'⁹⁹. בתפילה לא צריך לחשוב אלא להתכוון, כיוון שבתפילה אנו פועלים על הרצון, ולא על או עם השכל.

בתורת החסידות קיים מושג שנקרא 'רצוא ושוב'¹⁰⁰. זהו כלל בעבודה רוחנית, שמתאר פעולה בשני מישורים שונים שלכאורה סותרים אחד את השני. בתפילה אסור לחשוב על מהות או עצמות האלוהים, ואסור לעשות את כל החשבון הלימודי-הפילוסופי שכלי שעשינו כאן. זו לא מטרתה של התפילה.

בכל פעם שאדם מתכוון בתפילתו, ומתחיל לעשות חשבונות שכליים, הוא מוכרח מיד לסגת אחורה. תפילה טובה נראית כמו סוג של זרם חילופין. אדם מתכוון לפסוק "שויתי ה' לנגדי תמיד", אבל כל פעם שהוא מתחיל לחשוב על כך שה' פה לנגדו- הוא מפסיק לחשוב וחוזר אחורה לכוונה הפשוטה של המילים.

צריך להתפלל בכוונה ורצון ולא במחשבה שכלית בלבד. אחרי שנתרגל לצורת ההתייחסות הרוחנית הנכונה לאלוהים הבעיה תעלם. בדיוק כמו כשמדברים עם אדם אחר, אנחנו לא יודעים דבר על עצמותו, ובכל זאת מסוגלים לדבר אתו.

⁹⁸ "רבא אשכחיה לרב המנונא דקא מאריך בצלותא אמר מניחין חי עולם ועוסקין בחיי שעה והוא סבר זמן תורה לחוד וזמן תפילה לחוד" (בבלי, שבת, דף י' ע"א).

⁹⁹ "ענין התפילה הוא העלאת החוויה הדמיונית שלנו לעולם הערכי. האישיות האנושית היא בעלת נשמה וגוף. הנשמה צריכה למלא בחינותיה גם את התודעות הגופניות. התפילה מסערת את נפשנו בתוכני הרום, סוחפת את הצדדים התחתונים שבנפש הקשורים אל התודעות הגופניות אל גובה האמיתות השכליות, ובזאת חיינו כולם חתומים בחותם האמת. זוהי 'העבודה שבלב', העבודה הרגשית-דמיונית... כשירה כן גם התפילה- חייבת להיות חפשית. אין מקום ל'מחשבה ביקורתית רציונאלית' בשעת התפילה, כשם שהערות 'מדעיות' בשעת שירת הטבע אין בהם שום תועלת והן אך מזיקות." (הרב יוסף קלנר, הוד הקרח הנורא, ע"מ פ"ג-פ"ד).

¹⁰⁰ על שם החיות ממעשה מרכבה בספר יחזקאל (יחזקאל, פ"א.) עליהן נאמר "והחיות רצוא ושוב כמראה הבזק". דוגמה להופעת הכלל בספרי החסידות: "והנה המלאכים מחמת גודל עוצם השגתם ששפען וחיותן נמשך מבחי' שמו לבד שהוא קדוש ומובדל לכן הם בבחי' רצוא ושוב. רצוא ברשפי אש שלהבת מתלהטת להכלל באורו ית' ושוב ביראה שמחמת היראה הם חוזרים ונרתעים לאחוריהם כענין שנאמר וירא העם וינועו ויעמדו מרחוק ואומרים ברוך כבוד ה' ממקומו שיבורך ויומשך למטה ג"כ בבחי' גילוי כמו שהוא למעלה. ומזה יתבונן המשכיל להיות ג"כ בבחי' רצוא ושוב באהבה וחשיקה וחפיצה להיות נמשך אחר שרשו להתכלל באור ה' שהוא קדוש ומובדל לו, ושוב ביראה להיות מקבל עול מלכות שמים למטה..." (אדמו"ר הזקן, ליקוטי תורה, כי תצא, ל"ה ג').

נספח מס' 4 - תוספת בנושא מלאכים בתורה.

ישנה מחלוקת בין הראשונים בשאלה איך נראה מלאך. הרמב"ם - רבי משה בן מיימון - סובר שכל התגלות של מלאך בתורה הייתה בנבואה¹⁰¹.

לדוגמא, הרמב"ם מפרש את ביאת שלושת המלאכים אל אברהם בתחילת פרשת וירא בספר בראשית כאל ארוע נבואי שראה אברהם¹⁰². המלאכים לא אכלו, לא שתו, שרה לא שמעה ולא צחקה. כל האירוע התרחש בנבואה.

פשט הפסוקים שם אכן מתאים לשיטתו. "וירא אליו ה' באלוני ממרא והוא יושב בפתח האוהל כחום היום". ה' נראה לאברהם והפסוק הבא מתאר כיצד - "וירא והנה שלושה אנשים נצבים עליו".

לעומת זאת, הרמב"ן - רבי משה בן נחמן - וכל הראשונים האחרים חולקים על הרמב"ם ומפרשים שאותו ארוע התרחש במציאות ואותם מלאכים אכן אכלו ושתו¹⁰³.

הרמב"ן לא סובר חלילה שמלאכים הם דבר גשמי, או שהמלאכים הרוחניים התגשמו בצורה פיזית. על פי הרמב"ן ההתגלות שהיתה לאברהם היתה כל כך חזקה וכל כך חיה, עד שאברהם ראה את המלאכים כאנשים ממש. המלאכים על פי הרמב"ן אינם אנשים שמנים אלא חזיון מוחשי.

¹⁰¹ "ומהו זה שהנביאים אומרים שראו המלאך אש ובעל כנפים, הכל במראה הנבואה ודרך חידה, לומר שאינו גוף ואינו כבד כגופות הכבדים..." (רמב"ם, הלכות יסודי התורה, פ"ב ה"ד).

¹⁰² "כבר הסברנו שבמקום בו מזכרת ראיית מלאך או פנייה בדיבור מצדו- זה אך ורק במראה הנבואה או בחלום, בין אם זה נאמר מפורשות בין אם לא, כפי שהקדמנו ואמרנו. דע זאת והבינהו מאוד מאוד! ואין הבדל אם כתוב בתחילה שראה את המלאך או שהיה פשט הכתוב שהוא חשב אותו בתחילה לבן-אדם, ואחרי-כן, בסופו של דבר, התברר לו שהוא מלאך, כל זמן שאתה מוצא שסופו של דבר הוא שזה שנראה, או פנה בדיבור, היה מלאך. אז דע אל-נכון שמתחילת המצב ההוא היה מראה הנבואה או חלום של נבואה. כי במראה הנבואה או בחלום של נבואה יש שהנביא רואה את האל מדבר אליו, כפי שנבחר. יש שהוא רואה מלאך, ויש שהוא שומע את המדבר אליו ואינו רואה מישהו מדבר. ויש שהוא רואה דמות אדם מדברת אליו ואחרי-כן מתברר לו שאותו מדבר הוא מלאך. באופן זה של נבואה הוא מציין שראה בן-אדם עושה או מדבר ואחרי-כן ידע שהוא מלאך. בעיקרון גדול זה נקט אחד החכמים ז"ל, יתרה מזאת, גדול מגדוליהם, והוא ר' חייא הגדול, כלפי הכתוב בתורה: וירא אליו ה' באלני ממרא [...וישא עיניו וירא והנה שלשה אנשים נצבים עליו...]. הוא הקדים דברים שמשמעותם שהאל התגלה לו. אחרי-כן החל מסביר כיצד היתה צורת אותה התגלות ואמר שתחילה ראה שלושה אנשים וקרה, ונאמר להם. מי שפירש את הפירוש הזה אמר שדברי אברהם: ויאמר: אדני, אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבר מעל עבדך, אף הם תיאור של מה שאמר במראה הנבואה אל אחד מהם, ואמר: לגדול שבהם אמרו. דע פרשה זאת גם כן, כי היא סוד מן הסודות!" (רמב"ם, מורה נבוכים, ח"ב פרק מ"ב).

¹⁰³ "ואמר שנענה מלאך אחד... דהיינו שנתאמת להם במושכל." (מהרש"א, חגיגה דף י"ד ע"ב). "ובאמת כי כל מקום שהוזכר בכתוב ראיית מלאך או דבור מלאך הוא במראה או בחלום, כי ההרגשים לא ישיגו המלאכים, אבל לא מראות הנבואה, כי המשיג לראות מלאך או דיבורו איננו נביא, שאין הדבר כמו שהרב גוזר כי כל נביא זולת משה רבינו נבואתו על ידי מלאך.... היא מראה, תקרא גלוי עינים... אבל במקום אשר יזכיר המלאכים בשם אנשים כענין הפרשה הזאת... הוא כבוד נברא במלאכים, יקרא אצל היודעים מלבוש, וישג לעיני בשר... ולא אוכל לפרש." (רמב"ן, בראשית י"ח א'). "ודאי חמא לון דנחתי לארעא כוונא דבני נשא, ולא יקשה לך האי דהא ודאי אינון רוחין קדישין, ובשעתא דנחתי לעלמא מתלבשין באיירי וביסודי דגולמין ואתחזו לבני נשא ממש כחזיו דיוקנא דלהון." (זוהר א', וירא ק"א א').